

Küszöb	
D. Kovács Zoltán: Négy szám	3
Főtér	
Messze kerültünk '56 szellemiségétől	
Für Lajossal beszélget Dombrowszky Ádám	4
Kahler Frigyes: A forradalom utáni megtorlásokról	9
Macskakő	
Nádasdy Ádám: Később megrendült ez a bizalom	16
Burjánzó askézis és puritán vágy	17
Halász Margit: Éneklő folyó	18
Fecske Csaba: Elhasznált idő	23
Osztálytalálkozó	24
Kapualj	
Völgyesi Zoltán: Tüntetéstől a hatalomváltásig Debrecen, 1956. október	25
Pál Csaba: Félszázados „magántörténelem”	32
Árkádok	
Vámosy Ferenc: Az építészeti értékről Az építészetkritika változó értékrendjéről	37
Bun Zoltán: „Idegen van közöttünk” Disputális stílusgyakorlatok V. Kassai úti kampusz	43
Lépcsők	
Szegő János: Kint és bent Papp András–Térey János: <i>Kazamaták</i>	48
Deczki Sarolta: Politika-filozófiai színtan <i>A totalitarizmus és a magyar filozófia</i> című Vulgo-kötetből	51
Ács Gábor: Tűnődések és tünemények Bárdos Pál: <i>Mindenféle tünemények</i>	54
Műhely	
Vallasek Júlia: A gyermekkép változása a Pionír tükrében	57
Toronyszoba	
Szirák Péter: Elrejtett, elfelejtett Naplóbejegyzések '56-ról	62

E számunk szerzői:

Ács Gábor irodalomtörténész, Budapest
Bun Zoltán építész, Budapest
Deczki Sarolta PhD-hallgató, Szeged
Dombrovsky Ádám újságíró, Debrecen–Budapest
Fecske Csaba költő, Miskolc
Halász Margit író, Budapest
Kahler Frigyes jogtörténész, Veszprém
D. Kovács Zoltán történész, Debrecen
Nádasdy Ádám költő, Budapest
Pál Csaba újságíró, Debrecen
Szegő János egyetemi hallgató, Budapest
Szirák Péter irodalomtörténész, Debrecen
Vallasek Júlia irodalomtörténész, Kolozsvár
Vámosy Ferenc építész, építésztörténész, Budapest
Völgyesi Zoltán történész, Debrecen

A Debreceni Disputa megvásárolható az alábbi könyvesboltokban:

Alternatív Könyvesbolt, Hatvan u. 1/A

Csokonai Könyvesbolt, Piac u. 45.

Fókusz Könyvesház és Galéria, Hunyadi János u. 8–10.

Sziget Könyvesbolt, Egyetem tér 1.

A folyóirat elektronikus formában olvasható: www.deol.hu

Médiapartnerünk: www.epiteszforum.hu

Debreceni Disputa

IV. évfolyam, 10. szám, 2006. október

Megjelenik 1000 példányban

Főszerkesztő: **S. Varga Pál**

Szerkesztőbizottság:

Bényi Árpád, Berényi Dénes, Berkesi Sándor,
Gáborjáni Szabó Botond, Görömbei András,
Hollai Keresztély, Orosz István

Szerkesztők:

Berta Erzsébet (Árkádok)

D. Kovács Zoltán (Főtér)

Lapis József (Lépcsők, Pláza)

Nagy Gábor (Fotó)

Papp András (Macskakő)

Szénási Miklós (Kapualj)

Kiadja: a **Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft.**

4025 Debrecen, Simonffy u. 2/A, tel.: (52) 422-631

E-mail: disputa@deol.hu

Felelős kiadó: **Angi János**

Borító, lapterv: **Petromán László**

Tördelés: **Kaméleon Dizájn Kft.**, tel.: (52) 532-211

Anyanyelvi lektor: **Arany Lajos**

Nyomtatás: **Alföldi Nyomda Rt.**, 4027 Debrecen,

Böszörményi út 6., tel.: (52) 417-344

ISSN 1785-5152

Egy, kilenc, öt, hat. Sokáig úgy tűnt, a négy szám semmivel sem bír majd több jelentéssel, mint a hidegháború „szokásos”, szürrealitásában is hétköznapivá váló történéseinek egyik jelzőszáma.

Pakisztánban létrejött az első iszlám köztársaság, Tunézia elnyerte függetlenségét Franciaországtól, megjelent Elvis Presley első filmje, a „Love Me Tender”, Juan Manuel Fangio Forma-1-es világbajnok lett a Ferrari volánja mögött, megszületett Mel Gibson ausztrál színész, Lars von Trier dán filmrendező, Nigel Kennedy angol hegedűművész és Larry Bird amerikai kosárlabdázó, meghalt Bertold Brecht drámaíró, Jackson Pollock amerikai festőművész és Lugosi Béla színész, először mászták meg a Lhotse hegycsúcsot (8516 m), Nyikita Hruscsov „személyi kultusznak” bélyegezte Sztálin tiszteletét, a brit Lordok háza meghíúsította a halálbüntetés eltörlését, a Bikini-atoll csaknem megsemmisült az első levegőben végrehajtott hidrogénbomba-robbantásban, az első Eurovíziós Dalfesztivált Luganóban Lys Assia nyerte a *Refrén* című számmal, az IBM létrehozta az első (5 megabájtos) merevlemezt, Finnország belépett az UNESCO-ba, Anglia és Franciaország megtámadta Egyiptomot, hogy megnyitassa a lezárt Szezi-csatornát, Fidel Castro és Che Guevara a *Granma* fedélzetén Kubába érkeztek, Rose Heilbron személyében ki nevezték Nagy-Britannia első női bíróját, Marilyn Monroe amerikai színésznő feleségül ment Arthur Miller drámaíróhoz, Grace Kelly pedig III. Rainer monacói herceghez.

A monolitnak és a demokrácia számára örökre elveszettnek tűnő kommunista blokk egy kis, Közép-európai országában azonban, mindenki számára váratlanul, néhány nap alatt – még ha csak néhány napra is – minden megváltozott.

Aztán sokáig úgy tűnt, hogy Nyugaton és Keleten egyaránt minden „ugyanúgy” folytatódhat tovább. A két „világnézet” egyre valóságosabb formákat öltő versenyében a szputnyiktól a vasbeton falig, az atom-tengeralattjárótól a COCOM-listáig mindent bevetettek. Az áldozatok százai és a menekültek százezrei ellenére a Nyugat hamarosan magától is elfeledkezni látzott a kis Közép-európai ország helytállásáról – keleten pedig mindent megtettek, hogy elfeledkezzünk róla.

Nyugaton szimbolikus pótcselekvéssel próbáltak „kompenzálni” – idehaza egy rossz, megalkuvó, ugyanakkor sok szempontból eredményes és hasznos kényszer-egyezség körvonalazódott. A gyors és ke-

gyetlen leszámolást követően – mindenki meglegedésére – megnyugtató, bár az egész hidegháborús pszichózis szempontjából talán a leginkább feldolgozhatatlan megoldás körvonalazódott. A magyaroknak el kellett adniuk a lelkiüket, feladni elveiket és valóságérzékelésüket. A „gonosz birodalmának” „legvidámabb barakkjában” az egyik legmegalázóbb, mind a mai napig feldolgozhatatlannak tűnő társadalmi-politikai és kulturális-gazdasági kiegyezés köttetett meg.

Hagyták, hogy a magyarok „kapjanak” is valamit. Az élet a következő évtizedekben valóban „emberibbé”, „elviselhetőbbé” vált. Egy-egy pillanatra, egyes társadalmi csoportok számára még a fogyasztói társadalom anyagi lehetőségeinek legalacsonyabb foka is elérhető közelségbe került. Felpezsdült a kulturális élet, a határok majdnem felnyíltak – mindennek azonban nagy ára volt. Az alku legfőbb kikötése az volt: felejts, hazudj, hallgass! Aki nincs ellenünk, az velünk van... Valamilyen formában gyakorlatilag mindenki a dicsstelen össznépi felejtés- és hazugságjáték részévé vált.

Talán a posztmodern végjáték lett e színjáték legelkeserítőbb jelenete. A „gonosz birodalma” összeomlott, a „legvidámabb barakk” kapui kitérültek. A saját magára erőltetett-kényszerített felejtésből előlépő, lassan kihálófélben lévő generáció csodavárással elegy hangulatban ott szerette volna folytatni, ahol abban a varázslatos tartalommal bíró néhány napban abbamaradt. Az embereket és emberi lelkeket gyilkoló konzolidáló hatalom örökösei pedig ott, ahol ők abbahagyták: elvtelesen és értékektől mentesen, bár önmagukat elvszerűnek és abszolút értékfordozónak feltüntetve.

Sokaknak úgy tűnhet, az utóbbiak kerekedtek, kerekednek felül.

Ám tévednek. Az ötvenedik évfordulón, úgy tűnik, még van remény bizonyítani, hogy a négy szám értelmét eltorzítani nem lehet.

Egy, kilenc, öt, hat.
1956.

Für Lajossal beszélget Dombrowszky Ádám

Bevérzett mámor címmel jelent meg nemrég Für Lajos könyve. 1956-ról szól, amikor a történész tanársegéd aktív szerepet játszott a debreceni forradalmi eseményekben. A rendszerváltozás utáni Antall-kormány honvédelmi minisztere történelmi emléktöredékeket tár most az olvasó elé. Azokról a mámoros pillanatokról, amelyek után „bevérzett” évek következtek. 2006. szeptember 28-án az alábbi interjú készítőjének így dedikálta könyvét: „hátha egyszer eljön majd a bevérzetlen mámor”.

A kis kötet, melyet rövidesen egy átfogóbb visszaemlékezés is követ, 1954-től a hatvanas évekig szubjektív tálalásban követi az eseményeket, s közben kitér olyan ismert személyiségekre – Kovács Kálmán, Kiss Ferenc, Koczogh Ákos – további sorsára, akik az ötvenes évek közepén itt Debrecenben történelmet akartak formálni.

- *1954. március 15-e külön fejezet az Ön könyvében. Akkor Debrecenben megtartották 1956. október 23. „főpróbáját”. Hogyan fordulhatott ez elő komoly megtorlás nélkül?*

1953 márciusában ez lehetetlen lett volna, mert csírájában fojtották volna el. Akik ezt meg merték volna tenni 1952–53-ban, azokat azonnal elhurcolják. 1954-ben azonban már Nagy Imre volt a miniszterelnök. Ekkor folyt a hatalomért a harc, ami leszívárgott az egyetemre is. Ott is alakultak ilyen meg olyan csoportok. Én 1953 őszén lettem párttag. Akkoriban azt hittük, hogy akkor már többet merhetünk. Van esélye egy tisztességesebb világ megteremtésének – esetleg oroszok nélkül is. 1955-ben megkötötték az osztrák államszerződést. A szovjeteknek, meg a nyugatiaknak is ki kellett vonulniuk Ausztriából. Addig az volt az egyetlen indok Magyarország megszállására, hogy biztosítani kell az Ausztriába vezető útvonalakat. Mivel ez megszűnt, 1955-ben a szovjetek gyorsan megkötötték a Varsói Szerződést, hogy legyen valamilyen szövetségi indok a maradásukra. De azért látszott, ha Ausztriának sikerült megszabadulni minden katonai megszállástól, nekünk is sikerülhet egyszer. Akkor még sokan re-

ménykedtek, hogy a Nyugat majd segít. Az emigráns körök mondták a magukét, anélkül, hogy mögöttük lett volna a hatalmak támogatása.

- *Milyen következményei voltak az 1954-es felvonulásnak?*

A pártközpont utólag tudta meg. „Leküldték” Mód Aladár történészt mint a pártközpont tudományos és kulturális osztályának a vezetőjét, hogy vizsgálja ki az ügyet. Még külön Ortutay is járt Debrecenben. Mód Aladár behívatott bennünket. Fegyelmi eljárást folytattak le ellenünk, s a végén szigorú megrovásban részesültünk. Kovács Kálmán beszélt a Petőfi-szobornál, Irinyi Károly meg a Kossuth-szobornál. Nagy dolog volt, hogy az egyetemről nem rúgtak ki bennünket, szervezőket. Talán ez annak is volt köszönhető, hogy Mód Aladár a megértőbb bolsevik magatartású emberek közé tartozott, és az általános helyzet is olyan volt, hogy nem lehetett tudni, ki kit győz le Rákosi és Nagy Imre közül. A Szovjetunióban sem dőlt el akkor még minden.

- *Vajon mi lehet annak az oka, hogy éppen Debrecenben már 1954-ben sor kerülhetett erre a felvonulásra? Majd 1956-ban is itt kezdődtek a forradalmi megmozdulások.*

Messzire vezetne vissza, hogy a debreceniség mit jelent a múltjával együtt a reformáció kezdete óta. Jellegzetes, sajátos világot takar. Nyilván, ennek voltak erős nemzeti vonásai is.

- *Németh László is azt mondta: a nemzet fővárosa Debrecen.*

Különleges levegője van Debrecennek. Szellemileg is. Egy sajátos köztársaság volt az országban, már a XVII. században. Egyetem létesült az első világháború előtt, aztán borzasztó nehéz körülmények között indult be a tanítás. Ott volt az ősi kollégium, amelynek a szellemisége nyilván átsugárzott az egyetemre is. Ez tagadhatatlan volt,

bár több katolikus professzor tiltakozott elene. A mi nemzedékünk még ebbe a különleges szellemiségű társaságba került az egyetemen. 1948–50 körül érettségiztünk. Köztünk sok olyan volt, aki a magyar szellemi irányzatok közül ha nem is a népihez tartozott, de egy Babits vagy Kosztolányi által mégis csak erőteljesen képviselt nemzeti öntudatot vallott. A debreceni egyetemen ebben az időben három legendás professzor volt, aki a mi általunk is magunkkal hozott szellemiséget professzori szinten képviselte. Szabó István, Barta János és Juhász Géza volt ez a három. Volt Ady-kör, amelyik ugyancsak ebből képviselt valamit, hiszen maga a névadó nem akárcsi volt, s a költő szellemisége mindig is ott volt Debrecenben. Móricz Zsigmond sem véletlenül rajongott annyira Debrecenért. Amikor odament, mindig úgy érezte, mintha hazamenne. Mindez valahol összetalálkozott, miként a nagyobb, tágabb történelmi idővel, amikor ez a zaklatott korszak elkezdődött. Tény, hogy mindössze két helyen volt fölvonulás 1956. október 23-án: Debrecenben és Budapesten. Én ezt csak a debreceniséggel és a generációk összekapcsolódásával tudom magyarázni. A szellemi életnek vannak láthatatlan, rejtett útjai, néha szinte kibogozhatatlanok. Valami ilyesmi történetet ott meg. Nem különleges csoda ez, egyszer valakik majd meg fogják fejteni.

■ *E könyv születésében – ahogy olvastam, úgy éreztem – kicsit közrejátszott egyfajta lelkiismeret-furdalás is.*

Az önkínzásnak egy nagyon súlyos esete volt, de abban a helyzetben, szinte szóról szóra úgy történt, ahogy megírtam. Annyira megmaradt bennem. Egyszerűen nem bírtam már elviselni: miközben a barátaimat sorra tartóztatták le, hozzám nem szóltak. Nagyon keserves volt ez a helyzet. A társak ott vannak a fogdában, mások meg elkezdtek kioldalazni ebből az egészből. Később én el is mentem külföldre, mert kicsit gyáva voltam. Amit a szerencsétlen Dede Lacival műveltek a börtönben, az nagyon megijesztett. Az ember félt ettől. Azt tanácsolták sokan, hogy tűnjek el egy időre. Emiatt is bántott a lelkiismeret, hogy elmentem, s nem vállaltam a tettemért a következményeket. Ez erkölcsi kérdés elsősorban. Amikor visszajöttem, szinte örültem, hogy kirúgtak az egyetemről. Életemnek talán legkeservesebb, legkegyetlenebb időszak volt ez. Csak akkor sikerült kimásznom ebből, amikor 1960-ban kiszabadult Dede Laci, és úgy éreztem: feloldozott. Nem

gyanúsított azzal, amivel elég sokan meggyanúsítottak.

■ *Ilyen mimózalékekkel milyen esélye van az embernek az életben?*

Semmi. Vagy a mimózalékekületét kell az embernek valahogy félretenni, vagy kiirtani magából. Félretenni talán lehet, és akkor keményen, nagyobb célokat állítva magam vagy mások elé, akkor talán... Ennyire elaljasult világban nem lehet. De azért ne gondolja senki, hogy a politika mindig ilyen mocsármélyre süllyedt területe volt a társadalmak és az emberi közösségek életének. Nem igaz! Hogy mindig hazudni kellett, törtetőnek kellett lenni, s mindig csak a saját hiúságunkat, karriervágyunkat kellett kielégíteni. Nem igaz! Igenis, a köztörténetnek, a közpolitikának voltak, lesznek olyan szakaszai, amelyekben van ugyan törtétes, van ugyan könyörtelen küzdelem is bizonyos erők között, sőt sokszor személyek között is, de azért ezek a küzdelmek igenis valamilyen értékrend jegyében szoktak történni.

■ *S ha a személyes érdek a mozgató?*

A politikában semmit sem szabad kizárni. De ha valaki közéleti szerepre pályázik, ennek érdekében lép fel, és nincsen közérteket és közérdeket képviselő eszmerendszere és célja, akkor alkalmatlan arra, hogy egy nagyobb emberi csoportot vezessen. Ez egy falura épp úgy érvényes, mint egy országra. Nem lehet ezt úgy végrehajtani, olyan sekélyes módon, ahogyan ma. Voltak olyan idők is, amikor valamilyen cél érdekében teremtettek még diktatúrát is. Napóleon egy nagy kalandor volt ugyan, de mellette olyan értekeket hordozott, amelyek szilárd belső

Für Lajos 1930-ban Egyházasköze (Vas megye) született. 1950-től a debreceni tudományegyetem hallgatója. 1954-től 1957-ig a Kosuth Lajos Tudományegyetem történelmi intézetében dolgozott, Szabó István professzor tanársegédjeként. 1956. október 26-án a debreceni Szocialista Forradalmi Bizottság titkárává választották. A megtorlás éveiben könyvtári alkalmazott, majd rakodómunkás. 1964. januártól térhetett vissza a tudományos kutatói pályára, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos munkatársa lett. 1987-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a közép- és kora újkor magyar történelmi tanszék docense, 1990-től egyetemi tanára. Közel kétszáz tanulmánya, cikke és tíz kötete jelent meg. Közíróként az elsők között emelt szót a határainkon túl élő magyarság sorsáért. Az 1987-es első lakiteleki találkozón az MDF kilenc alapítójának egyike. A rendszerváltozás utáni első magyar kormányban honvédelmi miniszter. 1991. december 15-étől 1993. május 26-áig az MDF ügyvezető elnöke. Antall József halála után, 1994. február 19-étől a Magyar Demokrata Fórum elnöke. 1996. március 2-án, a párt X. országos gyűlésén nem jelöltette magát. Később az MDF-ből is kilépett, és fokozatosan visszavonult az aktív politikálástól.

polgári értékvilágot hoztak létre. Nemcsak Franciaországban, hanem amerre mentek a fegyveres katonái, még ott is. Mindig lenni kell valami többletértéknek, amelyik beleszól, amelyik bizonyos tisztább vagy közös emberibb célok felé mozgatja a közéletet. Ez a mai csúnya, mocskos kis játék. Úgy csinálnak, mint az óvodás gyerekek a homokozóban. Lapátolják a homokot, ki-ki magának mindig minél többet, s aztán, hogy mi van a világban, az egyáltalán nem érdekli őket. De ennél is súlyosabb a helyzet, mert lealacsonyították a közéletet, amit nem lett volna szabad. A legújabb fejlemények ékesen bizonyítják, hogy mi történt. Visszatérve a kérdésére: mimózálékkal tehát reménytelen minden, mert sérülékeny az ember. Hamar megsértődik. Eltűlozza a dolgokat, nem a maga helyén kezeli még a sértéseket sem, hanem fölnagyítja őket.

- *Volt-e szerepe abban, hogy 1990/94-ben nem jó irányba indult a rendszerváltozás?*

Biztos volt, sokszor beszéltem is már erről. De azokról az időkről azért hadd mondjak el valamit. Én olyan kormány voltam a honvédelmi minisztere, ahol azért volt színvonal. És nemcsak az intelligenciáé, hanem egy értékvilágé, amelyben Antall József gondolkodott, és amit elképzelt, lehet, hogy rosszul képzelte, lehet, hogy naivak, túl jóhiszeműek voltunk, túlságosan becsületesek, nagy távlatokban gondolkodó szellemi típusok voltak abban a kormányban, de azért annak volt értékrendje, amelyik köré szinte a napi teendőinket is megpróbáltuk odaállítani.

- *De nem vették észre, mi készül a háttérben. Legalábbis nem tudtak tenni ellene.*

Éppen azért, mert túl nagyvonalúak voltunk, túlságosan a szellemi világban gondolkodtunk, sőt akik körülöttünk álltak, azoknak is a legnagyobb része ilyen típus volt. Túlságosan jóhiszeműek voltunk, s nem vettük észre, hogy mellettünk, mögöt-

tünk, körülöttünk ez a mocsárvilág nyomul, s szerez meg lassan magának mindent. Jönnek a homokozók, összerabolgatnak, amit lehet, s ezáltal megalapozzák újra a hatalmukat. S az egész magyar közvilágot lehúzzák oda, ahol az ő személyes színvonaluk mozog. Nem egy pártról van szó, hanem az emberek színvonaláról, a gondolkodásáról.

- *1956 adott egy esélyt Magyarországnak, és 1989-ben bekövetkezett a rendszer-változás, az 56-os célok szinte teljesültek. Mégis: ma az az érzésünk, hogy nem kerültünk közelebb egy tiszta világhoz.*

Nagyon messzire kerülünk. Sokkal messzibbre, mint akkor voltunk tőle. Bár akkor itt voltak az oroszok, sok-sok tank volt az országban. Most már lassan magyar tankok sem lesznek, mert elajándékozzuk hol Afganisztánnak, hol Iraknak. Akkor a társadalomnak volt egy belső igénye, tartása, követelménye, amire lehetett építeni. Ma alig van ilyen. Nagyon szűk körű ahhoz képest, ami akkor volt. 1956 nemzeti fellobbanás volt. Ha volt ebben az országban egymillió ember, aki nem került e természetfeletti mámor hatása

alá, amiről írok, akkor sokat mondok. Az ország 90 százaléka ugyanúgy érzett. Nem egyforma intenzitással, de mégis. Ma ilyen csak az álmaink között szerepel.

- *Napjainkban az Országház előtt a Kossuth téri tüntetéseken sok beszédben megcsillannak ezek az elemek...*

De látja, hogy csökken a hallgatóság. Én is kint voltam szombaton. Hallottam is a beszédeket. Nagyon sok tiszta arcú ember volt. Látszott rajtuk: fiatalok, középkorúak, öregek, s a beszédek valamiféle szellemi-lelki színvonalat képviseltek. Az értelmiség javarésze volt ott kint. Mi történt utána? A napi politikába én már nem nagyon akarok belemenni. De az erőt nem érzem, ami 1956-ban volt. Most nem úgy vibrál, mint akkor. Nem látom a kapcsolatot. A szándék vala-

„Végig az »Őspéterfián«, akárcsak két és fél évvel korábban, szólt, zengett a Kossuth-nóta! Hogy az idő azt üzeni: »Mindnyájunknak el kell menni«, meg »Aki magyar, ide vele«, legfőképpen pedig »éljen a magyar szabadság«. Közbe-közbe beszkandáltuk a frissen gyártott jelszavakat. A Kollégium és a Nagytemplom előtt visszakanyarodva, máris ott tolongott a tömeg a kurta Perényi utcában, a megyei pártbizottság előtt. Szinte szemvillanás alatt idetódultak a középiskolások is. Meg sokan mások. Több ezren szorongtunk már, amikor delet harangoztak szerte Magyarországon.”
(1956. október 23., Debrecen)

mi hasonló lenne, csak az erő nem ugyanaz. Az egész e fölbomlasztott társadalom, népközösség állapotát is tükrözi. Jó lenne, ha többre futotta volna, de hát ennyire futja.

■ *Az a kor ismereteink szerint sokkal züllesztőbb hatású volt. Tombolt a proletárdiktatúra.*

A helyzet gyökeresen más volt, mint most. Nemcsak azért, mert ötven év telt el azóta, de a világbeli adottságok is mások voltak – két nagyhatalom között keltett hihetetlen feszültséggel. Úgy, hogy közben a Szovjetunióban súlyos zavargások keletkeztek, mivel meghalt a nagy diktátor. S minden diktatúrában, ha a nagy diktátor meghal, utána káosz következik.

■ *Mik a különbségek az 50 évvel ezelőtti helyzet és a mostani között?*

Én magamban számtalanszor végiggondoltam, minden egyes esemény kapcsán mindig újra és újra megpróbáltam összerakni meg szétszedni a mozaikokat. Négy tényező az, amiben nagy a különbség az akkori és a pillanatnyi Magyarország között. A négy közül kettő abszolút negatív tényező volt akkor, kettő pedig pozitív.

■ *Ezek összetalálkozása hozta a robbanást?*

Pontosan. Negatív az, hogy az ország akkor hivatalosan is katonailag megszállt ország volt. Egy nagyhatalom tankjai diktálták itt a tempót. Ez most hál' Istennek nincs. Másik az akkori diktatúra. Ráadásul egy szélsőséges, rákosista, abszolút idegen érdekű diktatúra, amelyik nyolc év alatt 1948-tól 56-ig, főként 53-ban szétvert mindent ebben az országban. Nemhogy társadalmi réteg, de embercsoport nem volt, amelyet valamilyen meg ne sértettek volna, meg ne aláztak, meg ne hurcoltak volna. S el ne töröltek volna mindent, ami volt: gazdaságban, társadalomban, szellemi mozgalmakban, egyesületekben, intézményekben, pártokban, iskolákban, egyetemekben – mindent. Fantasztikus, hogy mit tudtak művelni nyolc év alatt. A proletárdiktatúra olyan volt, mint a jégeső. Nyáron mindent szétvert. Mindez óriási erőt halmozott fel ellene.

■ *S mi lehetett akkor kedvezőbb a mához képest?*

Két dolog. Az egyik az, hogy noha nyolc év a könnyörtelen diktatúráé volt, még éltek azok a nemzedékek, amelyek korábban töltődtek föl. Volt szemléletük hazáról, magyarságról, nemzetéről, kultúráról, értékvilágról. Azt nem lehetett egyszerűen kimosni. Pedig mindent megpróbált a hatalom, de nyolc év nem elég ahhoz. Én 25 éves voltam, de az én szellemi táplálékot Csurgón, a református gimnáziumban vettem magamhoz. Ez a szellem vitt engem Debrecenbe. Pedig csak 25 éves voltam. S milyen szemlélete volt a 40 évesnek, meg az 50 évesnek!?

■ *A másik pozitívum?*

Fent a hatalom csúcsán akkor válság válságot követett. Meghalt a nagy diktátor, s ennek átrezgései az összes vazallus országban jelentkeztek. Rákosinak volt egy ellentétpárja: Nagy Imre, amit az oroszok találtak ki neki. Csakhogy Nagy Imre más volt

már előtte is, s még inkább más lett, amikor komoly szerephez jutott. S akkor megindult fönt a hatalomban a húzd meg, ereszd meg, a belső küzdelem. Volt az elégedetlenség, amit az előbb említett két negatív tényező kiváltott, s mivel a pozitív nemzeti gondolkodás még létezett, ahhoz hozzájárult egy belső erő a hatalom csúcsán, amelyre esetleg lehetett számítani. Ez a négy: tehát belső válság, s azon belül egy ellenerő a hatalom csúcsán, a reformkommunisták, ez segítette ezt a még élő nemzeti erőt, amelyet különösen inspirált, hogy megszállt ország voltunk, s hogy mindent szétverték. Ez a különbség az akkori és a mostani helyzet között.

■ *Mintha egyenlőségjelet éreznék ki ezekből a szavakból, mintha a mai mocsárban mindenki benne lenne.*

■ *Mintha egyenlőségjelet éreznék ki ezekből a szavakból, mintha a mai mocsárban mindenki benne lenne.*

Valamilyen módon ehhez alkalmazkodni kell annak is, aki pillanatnyilag nem rendelkezik hatalommal, de arra szeretne kerülni. A rivális párt választási programjában is miket ígért? Ennyivel lesz több

„Majd halkan, hogy a másik három ne nagyon vegye észre, szinte súgva mondta: »Én leszek a tolmácsod.« Így, magyarul. Értetlenül nézhettem rá, majd gyorsan hozzátette: »Kárpátaljai vagyok, apám ruszin, anyám magyar.« Lemondóan, súgva-szűrve kérdeztem: »Ugye agyonlőnek?« Maga elé nézett, hosszan, majd meleg, égkék szemét rám emelte. Láttam, töpreng, mondja-e vagy se, amit akar. Aztán mondta így: »Tudsz hazudni?«”
(A repülőtéren, az oroszok fogságában)

fizetésed, 14. havi nyugdíjat kapsz, ennyivel lesz olcsóbb, csupa anyagi természetű dologról van szó. Mintha az emberi lét csak a zabálás szintjén létezne. Mintha az emberi társadalom csak egy zabológép lenne. Akinek a gyomrát meg kell tömni valamivel. Tudom, Napóleon is azt mondta, hogy a katonát a gyomrán keresztül lehet megfogni. De azért azt is tudta, hogy valami más is kell. Mondjuk egy zseniális hadvezér.

■ *1994-ben kiderült: a 3.60-as kenyér ígéretével négy évvel a rendszerváltozás után abszolút többséget lehet szerezni a magyar Országgyűlésben – még egy olyan miniszterelnök vezetésével is, aki 1956-ban a forradalom leveréséért ténykedett.*

Itt van a hamisság az egész médiavilágban, a politikában. Mindenki azt hiszi, hogy nekem le kell sülyednem arra az állati színvonalra, ahol a társadalom nagy része van. Ennyivel kevesebb órát kell tartani, az ápolónő kétszer annyi fizetést kap. Mindenkit csak az anyagiak érdekelnek. A bőre alá tömünk mindent, és ezzel nyerünk. Mert másként nem tudjuk a hatalmat megszerezni. Persze, ha lezüllesztettük a dolgokat, akkor valamilyen módon ott kellene elkezdenni, hogy aki csupán erre koncentrálna, az nem lát tovább az orránál, sőt maga is tovább dagasztja ezt a világot. Ezt nem tudom elfogadni!

■ *Miniszter korában sem tudta?*

Folyton jártam az országot, amikor honvédelmi miniszter voltam, akkor is. Nem volt olyan hét, hogy két-három helyen ne tartottam volna beszédet. Ezekben mindig szó volt a civilizációs törekvések javításáról, de beszéltem a nemzeti tudatról, a nemzeti gondolkodásról, a felelősségről, a szolidaritásról a magyar emberek iránt. Egyetlen olyan beszédem nem volt, amelyikben csak ezt a vegetálás szintet akartam volna reklámozni, vagy ezzel akartam volna a táborunkat kiszélesíteni. Manapság néha figyelem az ellenzék politikusait is. Újabban ugyan többször beszélnek a hazugságról, mint erkölcsileg is elvetendő rossz emberi tulajdonságról, de ezen túl aztán vizit-

díj, meg ilyen díj, meg amolyan díj, megszorítás, gázáremelés. Ezzel van tele minden párt napi politikája. Egy népközösséget ilyen módon nem lehet egyben tartani, márpedig ez a magyar népközösség nagyon-nagyon beteg. Nem csak azért, mert alacsony anyagi színvonalon él, hanem azért is, mert teljesen szétverték. A lelki, a tudatbeli és az önértékét jelentő értékrenddel nem foglalkozunk. Ez a nép rettenetesen beteg lett.

■ *Hogyan lehetne gyógyítani?*

Az egyházak szerepe – nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában – egyre súlyosabb félreértéseken alapul. Az egyház az európai történelem megteremtője, kerete, váza volt. Sőt, a belső tartalma is. Az egyház a XVIII. század óta egyre labilisabb helyzetbe került, s egyre inkább tétova kezd lenni. Ha nem sikerül az egyházakon belül ebből a fölpuhult, bizonytalan, naiv, jöhíszemű szeretetprogramot hirdető utcából kikerülni, akkor nagy baj lesz velük is. Keményebb egyházra lenne szükség. Fontos a szerepet képviselője is. De ha az aljassággal, a gonosszal, a sátánnal szemben kell küzdenem, akkor nem elég nekem csak imádkoznom.

Valami mást is kell tennem. Harciasabb kiállásra volna szükség a szószékről is.

■ *Én ennek látom jeleit.*

De nagyon haloványan. Másrészt a magyar szellemi életet kellene valahogyan megszervezni. Nem úgy, hogy egy egyesületet, egy pártot teremteni, hanem úgy, hogy egy mozgalmat hozok létre azokból az egyedekből, kisebb csoportokból, akik akár a tudomány, a művészet, az irodalom területén nemzeti szellemben, a népközösség érdekében próbálnak meg gondolkodni. Össze kellene toborozni egy olyan erőt, amely – amióta a modern világ megteremtődött Magyarországon, a XIX. század közepe óta – soha nem sikerült. Ennek csak a reményei látszottak megnyílni a reformkorszakban, aztán jött 1849, a sok szempontból szerencsétlen kiegyezés. És Magyarországon nem jöttek létre azok a fontos bázisok, amelyek a maguk szellemiségét szét tudták sugározni.

„A kínzó érzést persze, könnyen belátható, 1957 nyarán és őszén azok okozták, azok növelték bennem naggyá, akik árulónak gondoltak. Akik megvetésük jeleként fordultak el tőlem, a vélt kollaboránstól. Ebben a szorongató helyzetben éltem át a súlyos idők egyik nehéz pillanatát – egy lágy-meleg októberi napon. Amikor úgy éreztem, nem bujkálhatok tovább a lelkiismeretem, a feszengő önvád elől. Mint a gyilkos, aki föl akarja adni magát: bekopogtattam a Nagy Sándor utcai katonai objektumba. Itt székelt a Katonai Ügyészség.”
(1957. október)

Gosztonyi Péter *A magyar Golgota* című könyvében az 1956 utáni megtorlást joggal nevezte a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlásának. A megtorlás méretei nemcsak az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utánihoz képest voltak óriásiak (pedig akkor az ország területe háromszorosa volt a mai Magyarországnak, s a harci cselekmények is sokkal hosszabb ideig tartottak). A hatalom akkor beérte 120 kivégzéssel, 1200 ember bebörtönzésével és a honvédtisztek egy részének kényszersorozásával. Nem szokványos összehasonlítás, de érdemes meggondolni: a párizsi kommün kegyetlen harcai után – ahol a „véres hét” csatáiban 900 barikádon folyt az elkeseredett öldöklés és 10 000 fellelő, valamint 3500 kormánykatonára esett el – összesen 12 500 embert vontak felelősségre a bíróságok előtt. 95 halálos ítéletet hoztak és ebből 23 elíteltet végeztek ki. A hatóságok 4000 embert száműztek Új-Kaledóniába.

A forradalmat követő megtorlást Magyarországon 1956. november 4-én Kádár János szolnoki rádióbeszéde előzte meg. Eszerint a kormány célja

„a testvérharc megszüntetése, a rend és a belső béke helyreállítása. A kormány nem tűri, hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők cselekményeiben részt vettek.” Miről vallanak a statisztikai adatok? Az egyik ilyen igazságügyi statisztika szerint – mely annak idején szigorúan titkos volt – 1960. december 31-éig a polgári és katonai bíróságok 21 668 személyt ítéltek el államellenes bűncselekmények címén. 4961 fő felfüggesztett szabadságvesztést kapott, 16 443 embert végrehajtásra kerülő határozott tartamú szabadságvesztésre ítéltek. Egy másik – 1969. november 11-én kelt, az Igazságügyminisztérium által kiadott – statisztika 1956. október 23. és 1958. december 31. között 10 016 fő politikai elítéléséről szól, ezek közül 259 volt a végrehajtott halálos ítélet. A kivégzettek tehát – ennek a kimutatásnak az alapulvételével – az elítéltek 2,68%-át tették ki (volt közöttük olyan is, akit 1941-ben jegyeztek be a születési anyakönyvbe). Cseh Zita és Szokolczai Attila 229 azonosított kivégzéssel és 14 378 elítéléssel számol 1956. november 4. és 1958. április 1. között. Zinner Tibor kutatásai szerint a halálraítéltek száma 1963-ig 367 fő volt (152 embert katonai bíróságok ítéltek el). A bírói ítélet alapján kivégzet-

tek saját kutatásaink szerint is 3–400 között voltak 1963-ig. Gosztonyi Péter adatai szerint a kivégzettek száma 453 fő volt.

1958-ban még javában működött a megtorló gépezet. Egy 1960-ban záródó, harmadik statisztikai kimutatás 16 148 elítéltről adott számot. 1961–1963 között az állam elleni bűncselekmények miatt azonban további 2410 főt ítéltek el. Így legalább 18 558 fő az állam elleni bűncselekményért elítéltek száma. Ha mindehhez hozzászámítjuk az állam elleni cselekményeken túl a politikai jellegű cselekményekért felelősségre vontak számát is, legalább **23 761** ítéletről beszélhetünk.

Tény, hogy a pontos számokat ma sem tudjuk. Azt azonban megalapozottan állíthatjuk, hogy a megtorlás időszakának állam elleni és politikai jellegű cselekmények címén több mint 20 000 embert ítéltek el, és a kivégzett áldozatok száma 300–400 között volt.

... a megtorlás időszakának állam elleni és politikai jellegű cselekmények címén több mint 20 000 embert ítéltek el és a kivégzett áldozatok száma 300–400 között volt.

A megtorlás folyamatában november 4-e után lázas sietséggel kezdte meg a kormányzat a megtorlás személyi feltételeinek megteremtését, valamint a büntető eljárás

átalakítását. Mielőtt azonban mindezekről szólnánk, rá kell mutatni: az egész megtorlási folyamatot egyik meghatározó kérdés a Kádár-rendszer legitimitációjához kapcsolódik. A november 4-ei *restauráció* szükségszerűen szembetalálta magát a diktatúrák örök problémájával, a legitimitáció hiányával. A magát proletárdiktatúrának valló kádári államberendezkedés nem élvezte a munkásság támogatását (a karhatalom fegyveres alakulatai aligha tekinthetők a magyar munkásság reprezentánsainak), ellenkezőleg: a munkásság november 4. után a munkástanácsok mögött sorakozott fel és szívós sztrájkmozgalmat folytatott a Kádár-kormány ellen. Nem véletlen tehát, hogy a megtorlás éle nem kis mértékben irányult a munkástanácsokba megválasztott vezetők és tagok ellen.

Kádár az újonnan megalakított MSZMP első embereként – szóban – nyomban elhatározta magát a „szektás, dogmatikus hibáktól”. A frazeológia, némileg tompítva, november 4. után is érvényes volt, és a hivatalos politika továbbra is a „Rákosi-klikk” politikai felelősségét állapította meg a forradalmi robbanás első okaként. Mégis, amikor a restaurált hatalom „törvényes rendről” beszélt, a Rákosi nevével fémjelzett időszak „rendjét” és törvényeit

tekintette legitimnek – csak éppen Rákosi nélkül. Ennek jegyében nyúlt a hatalom a bíróságokhoz, amelyeket „az osztályharc legélesebb fegyvereként” tartott. A megtorlásban részt vevő bíróságok tehát nem független bíróságok voltak, hanem a forradalom előtti osztálybíráskodást folytató, pártirányítás alatt álló testületek. Ez a „jogfolytonosság” tetten érhető a pártdokumentumokban épp úgy, mint a belügyi és igazságügyi kormányzat intézkedéseiben. Olyannyira őrzik ezt a „jogfolytonosságot”, hogy 1957 júniusában (!) az 1956. október 25-étől megszüntetett begyűjtési rendszer kritikája miatt büntető ítéletben marasztalnak el egy vádlottat, mert – így az ítéleti ténymegállapítás – a szocialista állam alapintézményének tekintélyét csorbította. Hasonlóképpen alapintézmény maradt továbbra is (ezt is több bírósági ítélet igazolja) Sztálin és Rákosi irodalmi munkásságának, szobrának és arcképének tisztelete.

Személyi feltételek és jogon kívüli megtorlás

A megtorlás személyi feltételeinek megteremtése és a jogon kívüli megtorlás már november 4-én megkezdődött a karhatalom megszervezésével. A Kádár János kívánságára létrehozott „forradalmi ezredek”-ben újból döntő szerepet kaptak a volt ÁVH tisztjei. A karhatalom bevetése, a decemberi sortűzek – túl a kizárólagos hatalom megszerzésén – a megtorlás jogon kívüli formáját jelentették, és a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaiba ütköző, emberiség elleni büntetést megvalósító cselekedetek voltak. A karhatalmat a kormány egyfajta jogon kívüli megtorlásra is felhasználta: kínzásokra és gyilkosságokra került sor az ország minden területén. A terror félelmet, a teljes kiszolgáltatottság, védtelenség érzését váltotta ki a polgári lakosság körében. A karhatalmisták balatonkenesei honvédüldölőjében működő, önmagát „halálbrigádnak” nevező, a tatabányai Beer János vezette csoportja éppúgy a megtorlás jogon kívüli eszköze volt,

amikor a restaurált hatalom „törvényes rendről” beszélt, a Rákosi nevével fémjelzett időszak „rendjét” és törvényeit tekintette legitimnek [...] Ennek jegyében nyúlt a [...] a bíróságokhoz, amelyeket „az osztályharc legélesebb fegyvereként” tartott.

A karhatalom bevetése, a decemberi sortűzek [...] a megtorlás jogon kívüli formáját jelentették, és a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaiba ütköző, emberiség elleni büntetést megvalósító cselekedetek voltak.

mint a szolnoki kegyetlenkedések tettesei. Az ilyen esetek közül ismerünk néhányat – ezek közé tartozik Varga Gusztáv, Radó Gábor, Gál János, Szegedi József, Kovács Ferenc, Schwáb György, id. Nagy Károly, Nebehály Ignác, Horváth Lajos, Gál Lajos, Hada-dy Rudolf, Hargitay Lajos, Kenyeres Lajos és Brenner János meggyilkolása.

A megtorlás jogi kereteken kívüli köréhez tartoznak azok a cselekmények, amelyeket a megszálló szovjet erők követtek el a magyar lakossággal szemben. Ezek a megtorló lépések három csoportba oszthatók:

- hadműveletekbe nem sorolható akciók, amikor a szovjet erők a magyar karhatalommal együtt vettek részt megtorló akciókban (pl. a Nyugati pályaudvar előtti, ún. vörös zászlós tüntetés vagy a salgótarjáni decemberi sortűz).
- a szovjetek ún. hadbíróági eljárásai, amelyek során számos felkelőt agyonlőttek vagy megcsonkítottak, tolmács és védő közreműködése nélkül (Lucza Béla, Gazdag Sándor és Dózsa László túlélők beszámolója).
- a szovjet állambiztonsági szervek Szerov KGB-főnök parancsára mintegy 6300 magyar polgárt tartóztattak le, 860 főt pedig szovjet területre szállítottak. (Az Írószövetség és a Nagybudapesti Munkástanács tiltakozott az akció ellen; Kádár és Münnich – felmérve a politikai hátrányt, amely őket érheti –, meggyőzték a szovjet vezetést. Az akciót leállították.)

Megtorlás jogi keretek között

A megtorlás jogi keretek között működő szervezetei közül a rendőrség, az ügyészségek és a bíróságok személyi állományát

is fel kellett készíteni az elkövetkező „feladatokra”. Ennek érdekében mindhárom szervezetnél tisztogatást hajtottak végre, hogy a megtorlás gépezetét ne akadályozza egy-egy – a forradalommal szimpatizáló – rendőrtiszt, ügyész vagy bíró.

Az Országos Rendőr-főkapitányságon 1956. december 28-án értekezletet tartottak a megyei főkapitányok és politikai osz-

tályvezetők részére, mivel az ÁVH megszűntetése után a politikai ügyek nyomozása a rendőrség politikai nyomozó osztályainak hatáskörébe került. Az újonnan szervezett politikai nyomozó osztályokhoz átigazolták a régi gárda tagjait.

Figyelmet érdemel a BM szervezetének módosításáról hozott 1957. március 12-ei MSZMP PB határozatot feldolgozó értekezlet is. Itt világosan körvonalazódott, mi a politikai vezetés elvárása a rendőri szervektől. A BM II. főosztálya – a politika által kijelölt céloknak megfelelően – rendszerbe is foglalta ezt a stratégiát *Tervezet. Az ellenforradalom elleni harc további feladatai* címmel. E *Tervezet* azt a politikai akaratot tükrözi, amelyet az MSZMP IKB 1957. február 26-ai ülése szentesített.

A Legfőbb Ügyészségen 1957. február 4-én tartottak megbeszélést, melyen részt vett és felszólalt Münnich Ferenc és Marosán György is. Marosán a megtorlás követelményrendszerére az alábbi példázattal szolgált: „A kínai elvtársak azt mondták, hogy itt nem volt proletárdiktatúra. Annak a feladata, hogy az ellenforradalmat *fizikailag semmisítse meg* ... Ha 1945-ben nem volt mód, akkor 1957-ben ezt meg kell csinálni”. (kiemelés: K. F.) Münnich e félre nem érthető instrukciót így egészítette ki: „A karhatalom ellen sok panasz fut be; szeretnénk az ügyészségről is ilyen híreket hallani... Nem vagyunk hívei a hatalmi szervek kilengéseinek, de jobb, ha ilyen kemény, mintha lelkesedik érte az ellenforradalom, mert semmit nem csinál”. Az egykorú személyzeti iratokból Zinner Tibor kutatásai nyomán kitűnik, hogy 1956. december 11-én eltávolították mindazokat, akik nem voltak hajlandók részt venni a statáriális ítélezésben és az ún. gyorsított eljárásokban. Tény, hogy november 4. után 26 bíró távozott a Legfelsőbb Bíróság kötelékéből, és további 130-at bocsátott el az IM a bírói karból. A tisztogatás a Szénási Géza vezette ügyészi testületben 84 ügyészt érintett.

Mi volt a „megtisztogatott” testületek feladata? Térjünk vissza a BM-*Tervezethez* – amely 1957. május 15-én kelt –, a nyomozó hatóságon kezdődő ügyek ugyanis az ügyészségeken és a bíróságokon jelentkeznek a nyomozás befejezése után. *Az ellenforradalmi erők elleni harc fő csapásának iránya* című fejezetében a tervezet ilyen kategóriákat ismer:

„1) A győri és miskolci ellenkormány tagjai, az ellenforradalom országos, buda-

pesti, megyei és legfontosabb területi bizottságainak és bizottmányainak elsősorban osztályidegen, ellenforradalmi vezetői és tagjai.

2) Arisztokraták, volt földbirtokosok, nagytőkésék, gyárosok, bankárok stb., akik a hatalom visszaszerzésében tevékenykedtek.

3) A fasiszta és burzsoá pártok a Horthy-rezsim (sic!) vezető politikai és katonai személyei, valamint olyan volt fegyveres szervek vezetői és tagjai, mint a csendőrség, VKF/2 horthysta tisztek.

4) A fegyveres ellenforradalmi akciókban részt vett huligán és deklasszált elemek.”

A *Tervezet* szerint

„1) Népbíróság elé kell állítani az ellenforradalom országos és megyei vezetőit és azon személyeket, akik szervezői voltak a népi demokratikus rend megdöntésének. Ebben a kategóriában a csapást az ellenséges osztálymaradványokra, kulákokra, volt horthysta rezsim legfontosabb politikai, közéleti, katonai, valamint csendőr, horthysta katonatiszt és fegyveres harcokban részt vett huligán és más deklasszált elemekre kell mérni.

2.) Bíróság elé kell állítani az ellenforradalom országos, budapesti, területi, kerületi megyei bizottságainak és bizottmányainak ellenséges tevékenységű tagjait. Továbbá a *munkástanácsok*, ifjúsági vagy ellenforradalmi szervezetek vezetőit, szervezőit, akik gyilkosságra, *sztrájkra* és más ellenforradalmi tevékenységre izgattak, vagy ilyen cselekményben mint irányítók, szervezők részt vettek” (kiemelés KF). A *Tervezet* osztatlan sikert aratott a legmagasabb körökben, s szinte szó szerint átvette az MSZMP PB 1957. július 2-ai határozata is.

Valóban csak az „osztályellenség” volt kénytelen szembenézni a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlásával, vagy „a dolgozó osztályok tagjai” is? A feltárt forrásokból egyértelműen következik, hogy a megtorlás elsősorban a polgári demokrácia intézménye-

it magukban hordozó, a diktatúrát tagadó szerveződések ellen irányult. Ha a *Tervezet* mellé teszszük az azt gyakorlatba átültető eljárások adatait – ti. hogy ténylegesen kik és milyen bűncselekmények vádjával kerültek a bíróságok ítélőtanácsa elé –, kiderül: mindenkin megtorolták a forrada-

{ ...november 4. után 26 bíró távozott a Legfelsőbb Bíróság kötelékéből, és további 130-at bocsátott el az IM a bírói karból. }

lomban való részvételt, szélesebb körben is, mint azt a *Tervezet* előirányozta. A megtorlás végrehajtásáért a politikai vezetés a BM Politikai Nyomozó Főosztályt tette felelőssé, valamennyi érintett szervnek ütemtervet kellett készítenie. A végrehajtás előkészítését szolgálta, hogy a BM szervei május 1-jéig már 33 704 főt vettek őrizetbe, és az MSZMP felső vezetése folyamatosan ellenőrizte a végrehajtást. A megtorlás karmesteri pálcája Marosán György és Biszku Béla kezében volt.

A büntetőeljárás

A büntetőeljárás gyors, mondhatni kapkodó átalakítására valójában négy fontos területen került sor: a rögtönbíráskodás és a gyorsított eljárás bevezetése, a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsának felállítása, valamint a népbírói tanácsok létrehozatala során.

– A *rögtönbíráskodásról* (statárium) szóló 1956. évi 28. sz. tvr. tervezetét (1956. december 11-én hirdették ki) Feri Sándor legfelsőbb bírósági bíró készítette el;

– A *gyorsított eljárás* megteremtésének igénye az MSZMP IKB 1956. november 6-ai nyilatkozatában már benne rejtett. A „gyorsított bíráskodás” kodifikációja tudatosan az 1921:LXIII. tc.-t (és az 5188/1914 ME. szr.-et) vette mintául.

– A *Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsának* megszervezése volt a megtorlás struktúrájának harmadik lépcsője, amely kiválóan alkalmazható volt a legfelsőbb politikai akarat érvényre juttatásához. Jellemző példa erre – ezt éppen Vida Ferenc tanácselnöktől tudjuk –, hogy a népbírói tanács döntéseibe szükség szerint a politikai vezetés közvetlenül is beavatkozott.

– A *népbírói tanácsok országos rendszerének* kiépítése volt a megtorlás struktúrájának negyedik lépcsője.

Az IM részéről a jogszabály-előkészítést Kovács Kálmán miniszterhelyettes irányította. A Legfelsőbb Bíróságon Lee Tibor, Simor Pál és Molnár László véleményezte a tervezetet. A koncepció kialakításában jelentős szerepe volt Domokos Józsefnek, aki a *reformatio in peius* (az ítéletnek az ügyész súlyosításra irányuló fellebbezése nélküli súlyosítása) bevezetését

reformatio in peius (az ítéletnek az ügyész súlyosításra irányuló fellebbezése nélküli súlyosítása)

követelte az egy éven belül benyújtott törvényességi óvások elbírálásánál is. A koncepcióban olyan embertelen rendelkezés is szerepel, amely a cselekmény idején 16. életévét betöltött fiatalokkal szemben lehetővé tette halálbüntetés alkalmazását. Vágó Tibor tanácsa ezt a minden emberisést megcsúfoló lehetőséget alkalmazta Mansfeld Péter ügyében.

A politikai akaratot az MSZMP KB április 5-én juttatta kifejezésre. A tervezet így 1957. május 30-án a kormány elé kerülhetett, ahol az előterjesztés megtárgyalásánál jelen volt Domokos József is. A NET 1957. évi 34 tvr.-ként fogadta el a normaszöveget, és 1957. június 17-én hirdette ki a Magyar Közlöny hasábjain. A korlátok nélküli megtorlás „jogalapja” 1961. április 16-ig volt érvényben.

Magyarországon tehát nem volt olyan független bíróság a forradalom leverése után, amely előtt a súlyos vádak megmérettethettek volna. Kádár János az MSZMP KB 1957. április 5-ei jegyzőkönyve által rögzített felszólalásában elégedetlenségét fejezte ki a bíróságok „liberalizmusa” miatt: „Itt muszáj erősíteni (sic !)... Előfordult például, hogy Nezvál elvtárs egy ilyen ügyben kiizzadt egy halálbüntetést, és a felső bíróságon megesett a szívük rajta és a büntetést átváltoztatták életfogytiglani börtönre... Össze kell szedni egy tucat ilyen ügyet... A bírósági munka most a Népköztársaság létét jelenti. Aki ellenforradalmár volt, meg kell büntetni. A népbírói tanács szervezetét fel kell állítani úgy, hogy mód legyen bármilyen ügyet tárgyalni.”

Az a tény, hogy a népbírói tanácsok ülnökei számos esetben nemcsak a forradalom politikai ellenfelei, hanem a harcok kárvallottjai is voltak, s hogy a katonai tanácsokban olyan hírhedt személyek is részt vettek, mint Gyurkó Lajos vezérőrnagy, önmagában igazolja fenti állításunkat. A másik érv, amely állításunkat alátámasztja, hogy a hatalom tagadta a bírói függetlenség szükségességét. Tipikus volt az a vélemény, amelyet Borbély Lajos fejtett ki a Legfelsőbb Bíróság és

„Az igazi bírói függetlenség egyet jelent azzal, hogy a bírák semmilyen körülmények között sem befolyásolhatók a munkásosztály érdekei ellen és mindig a proletárhatalmat szolgálják”.

Legfőbb Ügyészség közös pártszervezetének gyűlésén: „Az igazi bírói függetlenség egyet jelent azzal, hogy a bírák semmilyen körülmények között sem befolyásolhatók

a munkásosztály érdekei ellen és mindig a proletárhatalmat szolgálják”. Hasonló álláspontot hangoztatott – hivatalos véleményként – Marosán a február 4-ei Legfőbb Ügyészségen tartott értekezleten, és ilyen szellemben foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság 1957. március 22-ei kollégiumi ülése is. Itt az ítélkezést mint az osztályharc eszközt ecsetelte Lee Tibortól Radó Zoltánig a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma.

A bírói függetlenséghez szorosan kapcsolódott a törvényességről alkotott felfogás. A magas testület a törvényességet is osztálykategóriaként értelmezte: „A törvényesség objektív értelmezése azt jelenti, hogy a proletár államhatalomtól függetlenített szemlélet, ami lényegében burzsoá szemlélet”. Domokos József pedig nem szégyellte kijelenteni: „Tanuljunk egy kis osztályharcot a faszizmus igazságszolgáltatásától...”

Nagy erővel folyt a kormányzat propagandatevékenysége is. Figyelmet érdemel Markója Imre, az MSZMP KB Adminisztratív és Közigazgatási Osztály munkatársának *Osztályharcos bíráskodást* című írása, valamint Biszku Béla: *A proletárdiktatúra időszere kérdései* című broszúrája.

Hogy végül kik kerültek az „igazságszolgáltatás” őrlőköve közé, s mi lett a sorsuk, arról nem a jog döntött, hanem a központi és helyi politikai vezetők. A 103/1958 IM-BM-Legfőbb Ügyészség közös (titkos) utasítás bizottságot állított fel a megyei párttitkár (első titkár) vezetésével. A bizottság tagja a megyei rendőrkapitányság vezetője, a megyei ügyészség vezetője és a megyei bíróság elnöke. Ez a bizottság dönthetett arról, hogy ki volt a forradalmi tevékenységéért gyanúba keveredett „megtévedt munkás és dolgozó paraszt származású személy”, akinek „kisebb jelentőségű ellenforradalmi jellegű cselekménye” miatt nem kell bíróság elé állnia. Döntöttek abban a kérdésben is, kik azok, akik nem sorolandók az előbbi kategóriába („e pont alá nem vonható osztályidegen, osztályellenség, huligán és a szokásos bűnöző”) – az ő sorsuk áll a halálraítéltek és a börtönt szenvedettek számadatai mögött.

Az igazságszolgáltatás rendjét és az eljárásjogi rendelkezéseket semmibe vevő „jogi megoldás” igazolja: nem csak a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa volt Marosán elé citálható és utasítható a párt által elhatározott ítélet meghozatalára; va-

lamennyi magyarországi bíróság közvetlenül alá volt rendelve a megyei párttitkár által tolmácsolt politikai akaratnak. A ránk maradt számos dokumentum közül, amelyekben a politikai nyomozó osztályok a pártszerveknél kifogást emeltek egyes bírói ítéletek ellen, a legismertebb az a levél, amelyben Pap János Veszprém megyei párttitkár a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács elnöke Brusznai Árpád tanár kivégzését követeli, mert az első fokon kiszabott életfogytig tartó börtönt enyhének tartotta.

A jogi keretek között végrehajtott megtorlás valóságos tartalmának vizsgálata koránt sincs befejezve. A bírósági iratok közt jellegük szerint külön csoportot alkotnak a „nagy” perek, amelyeket a forradalom vezető személyiségei ellen indítottak (ide értve a csaknem minden megyében megrendezett megyei forradalmi vezetők ellen indított pereket is, valamint ezek szatellit-pereit). Egy másik csoportot képeznek a „tömegperek”, amelyek főleg a forradalom alulról építkező szerveiben részt vevők (elsősorban munkástanácsi vezetők és tagok) ellen indultak. Ezek adták a büntetőeljárások több mint 9/10-ét, vizsgálatuk pedig azt igazolja, hogy végrehajtották a BM *tervezetében* foglaltakat. Az

ítéletek tanúsága szerint a bűnösséget a forradalom szerveiben való pusztá részvétel megalapozta – minden további konkrét tevékenységtől függetlenül.

Az egyes ügyekben tetten érhető, hogy a hatóságok számára nem volt lényeges a történeti tényállás tisztázása. Más esetekben a célba vett áldozat nem volt hajlandó eljátszani a rá osztott szerepet – így hiúsította meg Szigethy Attila öngyilkossága a (BM tervezetbe is felvett) „győri ellenkormányper”, amelynek ő lett volna a főszereplője és (aligha kétséges) kivégzendő áldozata is. A rögtönítélő tanácsok elé állított személyek csaknem kivétel nélkül munkás és paraszt osztályhelyzetűnek minősültek.

Az egyes ügyekben tetten érhető, hogy a hatóságok számára nem volt lényeges a történeti tényállás tisztázása. Más esetekben a célba vett áldozat nem volt hajlandó eljátszani a rá osztott szerepet – így hiúsította meg Szigethy Attila öngyilkossága a (BM tervezetbe is felvett) „győri ellenkormányper”, amelynek ő lett volna a főszereplője és (aligha kétséges) kivégzendő áldozata is. A rögtönítélő tanácsok elé állított személyek csaknem kivétel nélkül munkás és paraszt osztályhelyzetűnek minősültek.

A népbírói tanácsok (és a rendes bíróságok) ítélkezési gyakorlatának eddig feltárt adatait összegezve három fontos megállapítást tehetünk:

- a hatóságok kevéssé voltak kíváncsiak a valós történeti tényállásra, sokkal inkább a politikai elvárásoknak igyekeznek megfelelni (ez a bizonyítékok

...így hiúsította meg Szigethy Attila öngyilkossága a (...) „győri ellenkormányper”, amelynek ő lett volna a főszereplője és (aligha kétséges) kivégzendő áldozata is.

vádcentrikus válogatását jelentette a gyakorlatban, az ítéletekben a tényállás hiányosságait gyakran az ideológiai közhelyekkel pótolják);

- a bűnösség megállapítása körében érvényesülnek azok a politikai direktívák, amelyeket a legfelsőbb pártvezetés adott ki, és amelyek különböző közvetítő láncszemekeken keresztül (leggyakrabban utasítások formájában, de nem egyszer „kézi vezérlés” útján) jelentek meg az ítéletek indokolásában;
- a büntetéskiszabás megtorló jellegű és félelmet kiváltó (ezt szolgálta a halálbüntetések magas aránya, valamint a börtönbüntetés csaknem kizárólagos alkalmazása).

Koncepciós perek

Felvetődik a kérdés: a forradalom utáni megtorlás során találkozunk-e az 50-es években oly gyakori konstruált koncepciós perekkel? A kérdésben a történészek között két markánsan eltérő álláspont kristályosodott ki – elsősorban a Tóth Ilona-perről folyó vitákban. Az egyik álláspont szerint az 1956 utáni perekben már nem voltak konstruált tényállások, a hatalom csupán a forradalomban való részvétel okán indított megtorló pereket. A másik álláspont szerint 1956-ot követően a hatalom éppen úgy élt a konstruált koncepciós perek eszközével, mint az ötvenes évek nyomozó hatóságai és bíróságai. A források az utóbbi álláspont igaza mellett szólnak.

A veszprémi Brusznjai-per vizsgálata során számos olyan perceselexmény mutatható ki, amely nyilvánvalóan valótlan tényállás felállítására szolgál. Ezek közül a legfontosabb az volt – a fellebbezési bíróság erre alapította a halálos ítéletet és ezzel indokolták a kegyelmi kérvény elutasítását is –, hogy Brusznjai Árpád, a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács elnöke, aki minden eszközzel meg akarta akadályozni, hogy fegyverek kerüljenek a lakosság, elsősorban az egyetemi ifjúság kezébe, fel-fegyverezte a „civiliket”, ezért törtek ki november 4-én hajnalban a harcok Veszprémbe, amelyeknek 180 szovjet katona és 70 polgári lakos esett áldozatul. A perben azonban tisztázódott – ám ez kimaradt az ítéletből –, hogy a honvédségi raktárból kiadott géppisztolyokat nem osztották szét, hanem az egyetem egy lezárt termében őrizték, ahol azt a bevonuló szovjet alakulatok hiánytalanul megtalálták. Ennek ellenére a hamis tényállítás érintetlenül állt az ítéletben és a kegyelmet elutasító hatá-

rozatban. Az állítás valótlanágát más forrásból is tudták a döntéshozók. Ismert volt ugyanis az a jegyzőkönyv, amelyet Mészáros Gyula monográfiájának dokumentumtárában közzétett. A szovjet parancsnok 23 légidesszantos és 4 pánccelos katona – valamennyiüket név szerint azonosították – haláláról számol be, azt is tudjuk, hogy később még egy sebesült katona meghalt. Így a szovjet halottak száma 27 fő volt. Ami a civil áldozatokra illeti: 42-en haltak meg. A per teljes bizonyítási rendszerére ugyanúgy jellemző a védelem teljes mellőzése, a valós és valótlan adatok vádcentrikus válogatása, ahogyan azt a korábbi időszak konstruált pereinél tapasztaltuk.

A másik per Földes Gábor és társai büntetőügye volt a Győri Megyei Bíróság külön tanácsa előtt, amelyet Gyepes István megyei bírósági elnök vezetett. A per elsőrendű vádlottja, Földes Gábor – a győri színház főrendezője, meggyőződéses kommunista, Nagy Imre híve – azzal a valótlan ténnyel volt kénytelen szembesülni (s ezt Gyepes még el is hitette az idegösszeomlásban vergődő emberrel), hogy Földes megnyitotta és őrizetlenül hagyta a nyugati határt, s így lehetővé tette az ellenséges elemek szabad mozgását. Köztudottan valótlan tényállítás épült itt a büntető ítéletbe. A nyugati határ egy percre sem maradt őrizet nélkül a forradalom napjaiban. Földesre, a „revizionista” kommunistára azonban azt a szerepet osztották a megtorlás konstruktőrei, hogy igazolja: aki a „revizionizmus mocsarába süllyed”, az az ellenséget támogatja. Hasonlóan jártak el a többi vádlott esetében is.

A statisztikai számsorok mögött

Vajon a proletárdiktatúra valóban a nép ellenségeivel szemben alkalmazta a kemény ítéleteket, akik osztályidegen mivoltukból eredően vissza akarták szerezni elvesztett hatalmukat? Az 1956 előtt gyakorolt osztálybíráskodás eredményeként a börtönbe zártak 79,2%-a volt munkás, mezőgazdasági munkás, tszcs-tag, kisparaszt, míg 2,5%-a kulák, 6,4%-a tőkés és „deklasszált elem”, 4,9%-a értelmiségi. A belügyminiszter, az igazságügy-miniszter és a legfőbb ügyész 9/1958 együttes utasítása 1958. október 16-án („Szigorúan titkos” jelzéssel) jelent meg az illetékesek számára *A letartóztatottak osztályhelyzetének, az általuk elkövetett bűncselekmények politikai vagy köztörvényi jellegére, valamint a visszaesők fogalmának meghatározására* címmel. Az utasítás szabad kezet adott a helyi politikai vezetés álláspontjának érvényesíté-

séhez. Tartalmilag mindez az 1956 előtti helyzet változatlan folytatása volt.

Egy 1958. november 10-én kelt jelentés 4488 letartóztatott „szociális származását” és „jelenlegi foglalkozás” szerinti megoszlását dolgozta fel. A szociális származás felosztásából kiderül, hogy az érintettek közül 26,47% munkás, 31,01% paraszt, míg „osztályidegen”-nek csupán 6,61% minősül. A letartóztatottakból nem osztályellenség tehát 93,38%. Mindez aligha kíván részletesebb kommentárt. E számok összhangban állnak a forradalomban elesettek származás szerinti vizsgálata során kimutatott arányokkal. A 229 kivégzett esetében bizonyosan nem minősült osztályellenségnek 75,4%, s csak 7,3%-a tartozott a tárgyalt kategóriába.

Ezek az adatok választ adnak arra a kérdésre is, kinek a forradalma volt 1956: a magyar nemzet forradalma volt, amelyet elsősorban kétkezi dolgozók vívtak a barikádokon. A másik kérdés: mit lepez az „osztályellenség” túlhangsúlyozása, amikor a megtorlás elszenvetői éppen az ellenkező kategóriába tartoznak? Ennek magyarázata abban lehet, hogy a diktatúra ellen azok keltek fel, akik nevében és akik ellenére gyakorolták, s akik vissza kívántak térni a nemzeti függetlenség és polgári demokrácia erőszakkal elnyomott értékeihez.

A felső politikai vezetés elégedetlen volt a megtorlás mértékével. A PB december 10-én és december 31-én napirenden tartotta a *Büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről* című előterjesztést. A BM részéről az előterjesztést Biszku Béla készítette. Bevezetőjében így ír: „...az ellenforradalmi szervezkedés bűnöseinek felelősségre vonásánál, a politikai jellegű bűncselekményeknél sok az enyhe ítélet és viszonylag kevés a fizikai megsemmisítések száma”. (Kiemelés: K. F.) Az 1957. december 10-ei PB-ülésen Kádár arról nosztalgizált, hogy „1600 fasisztát lehetett volna a másvilágra küldeni” (ha lett volna hozzá elég erő 1956 novemberében), s hogy a „kínai elvtársak” 30 000 kivégzést emlegettek. Kádár az 1957. decemberi BP-ülésen arról is panaszkodott, hogy „...nem tudtuk elérni az ellenforradalom fő vezetőinek, kezdeményezőinek nagyobb mérvű fizikai megsemmisítését. Nagy kár, hogy ezeket nem sikerült megsemmisíteni, mert azért ezek a rendszer legveszedelmesebb ellenségei” (kiemelés: K. F.).

A megtorlás egyéb eszközei

A megtorlás eszköztára ezzel még nem merült ki. Az ún. közbiztonsági őrizetet (internálás) az 1956. évi 31. tvr. vezette be.

Közbiztonsági őrizet címén bárkinek elvonható volt a személyi szabadsága – minden érdemi indokolás és bírói jogorvoslati lehetőség nélkül. Az érintettek pontos száma ma sincs tisztázva. A 16–18 000-es szám becsült adat. A közbiztonsági őrizet 1960. április 1-jéig létezett, s ez azt bizonyítja, hogy valójában folyamatosan alkalmazható, könnyen elérhető megtorló eszközt látott benne a hatalom.

A megtorlás „civil” útjai

Alig becsülhető azoknak a száma, akiket a forradalom alatt tanúsított magatartásukért állásvesztéssel büntettek. A fizikai munkások körében külön hajsza indult a gépkocsivezetők és a vasutasok ellen. A pedagógusok ugyancsak megrostáltattak. Meg kell emlékezni arról a 6923 honvédtisztról is, akik nem írták alá a „hűségnyilatkozatot”, s katonai pályájuk félbeszakadt – de sokan voltak köztük, akik ennél sokkal súlyosabb hátrányt is szenvedtek.

A hatalom nem elégedett meg a forradalomban valamilyen módon részt vevő polgárok megbüntetésével; gyermekeik sorsában is bűnhődni rendelte azokat, akik kezükbe kívánták venni sorsuk (és nemzetük) irányítását. Ezt bizonyítja az a ritka dokumentum is, amelyet a mátészalkai gimnázium igazgatója 1960-ban (!) állított ki egy jeles eredménnyel érettségizett leány részére: „Nevezett édesapja az 1956-os ellenforradalmi eseményekben irányító szerepet töltött be. Egyébként is nagyon vallásosak.” Ez a döntés végleg bezárta a lány előtt az egyetem kapuit.

Kegyelmi döntések

A megtorlás folyamatának groteszkjei a kegyelmi döntések voltak. A triumfáló restauráció sokáig még a részleges közkegyelem (1959) meghirdetésétől is ódzkodott. Pedig már 1958 nyarán világossá vált, hogy a börtönbüntetések nagy része – *férőhely hiányában* – nem foganatosítható. Az 1963-as „kialkudott” közkegyelmet Kádár 1963. március 21-én jelentette be az Országgyűlésben. Ez a közkegyelem sem volt azonban teljes körű, noha az 1963. évi 4. tvr. alapján 3480 fő szabadult a börtönökből. A forradalom elítélt barikádharcosai továbbra is börtönben maradtak, s csak a hetvenes években szabadultak. Az 1963-as közkegyelem nem hozta meg a „békés kiegyenlítődést”, az osztályharc folyt tovább, csak a diktatúra eszköztára változott – némileg.

Később megrendült ez a bizalom

A lerázásra, negyven év után.
A vallásra, gúnyosan és bután.
A fogaskerekűre dühösen,
hogy mért volt jó üresben töltenem
sok fontos éjjelt, míg a kamaszok
reménytelenek voltak és nagyok.
Én leráztam. Én jártam a fogassal,
pedig nem őt szerettem. Drága hajnal,
őszinteség hajnala — minek az?
A burkolódzó ellened szavaz,
a rosszul hangolódó szem és fül:
mindent cementtel öntöttem körül,
erősen prostituált, csúnya szervek.
Volt néha gondolat, pattanó tervek,
de lötyögött, mint olcsó csempepadló,
és közben nyikorgott a templomajtó,
és nem tudtam, mi ellen kell a düh,
hogy mit vétett a fogaskerekű,
csak álltam, mint szívem számara, álltam,
bíztam a lerázók akaratában.

Burjánzó aszkézis és puritán vágy

Én akkor is a szalonban, pedig még értelmet se adtam a szalonnak. Olyan, hogy kétfelől belém karolnak és finoman a csípőm csipkedik.

Ha rojtos abrosz lóg a térdedig, ha megvan mindene a lexikonnak, a szalonban savótlanak dalolnak s titokban ágyékkodat éltetik.

Kint ültünk, homokon; hangyával együtt haraptuk be a kenyér kráterét; aki odacsapódott, azt szerettük.

Nem nézegettük egymás alfelét. Vagyis én nem. Nekik megvolt a meccsük, én meg az otthonomat dúltam szét.

Éneklő folyó*

Hát igaz, ami igaz, a szánon csattant el az első csók. November végére Mari számára világossá lett, hogy az az erőlködés, amit azért tesz, hogy Bécit szeresse, és Renátót ne szeresse, akarat híján kiszerve. Mari igyekezett minden Bécivel töltött percet hangos szóval végigbeszélgetni, amúgy megfontolt szándékkal előre kitervelt módon, mert ha elhallgattak, olyan súlyos és fojtogató csend tekeredett közük, amely elviselhetetlenül szorongatta mindkettejük torkát. Mari ilyenkor általában arról kérdezte Bécit, milyen volt a forgalom a boltban, Béci viszont nem kérdezte a feleségét semmiről. Aztán a malacokra terelte a szót Mari, milyen szépen fejlődnek, jó kis védett helyük van, mennyire megérte, hogy megvették, azóta felment az ára a malacnak. Béci azt felelte, a következő télen az egyiket szeretné levágni, hát nem azért vették, hogy befogják vele a falu irigy pofáját. De igen, mondta Mari, attól még szabad szeretni őket, nem? Béci eleinte nem akart hinni a mendemondáknak, azonban egy hét leforgása alatt kétszer is melléütött a bárdal a csülöknek, majdnem levágta vele a bal kezét, jobbnak látta, ha tisztázza otthon a dolgot. Szeretjük egymást, mondta Mari természetes hangsúllyal, mintha testvérek lennének, ennyi az egész. Hát ennél több is történt. Miczura Szintia gyógyszert vett be, de sajnos nem az ajánlott adagolás szerint, hanem egy egész dobozzal egyszerre. Búcsúlevelet is fogalmazott, egy gázszámolás borítékba tette, s amikor az édesanyja a csekkkel együtt odaadta a postáskisasszonynak, az csillogó szemmel olvasott bele a Drága szerelmem, ne haragudj, hogy levellel zavarlak, de én most inkább meghalok kezdetű levélbe. Azt hiszem, ez nem tartozik a gázművekre, nyújtotta vissza rémülten a rózsaszín lapot, és nagyot sóhajtott. A gázművekre valóban nem tartozott a dolog, de a postán dolgozó lány este forró dróton kürtölte szét Szintia szerelmi tragédiáját. Amikor Béci fülébe is eljutott a hír, jóval záróra előtt lakatot tett a boltra, és meg sem állott a Bóna-Móna kertig. És most mit tervezel, komám?, kérdezte Lali savanyú arccal. Megpróbálom visszaszerezni, a tetves életbe, nehogy már egy cigány vegye el tőlem. Másnap este azonban olyan dolog történt, amelyre Béci legmerészebb álmában sem gondolt, Mari gyertyafényes

vacsorával várta. Béci később érkezett a szokásosnál, a karácsonyi szezon húskészletét kellett bepakolnia, fáradtan nyúlt az utcaajtó kilincséhez. A rézfogantyúra vékony jégburkot húzott a koránjött este, Béci keze megcsúszott rajta, és majdnem térdre rogyott. A házból nem szűrődött ki fény, valami rövidzárlat történt, vagy mi a fene?, gondolta, és izgatottan lépkedett a ház felé. A villanyóra ládikája mellett vitt az útja, kinyitotta a kis ablakot, de a gombot bekapcsolva találta. Amikor benyitott az előszobába, látta az üvegajtón át, hogy gyufa lángja lobban az ebédlőben. Foglалjon helyet az asztalfőn, uram, mondta Mari, aki egy gyönyörűen terített asztalnál állt. Béci se köpni, se nyelni nem tudott izgalomában, kabátostól, sálástól, sapkástól vetette le magát a székre. Kipirult arcát a gyertya fénye bearanyozta, kabátja prémgallérján zúzmaraszemek olvadoztak, és olyan zavart férfipillantásokkal méregette Marit, mint ahogy a filmben szokta a nőket kedd estenként örületbe kergetni a texasi kopó. Mari megörült. Megörült, mert szépnek, vonzónak látta férjét. Akinek ilyen férje van, annak nem kell más, gondolta, ki az a hülye, aki kockára teszi a... De a mondat itt véget is ért, mert a félhomályból, valahonnan a szoba sarkából elővillant Sztojka Renátó csillogó, zöld szeme. Nudli, törte meg a varázslatot Mari, nudli, a kedvenced. Béla elmosolyodott, gyertyafényes vacsora nudlival, ez is csak a te ötleted lehet. És Béla is megörült. Megörült, mert úgy érezte, összetartozik ezzel a varázslatos szép asszonnyal, ismeri a szeme feketéjét, annak mélységeit. Akinek ilyen feleséget adott, azt különös gonddal szeretheti Isten, gondolta Béci, annak nem kell attól tartania, hogy ripsz-ropsz visszaveszi tőle, még akkor sem, ha... De a mondatot sajnos ő sem tudta befejezni, mert a félhomályból, valahonnan a szoba másik sarkából egy kiismerhetetlen Mari nézett vele farkasszemet. Ez a Mari miközben őt nézte, ki-kipillantgatott oldalra, mintha a titkát nézné, amely a falra van festve. Milyen büszkén, milyen boldogan húzza el a száját, tényleg, ezt a szájhúzást ő nem látta még soha, de érdekes, hogy húsz év után vadonatúj mozdulatokra is tud még rándulni a száj. Na, egyél, mondta Mari, kóstold meg szilvalekvárral is. Szilvalekvárral?, hm?, nézett

* Az Irodalmi Jelen regény pályázatának különdíjával jutalmazott írás.

nagyot Béci, hát ezt meg honnan szedted, kitől hallottad? És most hirtelen ez a Mari is épp olyan büszkén és boldogan húzta el a száját, mint a másik, a sarokból előbújt, a kiismerhetetlen, a kacsingatós. Kitaláltam, mondta kacéran, ismersz?, én nem megyek a szomszédba ötletért. Igen, gondolta Béci, és hideg harcsaszájjal mosolygott Marira, ismerlek, nincs szükséged tanácsra, magad is ki tudod találni, hogyan és mikor találkozz azzal a cigánysuttyóval. A mondat végén már nem bírt a széken ülni, felugrott, és öklölszorított kézzel ráütött a villanykapcsolóra. Én meg szeretem látni, mit eszek, drágám, mondta gúnyosan, és visszaült az asztalhoz.

Karácsony harmadnapján sajnálatos sportbaleset történt, Sztojka Renátó beleejtette a mobiltelefonját egy lékbe. A nagyapja kérte meg, hogy ellenőrizzen három léket, Renátó a nyiladék fölé térdelt, megtámasztotta kezét, homorított, és a télikabátja felső zsebéből a vízbe csusszant a telefon. Mari üzenetét várta, azért tartotta a szíve fölött, s milyen bolond dolog is a véletlen, a vízbe csúszás pillanatában megcsörrent a telefon. Renátó utánakapott, de nem sikerült elérnie, ráadásul a kabátja ujja is vizes lett. Mint egy eszelős, félmeztelenre vetkőzött, és próba szerencse, hátha nem mély a víz, vadul kotorászni kezdett benne. De a víz mély volt, szinte csábította Renátót, hogy gyere, gyere egyre mélyebbre, ott majd visszaadom, amit elvettem tőled. Persze esze ágában sem volt visszaadni. Hogy miért nem? Hát azért, mert meghallotta Mari keservesen szerelmes hangját az üzenetrögzítőn, gondolta, lehúzza az asszonyt a mélybe, ne szenvedjen tovább, ő már csak tudja, milyen dolog a reménytelen szerelem és a magány. A Tisza évszázadok óta a partba volt szerelmes, ezért aztán, amikor csak tehetette, kiöntött. Meg aztán hallotta a társtalan víziszörnyet elégszer énekelni, annál az éneknél már csak ez a telefonhang volt szívszorítóbb. Mari meg csak siránkozott, hogy ez volt az első és utolsó karácsonya Renátó nélkül, neki már annyira fáj Renátó hiánya, hogy reggelként nem kap levegőt, szorítja valami belül, sírni tudna, de nem lehet, mert ott van mellette Béci. Hogy, ha meghallja Renátó hangját, az olyan, mintha bársonykelemében henteregne anyaszült meztelenül, ha meglátja csillogó zöld szemét, az olyan, mintha feneketlen, hús tengerben lubicokolna, ha megérzi ázott borostyán illatát, elérőtlenedik, és orránál fogva rángatja a vágy, ha... De itt elhallgatott a telefon, egy téli álmatlanságban szenvedő vén har-

csa fejére esett, aki dühében beleharapott, s lenyomott rajta jó pár gombot.

Kandicsfalva és Csonkamalándok között van egy erdő, a Sumadinka, amely ékessége a környéknek. Tölgy-, éger-, cser-, kőris- és szilfa nő itt, meg gyertyán, vadul, buján és szépségesen a maga kedvére. Jól érzi magát benne az őz, a szarvas, a vaddisznó, s ha a madarak esténként elhallgatnak, és feltámad a szél, titokzatos régimódi történeteket susognak egymás fülébe a fák. Kedvenc meséjük két székelyföldi szolgáról, Julisról és Jánosról szól. ...Élt valaha a Sumadinkerdő szélén egy dúsgazdag idősödő nemes úr, bizonyos Túróczi nevezetű. Ez az úr a disznaiból élt, a suskákából, a nagy sörényűekből, a babos pettyes bőrűekből, az egérorrúakból és a göndör mangalicákból. Volt olyan kondája Túróczinak, melynek rőfögeése egészen Kandicsfalváig elhallatszott. Még Kucsera Vladimir legidősebb fia is szállított neki tutajon vágott sertést Ruszínföldre, és hozott sót a malachús tartósításhoz Erdélyországból. Jánost és Julist azért fogadta fel Túróczi, hogy szeptembertől karácsonyig a tölgyesben makkoltassanak, az év többi hónapjában pedig az uradalomban szolgáljanak. János és Julis nagyon szerették egymást. El is határozták, hogy összeházasodnak. Azonban az úr szemet vetett a szolgálólányra, s úgy intézte, hogy mindig Julis hajtsa haza a fias kocákat az erdőből a tél beálltával, mert csak a meddők meg a hízlalásra fogottak lehetnek kint karácsonyig. Amikor kettesben maradt a lány, mindenféle ígéretekkel próbált közel férkőzni hozzá. De a lány azt mondta, hogy neki a tisztessége az egyetlen öröksége, azt nem adhatja. A nemesember azonban addig-addig környékeztette, ígérte neki a Kis-irtást, a Káposztás-zugot, az Aszú-gallyast, hogy ezen legelők akármelyikét ráírattja, és így élete végéig gazdaggá teszi, esküdzött. A lány ráállt, bár a nemes úr kikötötte, hogy az első termést minden körülmények között csakis ő arathatja le, csak a második terméstől illeti a lányt a haszon. Amikor Julis teherbe esett Túróczitól, az fentről, a hegyekből napszámosokat és facsemetéket hozatott az ifjú Vladimírral, s pár nap alatt az egész Káposztás-zugot beültettette. János, amikor megtudta a hírt, ezerötszáz göndör disznót hajtott a Tiszának a Káposztás-zug szakadópartjáról, utána pedig maga is belevetette magát a folyóba. A bűzlő malactetemek a partok szélén ragályos nyavalyákat terjesztettek, így hát nem akadt senki, aki átverekedte volna magát rajtuk, hogy János holttestének felkutatására induljon. Julis egyik hajnalban kenyeret sü-

tött, egy égő gyertyát fűrt a közepébe, és a pirosbarnára sült forró cipót a szakadópart tövében vízre bocsátotta. Vitte az ár a cipót, de pár méter után megállt, nem mozdult semerre, a gyertya a közepén pedig lassan, sercegve kialudt. Ott találták meg a vízi bűvárok a kis kondás Jánost, s Julis illendőképp eltemette a makkos egyik sok évszázadot megélt, hatalmas lombkoronájú tölgyfája tövébe. A gyerek megszületett, s amikor Julis követelte a jussát, Túróczi gúnyosan nevetett fel, hát nem úgy szolt az egyezségünk, hogy az első termést én arathatom le. A tölgy nyolcvan-kilencven év múlva hoz termést először, mit akarsz, te, ágrólszakadt cselédlány? Julis kisémmizetten és megalázottan, hátán a porontyával nekiindult Erdélyországnak. De mielőtt elment volna, megállott a part tetején, lenézett a Tiszára, és könyörögve kérte a folyót, veszejtse el Túróczi utolsó malacát is, őt magát pedig ragadja el, és ne adja vissza soha. A következő tavasszal kiöntött a Tisza, elpusztította a kondát, Túróczinak pedig álmában összetörött az arany pohara, és végérvényesen elszakadt az ezüstkötele. Az ár visszavonultával olyan mesébe illő szálfák nőttek az erdőben, amelyeknek csodájára járt Kandicsfalva. Nem is csoda, hogy Mari ide hozta sétálni régen látott barátnőjét, Kisné Beát is, úgy tartották, a nagyidejű fák között sétálva az ember testét, lelkét, szívét, szellemét olyan nyugalom járja át, amelyet sehol máshol nem találhat. Azt mondd, szolt Bea szipogva, ez az a fa, amelynek tövében János fekszik. Igen, felelte Mari, még nagymamám mutatta kislánykoromban, tőle hallottam ezt a történetet is.

Kisné Nagy Bea jobban tette volna, ha marad a fenekén Kandicsfalván esztergályos férje mellett, és azzal az elszánt fáradozással, amellyel szétdarabolta az életét, nyugodtan összébb is ragasztgathatta volna. Már hat hónapja élt a másfél szobás panelben édesanyjával, egy nyugalmazott tanítónővel, aki három perzsamacskát kényeztetett a könyvekkel körbebástyázott falak között, és hetente két alkalommal barátnőivel kártyapartit rendezett. A friss diplomás dédik játék közben olyan közönséges és trágár szavakkal illették egymás akcióit, hogy még a macskák is restellték a dolgot, egymás után lépkedve, andalogva hagyták el a nagyszobát. Amikor Bea szóba hozta az ügyet, édesanyja megigazította kontyát, és mélyen a lánya szemébe nézett. Magunkat szidjuk, kislányom, nem egymást, az elszasztott lehetőségeink miatt, mondta, nehogy így járj te is. Munkát azt szerencsés-

re kapott a lakótelepi általánosban, de csak napköziben, és nem értette, hónapok telnek el, őt pedig még mindig nem szólította le se egy ügyvéd, se egy orvos, se egy tanár. Moziba, színházba, koncertekre, kávéházakba járt volna, de sajnálattal kellett tapasztalnia, hogy a Tisza-parti városban gyakorlatilag megszűnt a kulturális élet. Lagzi Lajcsin és Bódi Gusztin kívül nemigen akadt semmi egzotikus csemege, érthető hát, hogy szegény Bea a testépítésre és a szoláriumozásra adta fejét. Bérletet vett, így akár napi huszonnégy órában is építhette volna magát, de ő mindössze csak napi két-három órát töltött a szalonban. Este a tükör előtt sokáig vizsgálta izmait, barnaságát, s hosszúra növesztett körmét sötétkék lakkal mázolta be. És Kisné Nagy Bea itt nem állt meg, étrendjét átalakította, csakis biokosztot volt hajlandó megenni, s úgy állította be magát a munkatársai előtt, mint egy huszonegyedik századi életmódapostol, aki nem érti, miért nem követi példáját az egész tanári kar, az egész lakótelep, az egész város. Szája mellett az arcán kétoldalt a boldogtalanság hosszanti barázdákat szántott, s ezek a barázdák a szoláriumozástól egyre csak mélyültek. Egyik este a szalonban a negyvenvalahányadik fenégyakorlat közben rádöbent arra, hogy képtelen önmagának megbocsátani a cserbenhagyott családjá miatt. Ugyanezen az estén szemet vetett rá a szalon egyik résztulajdonosa, a hetvenöt éves Finta bácsi is. Bea úgy tett, mint aki nem fogja fel a bácsi szavait, dolgoztatta az izmait, és nézte fodorozódva himbálódzó fenekét a tükörben. Pedig a tulaj alig akart valamit, és azt is az egyetemes adok-kapok ősi, íratlan törvénye szerint gondolta. Bea kapott volna egy ingyenes bérletet és heti ötezer forintot, és adott volna... hát szóval magát kellett volna adnia nagyon: az öle melegét, az ujjainak simogatását, a szája leheletét, a testének illatát. Sőt a bácsi azt is előre kikötötte, hogy nagyon hálás lenne, ha ott, már az első találkájukra, teljesen csupasza borotválná magát. Világdivat, mondta a bácsi, most min csodálkozol, különben meg nem attól nő a nő, hogy csak a fején van haj? Nos, Bea ekkor hívta fel Marit a mobilján, de nem érte el. Buszra szállt hát, és meg sem állott Kandicsfalváig. Onnan Csonkamalándok felé vették az irányt, és már ott is voltak a híres-neves címeres Sumadinkerdőben. Nem bírom tovább, panaszkodta Bea, hogy az egyetlen örömöm a konditerem legyen, és úgy kelljen örülnöm, hogy közben szenvedek. Mari nézte szomorúságú barátnőjét, és kollégiumbeli nagy nevetése-

ikre gondolt, milyen felszabadultan, göndö-
ren tudott kacagni Bea, a barátságuk egyik
alappillére volt az a kacagás. Mit vétettem,
szipogott Bea, mit vétettem, hogy egy nyál-
csorgató vén kéjenc ajánlatát kell hallgat-
nom, és még el is játszom a gondolattal egy
pillanatig, mi lenne, ha... Az egyik fa ágá-
ról porhó szitált rájuk, mert egy felszálló
súlyom hatalmas szárnyai meglebbentették
a levegőt. Bea felnézett, és csillogó hófehér
túgyöngyök hullottak sötétbarnára égetett
arcára. Égszínkék szemével úgy nézett ba-
rátnőjére, mint egy csapda mélyére esett
szabadításért könyörgő törött lábú állat. De
Mari nem tudott rajta segíteni. Te jól meg-
vagy Bécivel, ugye?, tudakolta. Miből gon-
dolod?, kérdezett vissza Mari. Látszik raj-
tad, felelte Bea, süit rólad a boldogság.

Csak Isten lett volna a megmondó-
ja annak, hogy Béci nagyarányú tervének
hány százaléka az őszinte, önzetlen sze-
retet, és hány százalékban szerepel benne
a többi zaccos érzelem: a féltékenység, a
hiúság, a félelem és a düh, hogy a többi-
ről ne is beszéljünk. Tény, hogy az új év
első napjainak egyik délelőttjén megérke-
zett a majdnem kész szauna, a munkások
késő délutánra már be is üzemelték, és az
izzó kövek izgatottan várták az első ven-
déget. Pedig ha tudták volna, hogy aznap
este minek lesznek még kitéve, biztos, meg-
szólaltak volna, és kiáltozásukkal felverték
volna egész Kandicsfalvát. De az első ven-
dég sehogyan sem akaródzott benyitni. Az
első vendég, a megajándékozott, Mátyus-
né Mari lett volna. Hányszor, de hányszor
képzelte el Béci, hogy ha meglesz a sza-
una, meglesz akkor minden: az egyetértés, a
boldogság, a szeretet. Aztán meglett a sza-
una, de a többi valahogy mégsem került elő.
Mari feldúltan érkezett meg a Sumadinka-
erdőből, Beát kikísérte a buszhoz, és ahogy
szedte a lábát a ropogós hóban, arra gondolt,
el kellett volna mesélnie Beának Renátót.
De nem adódott alkalom, nyugtatta magát,
meg aztán van Beának elég baja. A havat
seperte éppen a csizmájáról, amikor Béci
hátról átfogta a derekát. Mari első gon-
dolata az volt, hogy Renátó fittyet hány-
va a veszélyre, bemerészkedett az előszobá-
ba, és a télikabátok alatt megbújva bevárta
őt. Kéjesen felvisított, s amikor meglátta
Béci arcát, szomorú lemondással folytatta
a hóseprést. Ja, csak te vagy az?, mit ke-
resel itt? Béci azonban nem hagyta magát
lerázni, újra megmarkolta felesége derekát,
és a nyári konyha felé taszigálta. Csukd be
a szemed, mondta, majd én vezetek. Ami-
kor Mari megpillantotta a szaunát, a fejéhez
kapott. Te megőrültél, sipítózza, te tisztára

megbolondultál, én csak másokkal szeretek
szaunázni, majd éppen itt a takarmányos-
ban fogok pucérra vetkőzni. Ami ezután kö-
vetkezett, azt mindennek lehetett nevezni,
csak családi boldogságnak nem. Béci felka-
pott egy szekercét, berontott a szaunába,
nekiesett a padnak, és gyújtósnyi darabok-
ra hasogatta. A nagy forróságban pillanatok
alatt leizzadt, ledobálta, illetve leszaggat-
ta magáról a felső ruháit és félmeztelenül,
vörös fejjel, mint egy elmeháborodott, ha-
donászott a narancssárga fényben. A vizes
dézsában megbotlott, s dühében a kályhára
hajította. A kiloccsanó víztől felsercegtek
a kövek, Béci azt hitte, megvakul a forró,
nedves gőzben. De szerencsére nem vakult
meg, csak begyulladt a szeme. Mari borog-
gatta kamillateával. Ideges voltam, ne ha-
ragudj, mentegetőzött, tudod, mennyire
kikészítenek a gyerekek. Nem a gyerekek
készítették ki, hanem Miczura Szintia. Fé-
nyes nappal, délelőtt berohant az általános
iskolába, megvárta a szünetet, és amikor a
legtöbben voltak a tanáriban, ajtóstól be-
rontott. Megragadta Mari haját, tépte, cibál-
ta, a Szűzanyára esküdözött, hogyha nem
hagyja békén Renátót, az egész falu előtt
csúffá teszi. A rémült tanárok alig tudták
kimenekíteni Marit Szintia karmai közül.
Mari természetesen tagadta a dolgot, ma-
gázta Szintiát, az igazgató pedig dühében
azt mondta, hogy ha ezt előre tudja, dehog-
y hozta volna fel ő Renátót Assisiből Kandics-
falvára, kőborol elég tarka kutya a Tiszán-
túlon is. Szóval kamillával borogatta férje
szemét, és Béci a langyos, puha vattapa-
macs alatt éppoly édes álomba merült, mint
a Tisza mélyén fejbekőlíntott harcsa...

Eldöntötték, hogy mennek, pontum.
Béci nézte serénykedő feleségét, közben
arra gondolt, milyen mázlista, hogy egy
ilyen szép nő jutott neki. Félig voltak csak
készen a pakolással, de Béci nem bírta to-
vább, nyitott ujjú tenyerével ráfogott Mari
fenekére. Mari lehajolt, tett valamit a bő-
röndbe, Béci felhúzta a szoknyáját, és cso-
dák csodája, Marin nem volt bugyi. Te csak
pakolj tovább, ne zavartasd magad, mon-
ta Béci, és megragadta Mari tenyérbemászó
csípőjét. Közel húzta magához az asszonyt,
és tarkója fekete boglyájába fúrta arcát.
Mari hajának fáradt akácillata valósággal
megvadította. Úgy érezte, az akácerdőben
van, abban az akácerdőben, ahova gondo-
latban annyiszor elsuttyanhatott, és ahol
mindig jó volt lenni. A vágy hasító fájda-
lomként futott át feszülő izmain, és öntu-
datlan mozdulattal hátról átkarolta Mari
hasát, és gyöngéden négykézlábra állította.
Aztán, mire feleszmélt, már a vadul szá-

guldó vonaton voltak, alig győzték kifújni magukat, ziháltak, nyögtek, lihegtek. Még szerencse, hogy nem ült idegen a fülkében. Milyen megnyugtató volt a jó melegből kinézni a hófedte Hortobágyra! A hófűvások lépcsős pereme alatt, a keskeny szürke földdarabkán a nyulak mint töpörödött, reményvesztett emberkék egy nevenincs állomáson, dideregve várták a vonatot. A vonatban volt minden bizodalmuk. És a vonat jött, alig késett. A múltkor is valaki egy félig megevett almát dobott ki nekik. De jó édes is volt az! Aztán három hosszú fehér jégcsap, három jégcsapretek pottyant az égből a fejükre. Milyen kibeszélhetetlen kegyelem, hogy Isten még három didergő ohatpusztakocsi nyulat is számon tart, még rájuk is gondot kerít, hála legyen néki érte. Hát ezért várták a nyulak nap mint nap olyan hűségesen a vonatot. Béci mondani akart valamit Marinak, de nem jött ki hang a torkán. A nyulacskákat akarta megmutatni neki, nézd, mennyire fáznak szegények, meg kéne etetni őket, de hogyan?, ebből a vonatból nincs kiszállás. Ez a vonat egyenesen a végállomás felé száguld, nincsenek közben megállóik, váltók sem állják útját, a felső vezeték sem szakadhat le. Még hogy három nyúl miatt megálljon egy vonat? Ostobaság! És Mátyus Béci búbjós feleségével egy vörös műmárvány fülkében utazva közeledett a végállomás felé. Előtte azonban egy sűrű akácerdőn át vezetett útjuk. Az erdőben favágók dolgoztak, fűrészrel, baltával vágták a fákat, az apróbb gallyakból pedig takaros kis tábortüzeket raktak. Béci amikor jobban megbámulta az irtást, elcsodálkozott, és olyan közel hajolt a vonatablakhoz, hogy homloka tompán koccant az üvegen. Nézd már, a csodába már, mondta Béci, ezek a fák véreznek. A lemetszett törzsekből patakokban folyt a vér a hóra, a favágók meg csak nevetgéltek, észre se vették, a tenyerüket melengették a tűz felett. És Béci hangokat is hallott, jajszavakat, fájdalmas kiáltásokat. És illatot is érzett, a kis fülke észrevétlenül megtelt fáradt akácillattal, Béci becsukta a szemét, és amikor kinyitotta, egy ősz hajú nénit pillantott meg. A Mari helyén ült, és úgy nézett rá, ahogy soha senki nem tudott rá nézni ebben az életben. És Mátyus Béla harminckilenc éves kandicsfalvai hentes szeme megtelt könnyel. Kisfiam, mondta a néni, kisfiam, de jó, hogy látlak, nem vagy éhes? A vonat elhagyta az akácost, és loholt, egyre csak loholt a végállomás felé. Mari szedelőzködni kezdett, megigazgatta a haját a fali tükörben, és se szó, se beszéd, kiment a peronra. Béci nem mozdult a fül-

kéből, elterpeszkedett, mélyen beszívta az édes illatot, és egy szaunakatalógust vett kézbe. Ebben az újságban minden szaunában tűz égett. A csukott üvegajtókon át látszottak a sárgászörös lángnyelvek, amelyek az ajtó résein menekülni próbáltak kifelé. A vonat megállt, de Béci továbbra sem mozdult a helyéről. Amikor kinézett az ablakon, Marit látta és Renátót, amint kézen fogva elindulnak a hófehér síkságon a lemenő nap felé. Felugrott, húzta volna lefelé az ablakot, de az nem mozdult semerre. Hagyd, szólalt meg újra az a kedves akáchang, látod, hogy berozsdásodott a nyitója, hagyd, hadd menjen. Béci ekkor ébredt fel, a szeméhez kapott, és levette róla a borogatást. Szétnézett a hálószobában, de Marit nem találta sehol. Az ágyneműje érintetlenül pihent a nagy franciaágy bal oldalán, s kint, valahonnan a Muskotály-kert irányából rekedt, unalmas hangon felkukorékolt egy kakas. Mari egész éjszaka festett. A sufni-jában tüzet rakott a szétvagdalt szauna léceiből, és nézte, milyen mohón falja a fákat a rózsás vaskályha telhetetlen szája. Ropogott a tűz, és végre belekezdhetett a Tiszai nászba. Szürkésfehér festékekkel felvázolta a folyó kanyarulatát, s ahogy simogatta az ecsettel a vásznat, repedezni kezdett a hó alatt a vastag tiszai jég. A recsegés-ropogás hangos zaja felverte álmából a halakat, s a tavasz lehelete ezer meg ezer morajló jégtutajt ácsolt a hallgatag folyóra. Nagy recsegésre-ropogásra riadt fel álmából Árvai Lali is. Nem teketóriázott sokat, szájába kapta engedély nélkül tartott eszközét, bal kezébe vette Stallone-kését, és a fal mellett settenkedve elindult az ajtó felé. Nagykat lépett, s a lépések között megtorpanva hallgatózott, hátha csak beképzeli az egészet, hátha csak fantáziája űz vele csúfos játékot. De sajnos nem. Mintha valaki készakarva csapkodta volna a tornácra állított kuka fedelét. Csitt-csatt, le-fel. Lalit elöntötte a méreg, hát ezért költözött ő a Tiszaparra, hát ezért hagyott ott csapot-papot, hogy most itt valaki játszadozzon az idegrendszerével. Most megdöglesz!, kurjantotta, és tokostul-vonóstul kirúgta az ajtót. A pisztolygolyó a kukába fúródott, és mögüle egy réműlt farkaskutya pislogott elő. Majdnem seggbe lőttelek, mondta Lali, máskor ha kaja kell, inkább vakkants, anyám majma! Mari hajnaltájt már a vőlegényt festette. Különösen a szemével bajlódott sokat, sehogyan sem sikerült kikevernie azt a kékeszöld színt, amelyet elképzelt. Már öreg volt a reggel, a malackák torkukszakadtából visitottak, mire végre összeállt a szín Sztoja Renátó ígéző szeméhez.

Elhasznált idő

nem tudom ki hált bennem éjszaka
most csak az üresség van itt belül
s ama gyámoltalan hang ahogy a
csont a húsban még mélyebbre merül

foszló álmkép veríték szaga
nem tudja kihez legyen hú a test
de ha tudná is az lehetne-e

a titkon táplált vágy mint fürge nyest
menekül de hát prém volt eleve
minden ami van oly sokba kerül
érezed hogy jó de nem tudod mi az

elmédről mint gyertyáról a viasz
csorog lefelé az elhasznált idő
az utolsó cseppig a fény vigasz

Fecske Csaba

Osztálytalálkozó

huszonnégyből tizennyolc nem rossz arány
mit várhat az ember annyi év után
volt aki igazoltan maradt távol
csak nevét hagyta meg nekünk magából
J. írta tesz az ilyen ünnepekre
nosztalgiázni neki semmi kedve
és ideje most hogy fontos ember lett
bosszantja ha férfiak érzelegnek

a bejáratnál sorra kezet ráztam
az urakkal akikben megtaláltam
a régi kis srácot – egyet tévedtem
egy volt csupán aki eltévedt bennem
bocsáss meg Feri nem ismertelek meg
az évek mindent úgy összekeverték
átírtak ősz lett a haj ráncos az arc
magaddal valaki idegent takarsz
te megjátszod a hőst én a boldogot
szemünkben távoli fáradt fény lobog

kiből lett az ami szeretett volna
a múlt aranybányáiból ki hozta
fel a kincseket fiúk mi lett belőlünk
a világ bizony meghőkölt előlünk

mit is akartam én mit is akartunk
kész vagyunk már a vége felé tartunk
Pali májrakkal vonult kórházba
Sanyi a földi lét nyűgét lerázta
sclerózis multiplexe volt évekig
ápolta neje lám ez jutott nekik
Peti három volt feleség négy gyerek
Áron szívét senki sem találta meg
újra mutatja magát a kamaszkor
– riadt állat a szív alá bepackol –
egyed – oda-vissza – kétszer élni meg
ezt akarná a csaló emlékezet

Debrecen, 1956. október

Az 1956-os forradalom és szabadságharc vidéki története ma már nem számít fehér foltnak sem a tudomány, sem a történelmi emlékezet szempontjából. A rendszerváltás után megindult kutatómunka és a nagyszámú publikáció következtében – bár vannak vitatott kérdések – a budapesti események lényegében közismertek, és egyre többet tudunk a vidék forradalmáról is. Természetesen vannak hiányosságok; a megyeszékhelyekről, főként az egyetemi városokról, regionális központokról is lényegesen pontosabb képünk van, mint a kisvárosokról és a falvokról. Vidékenként is elég jelentős az eltérés. A debreceni '56 viszonylag jól feldolgozott – elsősorban Filep Tibor, illetve Valuch Tibor kutatásainak, publikációinak következtében –, de sokat tudunk Hajdú-Bihar megye történéseiről is. Az alábbiakban a forradalom kezdeti időszakának fontosabb debreceni eseményeit elevenitem fel, kiemelve az október 23-ai tömegtüntetés és a néhány nappal későbbi hatalomváltás helyi sajátosságait.

Kiindulópont: az egyetem

A helyi forradalmi eseményekben meghatározó tényező volt, hogy Debrecen egye-

temi város. Az egyetemisták kezdeményező szerepe vitathatatlan: ők indították el az október 23-ai tüntetést Debrecenben (akárcsak a fővárosban), de fontos szerepet játszottak a forradalmat megelőző időszakban is. Egyetemi oktatók kezdeményezték – a budapesti Petőfi Kör mintájára – a Kos-suth Kör létrehozását; ez tanároknak, hallgatóknak s a város értelmiségének egyaránt fórumot jelentett a Rákosi-rendszerrel szembeni kritikák megfogalmazására. A Szegedről induló diákmozgalom, mely a MEFESZ megalakításához és az első követelések megfogalmazásához vezetett, a debreceni egyetemistákra is hatással volt. Október 22-én este a szegedi küldöttek megbeszélést folytattak a debreceni egyetem hallgatóival, majd nagygyűlést tartottak a Benczúr utcai diákszállóban, ahol a debreceniek is döntöttek saját MEFESZ-szervezetük megalakításáról. Céljuk a sztálinista diktatúra felszámolása volt, de nem gondoltak forradalomra, csupán gyökeres reformokra. Követeléseiknek tüntetéssel kívántak nyomatékot adni, amit eredetileg másnap délutánra terveztek. Miután késő este telefonon hírt kaptak egy Budapesten tartózkodó társuktól, hogy a fővárosi egyetemisták másnap délelőttre demonstrációt

Három debreceni felsőoktatási intézmény – a Kossuth Lajos Tudományegyetem, az Orvostudományi Egyetem és a Mezőgazdasági Akadémia – hallgatói 1956. október 23-án délelőtt 9 óra után a tudományegyetem előtti téren gyülekeztek. Elfogadták az ifjúság vezetői által összeállított húszpontos kiáltvány pontjait.

A rovat képeit szerkesztette és a képaláírásokat készítette: Filep Tibor

Az egyetemi hallgatók tüntető menete a Bem térre érkezik, délelőtt 11 óra tájban. A fiatalok forradalmi jelszavakat szavaltak és a Kossuth-nótát énekeltek. Debrecenben a fennálló hatalom ellen tüntetők – legkorábban az országban – már az október 23-ai fővárosi tüntetések megkezdése előtt két órával az utcára vonultak.

terveznek, a debreceni hallgatók is korábbi kezds mellett döntöttek.

Október 23-án délelőtt nagygyűlést tartottak a Kossuth-egyetem előtti téren. A három felsőoktatási intézmény, a Kossuth-egyetem, a DOTE és a Mezőgazdasági Akadémia képviselői húsz pontban rögzítették elképzeléseiket, a petíciót az egyik szervező, Székelyhidi Ágoston olvasta fel. Az akkor negyedéves bölcsész visszaemlékezése szerint „nem sokat kellett változtatni a pontokon. Mire a húsz pontot én felolvastam, az óriási szerkesztőbizottság mérlegelte és elfogadta és helybenhagyta nagy tapsokkal a végén...”¹ Miután a jelenlévők némi vita után megszavazták a húsz pontot, elhatározták, hogy a megyei pártbizottság elé vonulnak, s követelik programjuk azonnali közzétételét a Néplap különkiadásában.

A debreceni egyetemisták húsz pontja nagyon hasonló volt a MEFESZ szegedi alakuló ülésén október 20-án, illetve a budapesti Műszaki Egyetemen október 22-én megfogalmazott pontokkal. Követeléseik között szerepelt a kompromittálódott vezetők leváltása, Rákosi és Farkas felelősségre vonása, Nagy Imre visszavétele a vezetésbe, a Kossuth-címer visszaállítása, március 15. és október 6. ünneppé nyilvánítása, a sajtószabadság és a rádió zavarásainak meg-

szüntetése. Hangsúlybeli különbségeket azért találhatunk: a debreceniek óvatosabban fogalmaztak a szovjet csapatok kivonásával és a szabad választásokkal kapcsolatban. Ugyanakkor két olyan követelést vetettek fel, amelyek csak az ő dokumentumukban fordult elő: a 16. pont szerint „illetékes nemzetközi fórumon foglalkozzanak a romániai és más külföldi államokban élő magyarok ügyével”; a 17. pont pedig a kormánynak egy közép-európai konföderáció lehetőségének megvizsgálását ajánlja, illetve az ilyen célú kapcsolatfelvételt a „népi demokráciákkal”, valamint Ausztriával és Jugoszláviával.²

Tömegtüntetés: megelőzve Budapestet

Délelőtt 11 óra előtt indult el a debreceni egyetemisták felvonulása a belváros felé, amelyből hamarosan tömegtüntetés kerekedett. Ez volt az első tömegmozdulás október 23-án az országban, több órával megelőzve a pesti tüntetést, amit előbb betiltottak, majd engedélyeztek, s csak a kora délutáni órákban vette kezdetét. A tüntető debreceni diákok fegyelmezetten, sorokba rendeződve, transzparenszekkel, énekelve meneteltek. „Sorikat zászlóerdők színesítették, s azok a demokratikus követeléseket tartalmazó feliratok, amelyek a fiatalok

¹ Interjú Székelyhidi Ágostannal (készítette Valuch Tibor), Oral History Archívum (továbbiakban: OHA).

² *Néplap*, 1956. október 23. Különkiadás.

hitétől új tartalmat és szépséget kaptak. Régi negyvennyolcas és forradalmi dalokkal vonultak a Simonyi úton és a Péterfián a márciusi leheletű októberben.”³ „Munkásoknak nagyobb bért, ezt kéri a magyar nép!” „Szabad sajtó, szabad nép, hozzák vissza Nagy Imrét!”, „Szovjetekeket kivonni!”, „Független Magyarországot!” – ilyen és hasonló jelszavakat skandáltak.

A járókelők eleinte csodálkozva nézték őket, majd egyre többen csatlakoztak hozzájuk. Mire a Perényi utcai MDP-székházhoz értek, a tüntetők létszáma elérte a három-négyezer főt. Az épület erkélyéről egy egyetemista elszavalta a *Nemzeti Dal*t, majd Petőfinék *A nép nevében* című verse következett Görbe János színművész előadásában. A helyi pártvezetők fogadták a tüntetők főként egyetemistákból és néhány fiatal oktatóból álló küldöttségét. A hatalom, Komócsin Zoltán megyei első tikár vezetésével, engedékenynek mutatkozott, beleegyezett a Néplap különkiadásába is, egyedül a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatos pontot vitatták hosszasan, de változtatási javaslatukat a tüntetők nem fogadták el. A déli órákban megszületett a megegyezés, s a Néplap különkiadása a húsz pontos követeléssel meg is jelent a koraesti órákban – mint a forradalom szabad sajtójának első terméke.

A tüntetés a kora délutáni órákban folytatódott: az egyetemisták felkeresték a város nagyüzemeit, a vagongyárat (hivatalos nevén MÁV Járműjavító Vállalat), és a gördülőcsapágy-gyárat (népszerű nevén: GÖCS), hogy csatlakozásra bírják a munkásokat. A gördülőcsapágy-gyár dolgozói elkészítették nyolcpontos követelésüket, aminek érdekessége, hogy az egyetemistákhoz képest határozottabban követelték a szovjet csapatok kivonását, illetve Rákosi s a politikai és gazdasági bűnöket elkövető társai felelősségre vonását. S ami leginkább figyelemre méltó: elsőként itt kezdeményezték munkástanács létrehozását.

Az események a vagongyárnál kezdtek radikalizálódni; ez részben az önkényuralmi jelképek, a vörös zászló, a Sztálin- és a Rákosi-kép eltávolításában mutatkozott meg, részben a keményebb jelszavak megjelenésében. A belváros felé menet, a Kossuth utcán már felhangzott a „ruszvik haza!” jelszó. A belvárosban a tömeg nőtön-nőtt, s ahogy a nagyüzemi munkásság megjelent, a hangulat felforrósodott, feszültté vált. Délután négy óra körül már mintegy 30–40 ezres tömeg hömpölygött

A Hajdú-Bihar Megyei Párbizottság lapja, a Néplap különkiadásában jelent meg az egyetemi ifjúság október 23-án délelőtt megfogalmazott húszpontos követelése. A különkiadást délután öt óra tájban 40 ezer példányban nyomtatták ki, és a lap példányai nagy számban jutottak el a megye városaiba, falvaiba, sőt a szomszédos megyékbe is. A különkiadás a forradalmi szabad sajtó – budapesti fejleményeket is megelőző – első termékének tekinthető.

a városközpontban. A nép birtokba vette a tereket, utcákat, amiket addig a hatalom erőszakszervezete uralt, s az emberek sokaságként, tömegesen csak felülről szervezett rituálék szerint használhatták – április 4-én vagy május 1-jén. Az elnyomó rendszer uralma alóli lelki felszabadulás jelképes cselekedetének tekinthető az uralmi szimbólumok eltávolítása. Több helyen leverték a középületekről a vörös csillagokat, egy kisebb csoport pedig megrongálta a rendőrség közelében található szovjet emlékművet. Az egyetemisták kezdeményezte tüntetés ekkorra már általános politikai demonstrációvá alakult.

A néptömeg radikalizálódása a megrettent hatalom ellenreakcióját váltotta ki. Debrecenben került sor az első nyílt konfrontációra a megmozdult nép és a sztálinista hatalom között, melynek során a hatalom fegyvert használt. Este, sötétedés után, hat óra körül, a megyei rendőr-főkapitányság Kossuth utcai épületénél az ÁVH-s karhatalmi zászlóalj tüzet nyitott a vörös zászló levételét és a politikai fog-

³ Néplap, 1956. október 24.

Az egyetemisták a Kossuth téren, útban a megyei pártbizottság székháza felé

lyok szabadon bocsátását követelő tüntetőkre, aminek következtében ketten életüket veszítették, s többen megsebesültek. „Óriási tömeg foglalta el az egész Kossuth utcát... És akkor jöttek az ávósok, kék ávósok voltak, láncban jöttek, és szorították a tömeget. Kiabálások voltak... elsősorban az ávósokat szidta mindenki, Rákosi- és rendszerellenes bekiabálások is történtek. A tömeg nem akart engedni, nem akart elvonulni” – eleveníti fel az előzményeket az egyik szemtanú.⁴ A karhatalmisták távozásra szólították fel a tömeget, majd füstgránátot dobtak, riasztó lövéseket adtak le. Ezt követően már élesrel lőttek, amire a tömeg azonnal futásnak eredt. Bár a sortűz körülményei máig tisztázatlanok (nem tudni pontosan, ki adott ki tűzparancsot), valószínűsíthető, hogy az ávósok többsége a tüntetők lába elé, az úttestre lőtt. Erre utal, hogy a sérülések többsége gellert kapott lövedéktől származik. A sortűz híre gyorsan terjedt a városban, s ellenkező hatással járt, mint amire a helyi hatalom számított. Mivel az a hatalom lövetett a tüntetőkre, amely éveken át néphatalomról, munkáshatalomról beszélt, hitelét teljesen elvesztette, s a szembenálló tömeg eddig egyezkedésre hajlamos csoportjait is radikálisabb fellépésre ösztönözte.

Hatalmi válság – átmentési kísérlettel

Debrecenben az ÁVH-s karhatalmi zászlóaljon kívül a hatalom nem rendelkezett olyan fegyveres erővel, amire támaszkodhatott volna a tömegmegmozdulások leszerelésében. A debreceni helyőrség és egyben a legnagyobb helyi katonai alakulat parancsnoka, Csorba László alezredes október 23-án nem volt a városban, Budapesten tartózkodott, s csak 25-én tért vissza. Saját maga alkothatott képet a fővárosi eseményekről, s ami ott történt, azt egyáltalán nem tartotta ellenforradalomnak, szemben az első napok hivatalos értékelésével. A másik jelentős létszámú katonai alakulat, a híradóezred törzsfőnöke, Garab Imre főhadnagy kezdettől fogva elutasította a fegyveres beavatkozás lehetőségét, és – Komócsin kérése ellenére – a katonák demonstratív jelenlétén túl más intézkedésre nem volt hajlandó. A pesti események híre és a helyi párt-, illetve tanácsi apparátus megosztottsága mellett a katonai vezetők magatartása döntő szerepet játszott abban, hogy a városban a 23-ai tüntetést követő napokban megteremtődtek a békés hatalmváltás feltételei.

Pedig a helyi vezetők más forgatókönyvet képzeltek el. Október 23-án éjjel megalkotották a Hajdú-Bihar Megyei Honvédelmi Tanácsot, kijárási és csoportosulási

⁴ Interjú Horváth Károllyal (készítette Valuch Tibor), OHA.

⁵ Interjú Szilágyi Gyula volt hajdúnánási tanácselnökkel (készítette Völgyesi Zoltán).

tilalmat rendeltek el, ám intézkedéseikkel nem állíthatták meg a feltörő népakaratot. Az előző napi események hatására (tüntetés, sortűz) másnaptól politikai sztrájkba léptek a dolgozók, s igyekeztek saját kezükbe venni a gyárak, üzemek, intézmények irányítását; sorra alakultak meg a munkástanácsok. Ugyanakkor a város kommunista vezetői semmiféle használható utasítást nem kaptak a fővárosból. Mivel érezték, hogy a lakosság hangulata egyértelműen ellenük fordult, biztos támasz híján nem volt más választásuk, mint elébe menni a változásoknak: egyezkedni, elfogadni a változást és megkísérelni befolyásuk alatt tartani az eseményeket. Az egyezkedés alapja olyan új hatalmi szerv létrehozása lehetett, melyet a tömegek is elfogadnak, s amelybe bekerülve átmenthetik pozícióikat. Mindezt október 25-én éjjel döntötték el a megyei pártbizottság rendkívüli ülésén, ahová a vidéki párt- és tanácsi vezetőket is meghívták. Komócsin a következőkben határozta meg a tennivalókat: „akit elfogad a tömeg, az álljon be a forradalmi bizottmányba, és lokalizálja a helyzetet, mert ami már Pesten van, az elfogadhatatlan, és az átalakulás, ha lesz átalakulás, akkor ne ilyen körülmények között menjen végbe. Ott, azon a megyei pártbizottsági ülésen 26 olyan követelést fogadtunk el, amivel ki lehetett állni a tömeg elé. Például közte volt, hogy menjenek ki az oroszok, el kell törölni a begyűjtést, a honvédség kapja vissza régi egyenruháját.”⁵

Debreceni sajátosság, hogy itt a régi városvezetés jóval előbb forradalmi jellegűnek minősítette az október 23-án kirobbant tömegmozgalmat, mint a budapesti pártközpont, hisz a fővárosban csak október 28-án következett be fordulat, amikor Nagy Imre kiegyezett a felkelőkkel. A megyei és városi vezetők elhatározták, hogy létrehozzák a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmányt. Erről az MDP Perényi utcai székházában, még ugyanezen az éjjelen meg is egyeztek az október 23-ai tüntetést szervező egyetemi diákság képviselőivel, miután a helyi hatalom birtokosai elfogadták a diákok követelését. Székelyhídi Ágoston így emlékezik a történetekre: „Most is Komócsin fogadott bennünket, akárcsak 23-án. Ő vette át a kezdeményezést. Ekkorra már eltűnt zavarodottsága. Folyamatosan és határozottan beszélt. Üdvözölte a megjelenteket, azt mondta, kö-

zöttünk csak félreértések lehetnek, de elmentek nem. Bejelentette, hogy a városi és megyei tanácsok, illetve a pártvezetők egy-két kivétellel elfogadják a pontjainkat [...] Neki az volt az elképzelése, hogy ott 25-én este megalakul a forradalmi bizottmány, s az nem lesz más, mint a pártbizottság kibővítve egyetemistákkal, munkásküldöttekkel. Ő csak akkor döbönt meg egy pillanatra, amikor kiderült, hogy a bizottmány tagjai nem kooptálással kerülnek be, hanem választás útján”.⁶

Új hatalmi szervezet létrejötte

A bizottmány megválasztására október 26-án, a debreceni városházán került sor. A békés hatalomváltásnak a diákokkal való megegyezés volt a kiindulópontja, ám a forradalmi bizottság más formában és összetételben jött létre, mint ahogy Komócsin és társai elképzelték. A városháza előtt, a főutcán néhány ezer fős tömeg kísérte figyelemmel az eseményeket. A már-már fejtelenségbe torkolló viták után a tanácskozás elfogadta Für Lajos egyetemi tanársegéd javaslatát, miszerint a bizottmány – a párizsi kommün mintájára – elnökségre, titkárságra és szekciókra tagoldódjon. Az operatív irányítást a három-három tagból álló elnökség és titkárság végzi, s létrehoznak karhatalmi, szervezési, élelmezési, jogi, tájékoztatási, adminisztratív és gépkocsi szekciót. A politikai irányvonal meghatározása a küldöttekből álló közel százfős plénum feladata.

Megkezdődött a jelölés, egymás után hangzottak el a nevek. Komócsin és társai megdöbbenve látták, hogy szó sincs kooptálásról, az általuk eltervezett lista elfogadásáról. Sőt Komócsin és a tanácsi vezetők, Tatár Kis Lajos megyei tanácselnök és Ménes János városi tanácselnök nevének elhangzásakor hol néma csend, hol lehurrogás volt a válasz. Kovács Béla, a bizottmány elnökségének egykori tagja így emlékezett a korábbi vezetők nem túl fényes szereplésére: „Komócsin Zoltán Péter János református püspököt javasolta elnöknek. Für Lajos ellenezte. Ekkor Komócsint javasolták, de a küldöttek határozottan elutasították. Tatár-Kiss Lajos megyei tanácselnököt sem fogadták el. Az MDP megyei és városi pártbizottsága az egyetemi ifjúság küldötteivel együtt állított össze egy névsort: a háromtagú elnökségbe javasolták Ménes János városi tanácselnököt.

⁶ Filep Tibor: *A debreceni forradalom 1956. október. Tizenkét nap krónikája*. Debrecen, 1990, Piremon, 43-44.

⁷ *A vidék forradalma*. Simon Zoltán szerk. Debrecen, 1992. 18.

A küldöttek többsége tiltakozott: nem kell, mert az MDP egyik vezetője szovjetbarát, felesége orosz származású. Választani csak több jelölt közül lehet!”⁷ A választáson elbukott városi vezetők el is hagyták a tervet.

Az estebe nyúló tanácskozáson elnökké választották Csorba László alezredest, a helyőrség parancsnokát. Csorbán kívül az elnökség tagja lett Kovács Béla levéltáros, volt gimnáziumi tanár (akit a Rákosi-rendszerben eltiltottak a tanítástól) és Nagy Gábor, a vagongyár munkástanácsának tagja. A titkári teendőket Für Lajos látta el, a titkárság tagjai pedig Vass Imre vasutas, Szilágyi Imre, az építőipari vállalat munkástanácsának tagja, valamint Dede László vegyész, egyetemi tanársegéd lett. A megválasztott forradalmi bizottmánynak eredetileg 38 tagja volt (később néhány fővel kibővítették). Foglalkozás szerinti megoszlására jellemző, hogy egyharmada munkás volt (13 fő), közel egynegyede pedig értelmiségi (9 fő). Jelentős szerepet kaptak a diákok is: hét egyetemi hallgató mellett két középiskolás is bekerült a testületbe. Hat fővel képviseltették magukat a katonák – nemcsak a tisztek, hanem a tisztsek is (3–3 fő). A bizottmány három további tagja az alkalmazottak közé tartozott.

A funkcionáriusokat ugyan nem választották meg, de bizalmat kaptak a Nagy Imre-vonal hívei és a forradalmat támogató MDP-tagok. A választás után meghatározták az elnökség, a titkárság, a szekciók és a bizottmányi plénum funkcióját. Az egyes intézményeknél, vállalatoknál megválasztott forradalmi szervek (munkástanácsok, forradalmi bizottságok) küldöttei alkották a bizottmányi plénumot, a forradalom parlamentjét, amely minden nap tíz órától ülésezett. Nagyvonalakban meghatározták a vezetők feladatkörét is. A legfontosabb, elsősorban katonai, védelmi ügyekben Csorba volt az illetékes, őt tekintették a bizottmány első emberének. Az egyetemistákkal Dede, a munkásokkal Vass, Szilágyi és Nagy tartotta a kapcsolatot. Kovács Bélához tartoztak az igazgatási ügyek, s ő fogadta a küldöttségeket. A bizottmány munkáját Für Lajos koordinálta, egyben ő volt a sajtóügyek felelőse is. Gondoskodni kellett a gyors kommunikáció feltételeiről is. A híradósezred katonái még 26-án este felszereltek egy hangszórót és erősítőt a városházán, hogy a bizottmány vezetői állandó kapcsolatban legyenek a lakossággal. Szinte óránként mondtak be tájékoztatókat, közleményeket.

Mivel a korábbi városi vezetőket nem választották be a forradalmi szervezetbe, valódi hatalmváltás következett be a városban. A békés hatalmváltásban és a viszonylag gyors konszolidációban meghatározó szerepe volt a katonai vezetők magatartásának. A katonatisztek mellett fontos szerepet játszottak a helyi forradalom konszolidálásában a munkástanácsvezetők és a bizottmányba beválasztott fiatal egyetemi oktatók, Dede Zoltán és Für Lajos. Az utóbbi egyfajta szellemi irányítója volt a testületnek.

A katonák jelenléte nemcsak a fegyveres támaszt biztosította az új szervezet számára, hanem segítséget is a polgári feladatok megoldásában. Csorba és Garab összekötőként berendelte alakulatának tisztjeit a városházára; ők közigazgatási, közhatalmi feladatokat is elláttak. Emellett egyetemisták is nagy számban vállaltak kisebb-nagyobb feladatokat. A testület politikai arculatát meghatározta, hogy létrehozásának kezdeményezői és jelentős személyiségei között több olyan MDP-tag volt (pl. Dede, Für, Garab), akik Nagy Imre reformpolitikáját támogatták. De kimutatható az egyértelműen polgári demokrata, ill. a konzervatív gondolkodásmód jelenléte is, amelynek legjelentősebb képviselője a korábbi kisgazda politikus, Kovács Béla volt. Az is kimutatható, hogy az egyetemi értelmiség körében jellemző reformszocialista eszmék, illúziók végigkísérték a bizottmány tevékenységét. A szélesebb rétegeket, így a munkásküldötteket is tömörítő tanácskozó szerv, a forradalom parlamentjének tekintett plénum ugyanakkor általában radikálisabb követeléseket fogalmazott meg, mint a bizottmány irányító-végrehajtó szervei, az elnökség és a titkárság. Debreceni sajátosság, hogy a bizottmány egészen november elejéig használta hivatalos elnevezésében a szocialista jelzőt, amit több megyei település is átvett. Csak azután maradt el a szocialista jelző a debreceni forradalmi bizottmány nevéből, hogy a kormány deklarálta a többpártrendszerhez való visszatérést.

A bizottmány október 27-étől ténylegesen átvette a hatalmat: a tanácsi hivatalok és osztályok ugyan megmaradtak, de az irányítás itt is megválasztott forradalmi testületek, legfelső szinten pedig a forradalmi bizottmány kezében volt. A rendőrség is csatlakozott a forradalomhoz, a karhatalmi szekció pedig hozzálátott a nemzetőrség megszervezéséhez. A bizottmány éjszakai kijárási tilalmat vezetett be a közbiztonság érdekében, s elrendelte

a fontosabb létesítmények fegyveres őrzését.

A hatalmváltás azzal lett teljessé, hogy október 27-én a korábbi vezetők lemondtak s elhagyták helyüket. Ezen a napon Komócsin utasítására feloszlatták a megyei, városi és járási pártbizottságokat és megsemmisítették a megyei pártbizottság 1956-ban keletkezett iratainak egy részét. A forradalmi bizottmány katonai egységet rendelt ki a megyei pártbizottság ellenőrzésére, a pártbizottság egyes tagjai pedig a debreceni szovjet alakulatoknál kerestek menedéket. Érdekes – s országos viszonylatban pártját ritkító jelenség –, hogy az ÁVH-s zászlóalj nyílt levélben fordult Debrecen népéhez annak bocsánatát kérve, s fejet hajtva az október 23-ai sortűz áldozatai előtt. Hangsúlyozták, hogy az állomány a forradalom mellé áll. Később a bizottmány tudomására jutott, hogy a hatalmukat vesztett vezetők, Komócsin, Ménes, Tatár Kiss az ávósok segítségével puccsot terveznek, mivel szerintük a forradalmi bizottmányban az ellenforradalmi erők kezébe jutott a vezetés. A bizottmány erre gyorsan cselekedett: Ménest és Tatár Kiss Lajost őrizetbe vette, akárcsak az államvédelmis tiszteket. Az ÁVH-s alakulat sorozott katonáit leszerelték, katonakönyvvel és pénzzel látták el őket, majd a város határáig kísérve szélnek eresztették őket.

A konszolidáció útján

A hatalmváltás körülményei és a vezetők mértékletessége és megfontoltsága is szerepet játszott abban, hogy a debreceni forradalom viszonylag hamar konszolidálódott, s a hátralevő időszakban nem került sor jelentősebb konfliktusra. A forradalmi bizottmány ura volt a helyzetnek, s a november 4-ei szovjet agresszióig irányította a város életét. A radikálisabb törekvésekkel szemben visszatartó tényezőt jelentett a város földrajzi elhelyezkedése is: a Záhony felől érkező szovjet csapatok vonu-

lasi útján feküdt, s a szovjet tankok látványa figyelmeztető hatással volt. Fékezte például a „pártosodást”, s egyértelműen nemzeti összefogásra intett: a forradalmi bizottmány nem véletlenül volt azon az állásponton, hogy korlátozni kell az újjáalakuló pártok tevékenységét, hisz nem jött el politikai versengés ideje; előbb ki kell vonni a szovjet csapatokat, mert a forradalmat csak így lehet megnyerni.

Amikor létrejöttek a forradalom debreceni szervei a munkástanácsoktól a forradalmi bizottmányig, a város elszigeteltségben élt, szinte csak önmagára számíthatott. A város társadalma azt bizonyította be a forradalom idején, hogy a többéves elnyomó diktatúra ellenére is megőrizte önszerveződési képességét, s – ha lehet, ha hagyják, ha a külső körülmények úgy alakulnak – képes kezébe venni a saját sorsa irányítását.

Hogyan emlékeznek ma 1956-ra azok, akik átélték az akkori eseményeket? A válasz látszólag könnyű, hiszen az 50. évforduló közeledtével lassan már két évtizede annak is, hogy az akkor történeletről nem csupán egyfajta nézőpontból – „ellenforradalmat” vagy éppen „sajnálatos októberi eseményeket” emlegetve – lehet beszélni. Lassan két évtizede annak, hogy mindazok, akik fegyverrel vagy anélkül tevékenyen részt vettek a történelem akkori menetének alakításában, itthon is felvállalhatták mindazt, amit akkor tettek, a nyilvánosság elé állhattak, s akár büszkék is lehettek arra, hogy ők „ötvenhatosok”. Az viszont, hogy 1956 októbere után fél évszázaddal saját élettörténete szempontjából ki mekkora jelentőséget tulajdonít az eseményeknek, ki és hogyan akar, tud – vagy éppen mer – beszélni az akkori dolgokról, korántsem egyértelmű.

A megszólalás lehetősége

Annyi világosan látszik, hogy azok egy része, akik a tevékeny résztvevők közül saját értékrendjük alapján mindig is forradalomnak és szabadságharcnak minősítették 1956-ot, már a szocialista berendezkedés magyarországi agóniájának idején, valamint a rendszerváltozás időszakában a nyilvánosság elé álltak, s többen közéleti szerepet is vállaltak. Körükben jó néhányan voltak olyanok, akik a forradalom leverése után külföldre távoztak, egzisztenciájuk stabilizálását követően emigráns ötvenhatos szervezetekben tevékenykedtek, s a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek legelején onnan „üzentek” haza vagy éppen visszatelepültek. A mindvégig itthon maradtak a politikai légkör változását tapasztalva vagy maguk keresték a megszólalás lehetőségét, vagy történészek, újságírók felkérésére idézték fel az 1956-ban történeteket, akár személyes emlékként, akár elemző szándékkal. Jellemző erre az időszakra, hogy a nyilvánosság elé állók zöme egykor az események fősodrában állt: kisebb-nagyobb közösségek szószólói, vezetői, irányítói voltak, alakították az események menetét. Ők olyan információkat adhattak át, illetve tőlük olyan információkhoz lehetett jutni, melyek a történelmi tények tisztázásához is hozzásegítették a szakembereket. Az is jellemző volt erre az időszakra, hogy a nyilvánosságot vállaló ötvenhatosokat a politikai változások akár olyan helyzetbe is hozhatták, aminek révén – természetesen akkor, ha ez habitusukkal, személyes ambícióikkal is összhangban

volt – civil szervezetekhez vagy pártokhoz csatlakozva eséllyel indulhattak különböző tisztségek – önkormányzati és országgyűlési képviselőség, polgármesterség – elnyeréséért. Elismertségük értékét mi sem jelzi jobban, mint hogy az új Magyar Köztársaság első elnöke is ötvenhatos múlttal rendelkező személy, Göncz Árpád volt.

„Ötvenhatosok”

Ez az elismertség korántsem jelentette – s ma sem jelenti – azonban azt, hogy 1956-tal kapcsolatos emlékeit mindenki szívesen idézi fel. Az okok keresése közben először vizsgáljuk meg azt, egyáltalán ki is számít a közvélemény megítélése szerint ötvenhatosnak. Ezzel a jelzővel egyértelműen azokat illetik, akik a forradalom és a szabadságharc idején tevékeny szerepet vállaltak: tagjai voltak munkástanácsoknak, forradalmi bizottmányoknak, nemzetőrök voltak, fegyveres harcokban vettek részt, netán bármilyen, a forradalmi eseményekkel kapcsolatos magatartásuk okán börtönbe kerültek, a hatalom akadályozta vagy lehetetlenné tette szakmai pályafutásuk kibontakozását, vagy bármilyen más hátrányt szenvedtek. Mindez azonban mégsem elég az „ötvenhatossághoz”. Minderről természetesen tudnia kell az illető környezetének is. Azok, akik ilyenén 1956-os múltjukról valamilyen okból esetleg még a mai napig sem tettek említést, nem viselik az „ötvenhatos” jelzőt.

Nagyon sokan élnek köztünk olyanok, akik ez utóbbi kategóriába tartoznak, s nagyon sokan vannak olyanok, akik 1956-ot nem az aktív résztvevő, hanem a szemlélő vagy éppen az eseményeket „elszenvedő” pozíciójából élték meg. Éppen rájuk, az ő emlékeikre volt kíváncsi a Hajdú-bihari Napló, mikor felhívással fordult azokhoz, akik személyes emlékeiket a lap hasábjain keresztül is hajlandóak megosztani másokkal. A jelentkezőkkel újságíróként beszélgetve igen érdekes kép bontakozott ki ebből a nem reprezentatív társadalmi mintából.

Két oldalon

A korösszetételt tekintve az emlékezők között éppen úgy vannak a történetek idején már egzisztenciával rendelkező, húszas éveik közepét vagy végét taposók, mint akkori tizenéves gimnazisták. Olyan is volt, aki 1956-ban mindössze öt éves volt, mégis eljött, hogy a kollektív családi emlékezet segítségével rekonstruálva elmondja édesapja meghurcoltatásának történetét.

Arra nem számítottunk, hogy a felhívásra olyanok is jelentkeznek, akik ötven évvel ezelőtt Debrecenben vagy Hajdú-Bihar megyében az események fősodrában voltak. Ezeket az embereket már korábban is felkutatták, megszólaltatták mások, emlékeik alapján akár könyvek is íródtak – azaz ők már „kibeszélték” magukat ebben a témában. Mindig lehetnek azonban olyan aspektusai az életnek, melyek a történelmi tények feltárásának szándékával készülő beszélgetések során másodlagosaknak számítanak vagy éppen nem is kerülnek szóba. Így például volt ezek között az emberek között is olyan, aki személyes megkezdésünkre pozitívan reagálva maga javasolta megörökítésre ötvenhatos napjainak egy olyan metszetét, amelyről eddig nyilvánosan nem ejtett szót, hiszen az nem tartozott az előbb említett tényfeltáró vonulathoz.

A legnagyobb meglepetést ebből a szempontból viszont az az önként jelentkező okozta, aki 1956-ban Debrecenben a „másik oldalon” állt, s akkori ifjúsági vezetőként tagja volt annak a tárgyalócsoportnak, mely október 23-án az egyetemisták kiáltványának nyilvánosságra hozásába beleegyezett. Az idős ember úgy érezte, fél évszázad múltán eljött az ideje annak, hogy ő is elmondja, hogyan látta a történeteket abból a nézőpontból.

Különös hangulata volt annak a beszélgetésnek is, melynek során egy, hajdan az egyetem marxista tanszékén oktató férfi kifejtette, hogy egészen addig, míg az első puskalövés el nem dördült, ő is – és sok más, szintén a tanszéken dolgozó oktató – lelkes híve volt a reformgondolatoknak, s munkahelyén gyűjtötte is azokat az újságokat, melyek ezeket akkoriban közreadták. E gyűjtemény – még október 23-a előtti – eltűnését máig fájó, pótolhatatlan veszteségnek érzi.

S ha már a „másik oldal”-nál tartunk, nem szabad említés nélkül hagynunk azt az egykori sorozott kék ávós kiskatonát, akit Budapesten egy a forradalmárok által ostrom alá vett objektum védelmére vezényeltek. Ő – több társával ellentétben – túlélte a történeteket. Családjának most rövid ideig kétségei voltak azzal kapcsolatban, érdemes-e egyáltalán napjainkban erről beszélnie a férfinak. Hisz nem volt forradalmár, így nem is vihették végbe semmiféle hősiességet. Éppen csak életben maradt 1956-ban, amikor rá is lőttek. A beszélgetés aztán szerencsére létrejött.

Volt persze olyan is, aki jelentkezett, s elmondta, hogy forradalmi biztommány

19 21

Történelmi Beszélgetés: Dr. Szomorú. melyben egy ismeretlen író beszélt a 1956-os magyarországi eseményekről. Mivel az egykori eseményekben olyan lelkes megfigyelőket láttam a sorokban, akik évtizedeken keresztül az országban, s így a világban is, a 1956-os eseményeket nem a levelükben, hanem a szemükben látták. Amikor, hogy még egy levelet írtam Budapestből, melyet egy fiatal ember írt, aki elmondta, hogy ő 1956-ban ott volt a fronton, és, hogy ő, az én levelem alapján a 1956-os eseményekről írt, hogy ő, az én levelem alapján a 1956-os eseményekről írt, hogy ő, az én levelem alapján a 1956-os eseményekről írt.

Tudottam, hogy

Köszönöm a levelet

tagja volt. A megbeszélés találkoztól végül lemondta. Idős emberek esetében természetesen méltánylandó, ha egészségi állapotuk hirtelen rosszabbra fordulásával magyarázzák, hogy mégsem adnak lehetőséget egy emlékidéző beszélgetésre. Még mindig ott van azonban a lehetséges magyarázatok között, hogy egyesek ötven év múltán sem tartják tanácsosnak a nyilvánosság elé lépést.

Szomorú, de tény, hogy az aktuális országos és helyi politikai helyzet mennyire befolyásolja a megszólalási készséget. Objektíven meg kell állapítanunk, hogy balos kormányzás esetén nem annyira nyíltak az emberek, mint jobbos esetén. Volt olyan érdeklődő a felhívás nyomán, aki sérelmezte, hogy manapság még mindig eléggé egyoldalúan mutatják be a történészek és a sajtó 1956-ot. Hogy pontosan mit ért az egyoldalúságon, sajnos nem sikerült megtudni tőle. Azzal próbáltam meggyőzni, hogy éppen úgy használna az egyoldalúság oldásának, ha ő maga is felidézne – ezek szerint a többségtől eltérő – emlékeit, megosztaná a nyilvánossággal esetleges új szempontjait. Az illető másodszor nem jelentkezett...

Egy hölgy írásos visszaemlékezést hozott, s részletesen el is mesélte 1956-os emlékeit, azt követően, hogy hosszas bevezetőt tartott a lakóhelye önkormányzatához fűződő – nem éppen felhőtlen – viszonyáról. Mint mondta, e miatt a konfliktus miatt nem akarja, hogy 1956-os története – s azzal kapcsolatban az ő neve – nyilvánosságra kerüljön, de azt sem szeretné, hogy mindaz, amit ő megélt, eltűnjön a feledés homályában. Ezért jelentkezett a felhívásra, de nem járult hozzá az általa elmondott 1956-os vonatkozású információk közléséhez.

**A MAGYAR NÉPHEZ!
A MAGYAR KATONÁKHOZ ÉS TISZTEKHEZ!**

A magyarországi szovjet csapatok parancsnoksága, katonái és tisztjei szöveget hoztak. Mi ugyanúgy munkások, parasztok, értelmiségiek, dolgozó emberek vagyunk, mint ti. Mi nem azért vagyunk itt, hogy országotokat elfoglaljunk. Nekünk nem kell mások földje, van nekünk saját földünk elég, van elég természeti kincsünk is.

Mi a most megvalósult Magyar Forradalmi Munkás – Paraszt Kormány felszólítására léptünk akcióba. Ez a Kormány kijelentette nekünk, hogy Magyarországon a sőtét reakció erőt garázdálkodnak. Vissza akarják állítani a nagybirtokosok és főlések hatalmát, el akarják venni a munkásoktól vívmányait, a parasztoktól a földet. A fasizmus megjelent, mint valóságos veszély.

A Kormány kijelentette nekünk, hogy Nagy Imre kormányja nem akar harcolni a reakció ellen, ami elősegítette, hogy a fellegyverett ellenforradalmi bandák munkásokat, hazafiakat gyilkoljanak, romboljanak és raboljanak. Nagy Imre kormányja szétesett, lényegesen nem létezik. Az országban teljes a sűrűzavar és a népelémes erők kietlenül garázdálkodnak.

Ebben a helyzetben a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérelmével fordult a magyarországi szovjet csapatok parancsnokságához, hogy nyújtsanak segítséget az ellenforradalmi erők felszámolásához, a rend, a békés béke és a nyugalom helyreállításához. A szovjet csapatok parancsnoksága és mi, szovjet katonák és tisztjeink, készek vagyunk ezt a segítséget magyar testvéreinknek megadni.

Mi tiszteljük, becsüljük a szabadság szerető magyar népet. Szívesen meggyőződünk, hogy a magyar nép most is megértéssel fogadja segítségünket, ugyanúgy, mint 1945-ben, amikor kiszabadítottuk a fasizta rabágból, amiről egyúttalens méltoságot hoztunk.

MAGYAR DOLGOZÓK!

Ne hágyjátok a rágalmaszónák, akik szeretnék szembeállítani velünk a magyar népet. Mi önzetlen barátaiok vagyunk. Mi a szabadság és a népek barátságának katonái vagyunk. Igaz, kelle ügyéit harcolunk.

Mi a magyar hadsereg katonáiból és tisztjeiből fordulunk, hogy velünk együtt váll-váll mellett küzdjétek a háveszerett reakció erők ellen, a szabadságért és a demokráciáért.

Feladótunk minden hazáját szerető magyart, vegye ki részét e kérés kérdőlemből. Segítse elő a népi demokrácia megvívását, hazája, népe saant ügyének győzelmét.

**A MAGYARORSZÁGI SZOVJET CSAPATOK
PARANCSNOKSÁGA**

Emlékező utódok

Hasonló, de a történelmi emlékezet szempontjából sokkal pozitívabb az a magatartás, amit nem egy ember tanúsít az emlékező beszélgetések során. Azok a nővérek például, akik néhány esztendővel ezelőtt elhunyt édesapjuk meghurcoltatásának történetét mondták el, 1956 apropóján egy másik olyan eseményt is felidéztek, amely során az egyéni életút és a „nagy” történelem keresztezte egymást. Beszéltek arról is, hogy édesapjuk miképpen élte túl 1944 júniusában Debrecen bombázását. Ennek kapcsán a családi albumból olyan, eddig nyilvánosságra még nem hozott fényképfelvételek is előkerültek, melyek a Nagyalomást ábrázolják a támadás után. Érdekes módon a felhívásra jelentkezett visszaemlékezők között más is akadt, aki – saját élményeként – szintén beszámolt erről a bombázásról. Ő maga ott súlyosan – máig maradandóan – meg is sérült. A testéből kioperált repeszdarabot ma is őrzi.

Félelem és boldogság

Az 1956-os forradalom kapcsán az az általános képzet alakult ki, hogy a Budapesten zajló, s áldozatokkal járó harcokon túl a forradalom egésze valamiféle hősie, éterien tiszta, felemelő, euforikus hangulatban, a szabadság ígézetében zajlott. Volt olyan visszaemlékezés, amely ezt szinte mara-

déktalanul alá is támasztotta. Az idős férfi először egy verssel jelentkezett. A néhol kusza sorok – amelyek mégis arról árulkodtak, hogy szerzőjük nem először próbálkozik az alkotással – arról szóltak, hogyan is lett írójuk hajdan egy gépállomás munkástanácsának vezetője anélkül, hogy ezt ő különösebben akarta volna. A vers aztán kiegészült személyes beszélgetéssel is, melyben az illető szemé két alkalommal is könnybe lábadt. Mikor arról faggattam, mit is jelent neki 1956, akkor vallotta be, hogy a fiatalság, a lelkesedés, az addigi elnyomás alól való felszabadulás mámorító érzésének felidézése ma sem hagyja érintetlenül, s ezért az elérékenyülés.

Más mintha sokkal „földhözragadtan” szemlélte volna az eseményeket. Az illető kisgyermek mellől nem sokkal a forradalmi események bekövetkezte előtt tért vissza a munkába. Az október 23-ai debreceni felvonulást egy üzlet alkalmazottjaként nézte végig. Ő félelemmel élte meg a sokadalom megjelenését, s a történetek után sem az volt a legfőbb gondja, hogy a belpolitikai eseményeket figyelemmel kísérje. Ugyanis 1956 októberében is az alig több mint egy évtizeddel azelőtt befejeződött második világháború idején tapasztalható felvásárlási lázhoz hasonló tört ki a városban, s az ő számára azokban a napokban a családja sorsán kívül az volt a legfontosabb, hogyan tudja állni az üzlet a vásárlók rohamát. A forradalom történései számára emellett háttérbe szorultak.

Egyfajta megértéssel

Bár a fővároson kívül igazán heves összecsapások nem voltak 1956-ban a szovjet csapatokkal, ez önmagában nem magyarázná azokat a szinte megbocsátó gesztusokat, melyeket az emlékezők gyakoroltak a szovjet katonákkal szemben. Ez annak a fényében még furcsább, hogy a forradalom követeléseinek egyik igen markáns eleme volt a „Ruszkik haza!” jelszó. Konfliktusról az általam meghallgatott visszaemlékezők közül senki nem számolt be. Sőt, éppen hogy olyan mozzanatokat említettek, melyek néha szinte a bensőségességig emberiek. A hajdani kisleány például észrevette, hogy azon a vasútállomáson, ahol édesapja forgalmista volt, a Záhony felől Budapest felé tartó, de ott rendszeresen várakozó szovjet katonai szerelvényeken utazók mindig vizet keresnek. A gyerek megtanulta a víz szót oroszul, s azt ismételve és a helyes irányba integetve mutatta az utat a kúthoz a katonáknak. Gyerekként ő termé-

szetesen mit sem tudhatott az országot ért támadásról, pusztán kötelességének érezte, hogy segítsen a felnőtteknek. Egy tiszt még cukrozott tésztával is megajándékozta, ami végül – valami jellegzetesen erős illatú orosz pacsulitól átítatódott lévén – ehetetlennek bizonyult.

Szintén a hölgy elbeszéléséből – s persze másokéból is – az tűnik ki, hogy a konkrét harci célú cselekményeken kívül a szovjet katonák nem viselkedtek ellenségesen a magyarokkal szemben. Ennek talán két mozgatórugója lehetett. Egyrészt valószínűleg nem tekintették ellenségnek azt, aki nem viszonyult hozzájuk ellenségesen. Másrészt szűk egy évtizeddel a második világháború után a szovjet közkatonák tudatában még az élhetett, hogy elődeik Európát, így Magyarországot is felszabadították a fasizmus uralma alól, s ez az ország azóta a Szovjetunió hálás barátja.

Egy akkoriban orosztanárként végzett, egyetem után tiszti iskolára vitt fiatalember, a debreceni volt ávós laktanya őrzése közben került beszélő viszonyba szovjet kiskatonákkal. Széles körben elterjedt az a történet, mely szerint a szovjetek azt hitték, hogy őket a szuezi válságövezetbe vezényelték, s oda is érkeztek. Ez a magyar fiatalember is ezt hallotta a szovjet sorkatonáktól. Mikor aztán felvilágosította őket arról, hogy ez bizony Magyarország, s itt mi is történik éppen, a szovjetek nem értették, hogy a magyarok miért békétlenkednek. Értetlenségük viszont nem ellenséges viselkedést jelentett. A magyarokkal való párbeszédet tapasztalva viszont tisztjeik már eltiltották őket attól, hogy újra szóba álljanak velük.

Nagyon emberi volt az a történet is, melyet egy akkor tizenéves nemzetőr beszélt el. November 4. után a felszólítások ellenére, s családja kérése dacára sem akarta leadni a korábbi napokban Miskolcon, az egyetemistáktól kapott fegyverét. Végül édesanyja vitte el egy a házukhoz legközelebb posztoló szovjet őrszemhez. A fegyver letétele után a katona aggódva küldte haza az asszonyt, mintha attól tartott volna, hogy annak út közben valami baja esik.

Furcsa volt hallani hajdani sorkatonától, aki társával együtt a debreceni megyeháza őrzésével volt megbízva, ahogyan ma is értetlenkedve, s szinte tisztelettel beszél arról, hogyan fegyverezték le őket egy pillanat alatt, teljesen észrevétlenül a közelükbe lopózó szovjet katonák november 4. hajnalán. S csöppet sem volt haragvó az a katonatiszt, aki arról ejtett szót, hogy a fegyverek letétele után milyen hamar szél-

nek eresztették a Parlamentet őrző magyar sorkatonákat a szovjetek.

Ünnepélyesen is

Lényegében minden visszaemlékezőn látszott, hogy valamiféle különleges alkalomnak tekinti ezt a megnyilatkozását. Voltak, akik zavarba ejtően ünnepélyes külsővel érkeztek, akárha életük valamilyen fontos eseményén vettek volna részt: kifogástalan frizura és kosztüm, kínos akkurátussággal megkötött nyakkendő és frissen nyírott bajusz. Ezekben az esetekben – azon túl, hogy ezek az emberek valószínűleg mindennapjaikban is törődnek vele, hogy milyen a megjelenésük – kiderült, hogy még családtagjaiknak is csak évtizedekkel a történetek után mondták el, mi is történt velük 1956-ban.

Legendateremtés

A közlési készítés ilyen visszafogottsága természetesen nem mindenkire volt jellemző. Volt, akivel igencsak megnehezítette a beszélgetést, hogy a visszaemlékezők zömével ellentétben nem a fő tárgyra szorított, hanem arra hivatkozva, hogy története megértéséhez ez is elengedhetetlen, hosszas fejtegetésbe fogott például felméről vagy édesapja szülőhelye környékének birtokviszonyairól. A mondanivalóhalmazból csak nehezen bontakozott ki egy önmagában érdekesnek tűnő, viszont a korszakkal foglalkozó történetírás szempontjából minden bizonnyal a legendák körébe sorolható történet; a visszaemlékező állítása szerint a magyarországi forradalmat követő években saját szemével látott bukaresti dokumentumokból az derült ki, hogy a románok egy 27 tagú, magyar anyanyelvűekből álló különleges alakulatot dobtak át Magyarországra. Ennek az alakulatnak a tagjai aztán – állítja az illető – részt vettek a budapesti, Kossuth téri vérengzésben, s ott voltak a salgótarjáni sortűznél is.

Bár nem a legendateremtés szándéka vezetett egy másik illetőt, de rokonítható az előbbi magatartással, mikor valaki apró, s végül is teljesen mellékes részleteket is kiemelő visszaemlékezéssel jelentkezett, vaskos paksamétát mellékelve más jellegű írásaiból is. Mindez azt az érzést keltette, hogy az illető – bár nem volt meghatározó résztvevője a környezetében zajló eseményeknek – igyekszik saját szerepét a valóságosnál jelentősebbnek mutatni – legalább azzal, hogy ő az akkori idők alapos krónikásának mutatkozik.

Láncolatban

Ennél rokonszenvesebb volt az a magatartás, ami több emlékezőhöz is eljuttatta a zsurnalisztát. Az egyik visszaemlékező szinte kész stratégiával állt elő. Mint mondta, természetesen ő is feleleveníti emlékeit, de nagyon jó lenne mást is megkérdezni azok közül, akik vele ugyan egy csapatba tartoztak, de más helyszínen éltek meg bizonyos eseményeket, mint ő. Aztán kiderült, hogy egyiküket már fel is hívta telefonon az ország másik végében, s az illető hajlandó is beszélni, csak a hívásomat várja. Aztán szóba került az is, hogy ők ugyan november 3-án leszereltek, így már nem voltak a debreceni Kossuth-laktanyában, mikor azt megostromolták a szovjetek, de az akkori szakaszból ismernek olyat, aki még maradt november 4-én is, s ő biztosan el tudja mondani, mi is történt akkor...

Akadtt olyan emlékező is, akinek november 4-én elvileg a laktanyában kellett volna lennie, de a városba vezényelték őrségbe. Később látta a laktanyát, s azt a hálótermet is szétlőve, ahol neki is aludnia kellett volna azon a hajnalon. A szemében most is látszott, hogy akárhányszor erre gondol, azt a napot újjászületésként éli meg...

Összhangzat

Ezek a beszélgetések nem a történelmi tények feltárását szolgálták. Az emlékek felidézésének ösztönzésével az volt a cél, hogy a „személyes történelem” nyomán az eddiginél is árnyaltabb képet kaphassunk arról, hogyan is élték meg az események résztvevői, szemlélői a forradalom időszakát. Lényegtelen, de a megörökítettek és az elmondottakat igencsak hitelesítő volt az, mikor egy – ma egy kis bihari faluban élő – visszaemlékező szinte szóról szóra ugyanazt mondta el, mint az a naplóíró, aki az októberi napok debreceni történéseit azokkal egy időben vetette papírra. Az egyébként ez év elejéig lappangó napló írója arról számolt be, hogy a Csapó utcai zálogházból – ami ma is ugyanabban az épületben van, mint fél évszázaddal ezelőtt – a bejáratú ajtón át nem tudták kiengedni az embereket, mert befelé törekedve annyian álltak sorba az ajtó előtt. Ezért a zálogház Piac utca felőli pinceablakán át jöhettek ki azok, akik már hozzájutottak holmijukhoz. Erről a mozzanatról az a napjainkban visszaemlékező kiskatona, aki akkoriban a Csapó és a Piac utca sarkán állt őrségben, szóról szóra ugyanígy emlékezett vissza.

Volt természetesen ezzel ellentétes tapasztalat is: katonatársak, akik ugyanazon események bekövetkeztékor néhány tucat méternyire voltak egymástól más-más épületben, különbözőképpen emlékeztek vissza arra, mikor, s milyen csatornán át is jutott el hozzájuk annak a bizonyos eseménynek a híre. Ez természetesen nem csak az emlékezet különbözőségével magyarázható, hiszen két ember akár árnyalataiban akkor is mást érezhet a világból, ha ugyanabban az időben ugyanott tartózkodik ugyan, de egy lépésnyire egymástól.

Nyugtató zeneszó

Az emberi viselkedés egyik legfurcsább példája volt talán e beszélgetések nyomán az, ahogyan az egyik dunántúli helyőrségből budapesti objektumok őrzésére vonultak a katonák. Egy már rég Debrecenben élő katonatiszt visszaemlékezése szerint a főváros felé indultukban az ezred zenekara az első teherautón ülve indulókat játszott, s úgy vonultak ki a városból. Mintha valami békebeli díszszemle vagy vasárnapi promenád lett volna? Micsoda gondolatok munkálhattak abban a parancsnokban, aki erre utasítást adott? A katonatiszt feloldotta ezeket a kérdéseket. Mint elmondta, az volt a cél, hogy a város lakói ne azt érezzék, hogy a katonák „háborúba” vonulnak. A zenével mintegy nyugtatni akarták őket. S azzal is, hogy mindegyik kocsi jól láthatóan Kossuth-címert erősítettek. Volt is miért nyugtatni a tömeget, hiszen néhány nappal azelőtt ugyanazt katonák némeilyike a laktanya felé vonuló tüntetők feje fölé lött.

Fogy az idő

Ismételten hangsúlyozni szeretném azt, hogy ezek a beszélgetések nem jelenthetnek reprezentatív mintát ahhoz, hogy pontosan felmérhessük, mi is a kétségkívül jellemző magatartás az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek felidézése kapcsán. Az viszont kétségtelen, hogy az ötvenedik évforduló olyanokat is megnyilatkozásra készített – a barikád bármelyik oldalán álltak is –, akik eddig esetleg csak szűk családi körben vagy esetleg még ott sem szólaltak meg. S ne feledjük el azt sem: akik akkoriban már felnőttként élték meg a történeteket, ma már hetvenes-nyolcvanas éveiket tapossák. Az idő fogy, szólásra egyre kevesebb a lehetőség. S ezzel ők már számot is vetnek.

Az építészetkritika változó értékrendjéről

„A művészetek között az építészet törvényszerű rendjét, kötött formáit és vonalait tudja legnehezebben a maga egyénisége kifejezéseként megzendíteni az alkotó.”
Fülep Lajos: *Magyar építészet*. Nyugat, 1918. ápr. 16.

Az építészet jellegének és értékeinek sokoldalú függése, kötődése – a helyhez, az adott kultúrához, a klímához, építőanyagokhoz és technológiákhoz, az életmódhoz és szokásokhoz való szoros kapcsolódása – számunkra is eleve természetes, mint ahogyan az is, hogy a formában, a forma kifejező erejében nyilatkozik meg a művészet, a mű minősége, művészi mivolta. Minden építészeti mű egyedi vonásaiban, formáinak jellegzetességeiben rejlik tárgyi-objektív és szellemi-szakmai értéke, környezeti és egyedi esztétikai hatásrendszere, illetve formai törvényszerűségeinek értéke akkor is, ha nemcsak ezek az esztétikai értékek jellemzik a művet, hanem ezen kívül is számtalan más vonatkozásban beszélhetünk értékes voltáról vagy az adott kultúrában betöltött szerepéről, jelentőségéről.

Az építészeti érték és az ebből folyó érvényesség – hiszen ez az értékek létezésének módja, társadalmi, közösségi elfogadottságuk mutatója – az a szellemi tényező, amely az épített környezetet az anyagi hasznosság, a csupán gazdasági érték, a gazdasági-termelési ráfordítás szférájából a kultúra egyik, az emberi élet minőségét és szellemi állapotát meghatározó tényezőjévé avatja. Ezek az értékek a történelem során az építészet adott korban jellemző meghatározó összefüggései szerint is csoportosíthatók, de többnyire nem egyetlen determinánshoz kapcsolódnak és nagyobb részük eleve az építészeti mű teljességét jellemzi. A funkcionális alkalmasság és az ebből eredő funkcionális forma az elemi céloknak való megfeleléstől a mű helyi karakteréig, a táji-társadalmi környezetbe illeszkedés szellemi jellemzőiig terjed, széles skálát jelent a formatisztaságtól és belső ökonómiától a rendeltetésnek megfelelő megformálás számtalan más jellemzőjének

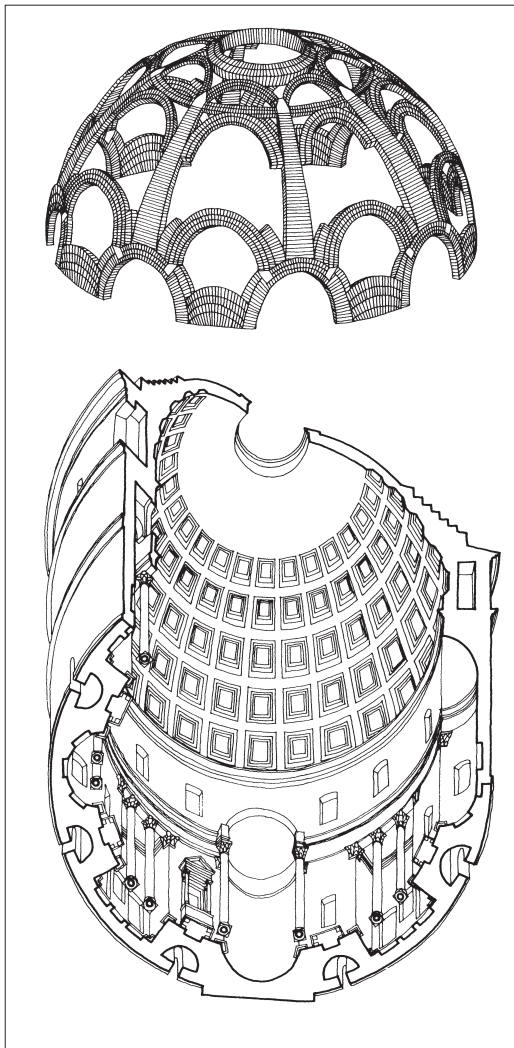
olyan szellemi jegyeiig, mint az otthonosság, bensőségesség vagy a térbeli, a természeti, a funkcionális rendezettség összhangja, a rendeltetés emocionális kifejezése.

A funkcionális, szerkezeti vagy anyaghasználati szempontokat, gazdasági elemzéseket, az elrendezésmódra vagy a divatjellegű megjelenítésre vonatkozó, szakmai körökben általánosan használt kritikai eszközöket meghaladó építészeti értékelés sokféleségére szeretnék csak néhány példát sorolni.

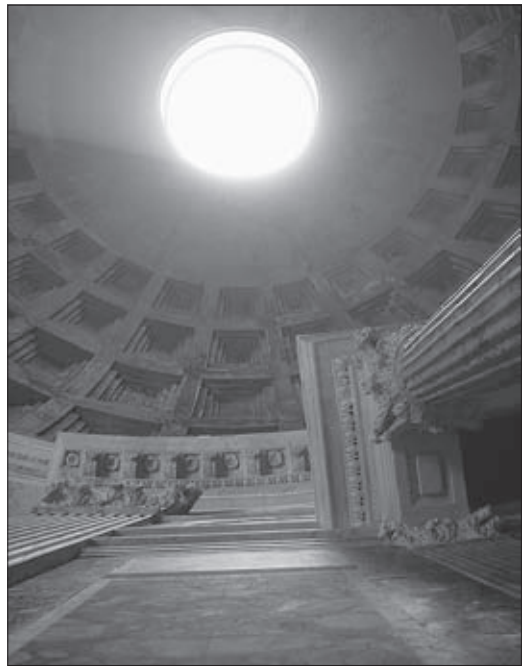
Értékfeltáró lehet minden építészeti formaösszefüggés, formálásbeli sajátosság vagy viszonyrendszer elemzése, amelyben a reprodukáló formaképességen túl azt meghaladó minőség, alkotásbeli jegy és jelleg, valamiféle kvalitás ismerhető fel. Amiben tehát eredetiség, találékonyság, rugalmas gondolkodás és kiérlelt ízlés, az alkotóképesség átlagon felüli szintje jelenik meg. A forma és rendeltetés téri világán belül minden vonás a legegyszerűbb kötött formától a „legelvontabb szellemi diszpozícióig” figyelemre méltó lehet.

Értékforrás az anyagszerűség kibontásának számtalan formája és lehetősége, illetve a szerkezeti adottságok és technológiai jelleg összhangja, értelmi kifejeződése, az anyag és szerkezet sajátosságának, tektonikájának, erőjátékának természetes volta vagy érdekessége; a strukturális elemek összefüggésrendje, a „szellemi építkezés” szerkezetben és tömegképzésben is jelentkező intellektuális jegyei, illetve mai nagyszerkezeteink formai jellegének maradéktalan kifejezése a boronaház egyszerű erőjátékától a héjszerkezetek és más térszervezetek formai gazdagságainak strukturális kibontásáig. Mindebben ott a számtalan lehetőség könnyedségtől a

Részlet a szerző *Kortárs magyar építészet. Építészeti kultúra és modernizáció Magyarországon* című, ez év végén megjelenő könyvéből. A tanulmány korábbi részletei a *Disputa* 2006. 07–08. számában olvashatók. A szerk.

A Pantheon, Róma, Kr. u. 118–128,
a kupola szerkezete; izometrikus kép a belső térről

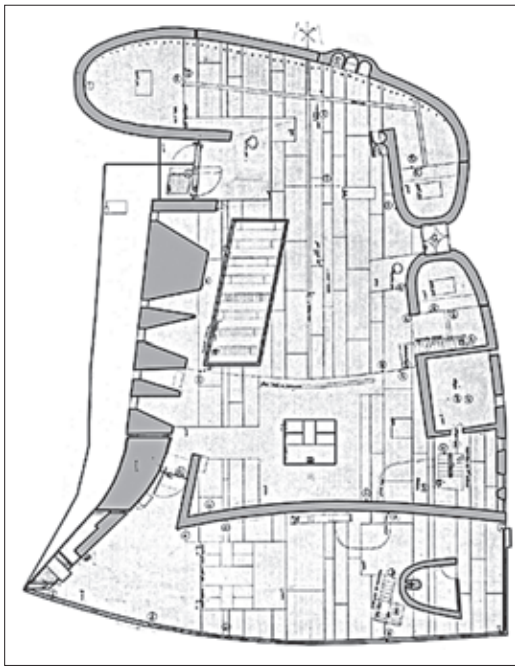
A Pantheon, Róma, Kr. u. 118–128

monumentálisig, a felfelé törekvésben a gravitációs erők leküzdésének sajátos kifejezéséig.

A finom részletezettség vagy a fő formák nagyvonalúsága a formaképzés rendkívül gazdag lehetőségének érték kategóriáihoz vezet, olyanokhoz, mint a funkcionális formálás során létrehívott térrendszerek, a téri világ különféle kategóriái s az ezekben felmutatott történelmi vagy egyes kultúrákhoz kapcsolódó térrendszerek típusai és formai kategóriái. A tértípusokon belül a szakrális jelleg érzékeltetését vagy épp más funkcióknak megfelelő téralkatokat, ezekben a téri összefüggéseket, a lineáris sorolást vagy centrális jelleget, a szervességre törő szabad összefüggéseket, a téri szabadság kibontakozásának korlátlan lehetőségeit a flexibilis térformákig, ideértve a természetes és mesterséges fényt, a fények, színek és az alak játékait is a transzparencia és mesterséges fényfüggönyök lehetőségeit – mindezt kiapadhatatlan esztétikai értékforrásnak tekinthetjük.

A téralak, térképzés, a plasztikai formálás már a formaképzés egészének kategóriáihoz vezet, amelyben a rendezés és térszervezés, az építészeti szervezőképesség és formaképző tehetség a történelem során számtalan formában megnyilatkozott eddig is, míg napjainkban a technológiai és gazdasági lehetőségek nyújtanak kimeríthetetlenül gazdag tárházat a jelen építészete számára. A formai lehetőségek ezen a szintjén jelenik meg az esztétikai karakter számtalan értékjegye (vagy ezek hiánya, illetve esetleges visszafogottsága, redukált jelenléte az alkotó szemlélet útkeresésének sokféle lehetőségeként), amelyeknek a sora az arányosság elemi összefüggéseitől és történelmi kultúrákon pallérozott követelményeitől az intellektuális formaszépség sajátos megnyilvánulási jegyeiig terjed.

Az utóbbi esztétikai jegyek azonban nem az előbbi elemektől függetlenek, hanem azokból és azokon keresztül állnak össze sajátos belső egység tükröződéseként magában a műben, amelyben együtt él a zárt műalkotás számtalan eleme, s melytől mégis nyitott műként várjuk el, hogy megjelenjen korunkban, a műformálás szabadságának, természetes nyitottságának szimbólumaként. A jó mű saját értékek sorát hordozza, s esetleg új értékeket is teremt, hiszen a mögötte álló hajtóerő a közösség önkifejezési vágya, az emberi önkifejezés igénye, amely önmagunk egyre mélyebb megismeréséhez, új összefüggések átlátásához és új értékek megteremtéséhez vezethet az építészetben is.

Le Corbusier, Notre-Dame-du-Haut
búcsújáró templom, Ronchamp, 1950, alaprajz

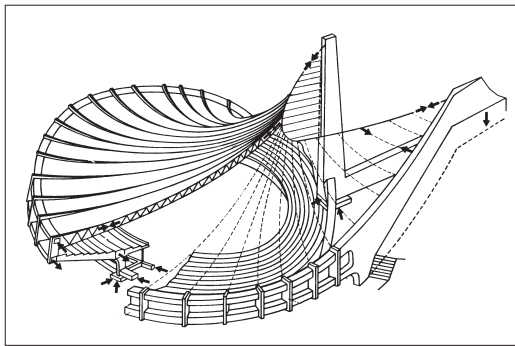
Végül is: nem a szkémákban, az azo-
nosságban, hanem épp a részletekben ki-
bontakozó egyedi formarend (célrendszer,
térrendszer, a rendeltetés kulturális tí-
pusjegyei és számtalan más vonás) megol-
dásaiban, finomságaiban, a személyes le-
leményben, az épített műben megjelenő,
illetve az alkotó által felmutatott építészeti
kultúra minőségében, a mű által képviselt
építészeti törekvés kifejező erejében és
késztségében, a leolvasható, megérthető
építészeti jegyekben nyilvánul meg az a
sajátos vonás, jelleg, formakarakter, egyfé-
le milyenség vagy minőség, amit építészeti
értéknek tekintünk.

Az anyagi és szellemi életben, a techno-
lógiában és a műszaki világ más területein
a történeti korokhoz viszonyítva egyre
gyorsabban lezajló változások – együtt a
demográfiai, szociális-gazdasági és más fo-
lyamatok eddig nem tapasztalt dinamiká-
jával – szükségszerűen hozzák magukkal
az értékek átalakulási folyamatait. Az eu-
rópai gondolkodás mintegy kétezer-öttszáz
éves történelmében is megjelentek a fo-
galmi kategóriák csúszásának vagy átala-
kulásának jellemző változásai, például az
arisztotelészi zárt műformával szemben a
„nyitott mű” mai elvárásának vagy a szö-
vegek különböző olvasataira alapozott ér-
telmezési és interpretálási tartományainak
– szemiotikai, strukturalista, posztstruk-
turalista vagy hermeneutikai – befogadói
szempontokra alapozott különös sokszínű-
sége vagy épp ezek újraértékelése, eseten-
ként elutasítása.

Le Corbusier, Notre-Dame-du-Haut
búcsújáró templom, Ronchamp, 1950

A világszemlélet lehetséges szemé-
lyességéből következően az irodalmi, a
képzőművészeti vagy a filozófiai esztéti-
ka kérdésfeltevésai a személyesen egye-
di értékrend lehetőségéig is eljuthatnak.
A szellemi megközelítés személyessége az
építészetben is lehetséges, még akkor is,
ha a tárgyi világ adottságai – a gravitáci-
ós erők, a térméreték és a téralkat vagy a
természetes fény adottságai és különösen
a technológiai rendszerek formálhatósága

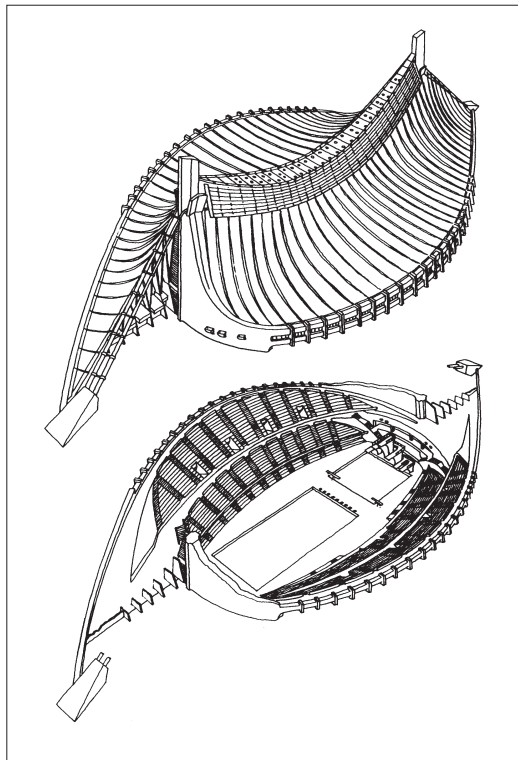

Kenzo Tange, sportcsarnok, Tokió, 1964, izometrikus kép

– az építészetben szükségszerűen kötöttek, s így teljesen másféle értékvilágot teremtenek, mint a verbális világ említett területei vagy a képzőművészetek e fizikai determinációktól függetlenebb területei. A mi területünk bár jóval korlátozottabb, valójában mégis igen sokféle gyökérből fakadnak lehetőségei. Szinte kimeríthetetlen a művekben rejlő formai vonások építészeti értéktartománya, illetve elemezhetősége.

Abban a tárgyi világban tehát, amit az építészet jelent, sokoldalú értékvilág jelenik meg, hiszen a használati-funkcionális értékek mellett a vizuális művészetek hatásrendszere vagy akár a szellemi verbális világ – az irodalomelmélet által felmutatott – értékcsoportjai is jelen lehetnek. Csak ez utóbbit említve: valamilyen mértékben az építészetben is felmutathatók a Hankiss Elemér korai írásaiban az irodalomra vonatkoztatott értékcsoportok (ld. *Érték és társadalom*, Magvető, 1977.). Ilyenek lehetnek például: a vitális értékek, a személyiségértékek (alkotói és befogadói értelemben is), az emocionális értékek, a viselkedésértékek (például illeszkedés és elegancia), az erkölcsi értékek (pl. a John Ruskin vagy Walter Gropius által is elvárt őszinteség) vagy a politikai és gazdasági értékek, a világnézeti értékek, az életmódbeli értékek vagy a szakmai értékeknek az a széles sora, amely épp az irodalomtól való teljes különbözőséből következik.

A vitális értékek, életmódbeli értékek nemcsak a használatban, a funkcionális megfelelésben, hanem az építésre irányuló tevékenység belső ökonómiájában is szerepet játszanak. A politikai és világnézeti értékek egymásból következése és szerepe egész 20. századi történetünkben olyan jelentős és ellentétes szerepet játszott, hogy azt elemzéseinkben mint befolyásoló érték szempontot eleve fel kell mutatnunk ahhoz, hogy a más szempontból érthetetlen döntések és társadalmi cselekvések következményei egyáltalán megérthetők legye-

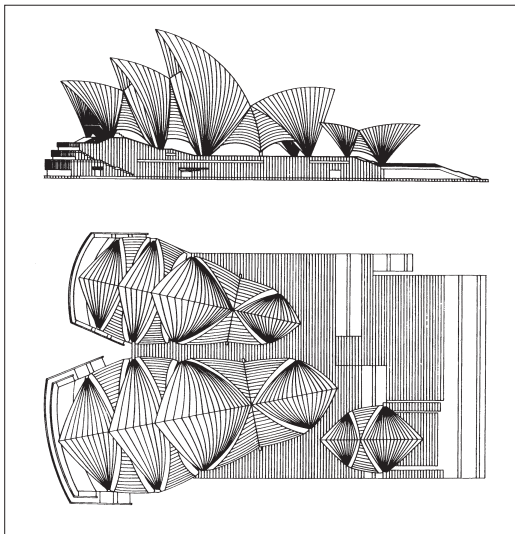
Kenzo Tange, olimpiai játékcarnok, Yojogi, 1962–64, izometrikus kép

nek. Többé nem lehet – jelenünkben sem – a gazdasági értékek világát abszolutizálva megfeledkezni a személyiség vagy az emocionális és erkölcsi szféra világának értékeiről, illetve szemet hunyni az ezeken a területeken megmutatkozó társadalmi hatású ellentmondások, emberi hiányosságok felett, amelyek intézményi mechanizmusokkal is béníthatják a társadalmi kultúra szabályozó szerepét.

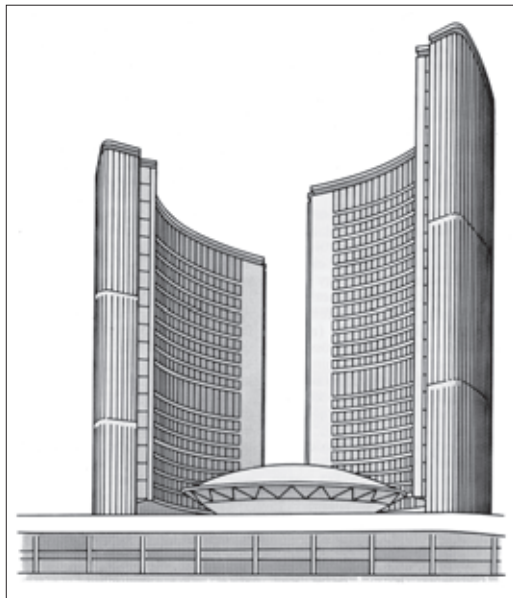
A funkcionális, technikai vagy gazdasági értékek problémavilágát elemzéseinkben eleve ismertnek tekintjük. Ha ezek viszont különösen fontos megközelítést jelentenek, be kell mutatnunk a mű értékét azon a területen is, ahol a közismert szakmai felfogást, illetve megoldást e példák meghaladják. Ezek jelentőségét hangsúlyozva azt a változást, szemlélettágulást, a modernizáció előrehaladására jellemző értékválasztását szeretném kiemelni, amely egyrészt a személyiségértékek, emocionális és viselkedési értékek, másrészt a vitális és életmódbeli, hagyománybeli-történeti értékek szerepében és újraértékeléseiben, társadalmi értelmezésükben, 20. századi történetünk fordulataiban több ízben végbement.

Az értékrendek 20. századi válsága azonban mélyebb gyökerű, mint több régebbi, szinte forradalmi jellegű érték váltás, bár ezekben is a több mint kétszáz éves modernizáció belső folyamatainak és korszakváltásainak a feszültségei, szembetű-

Jörn Utzon, operaház, Sydney, 1957–1973, vázlat és alaprajz

Viljo Revell, városháza, Torontó, 1956–66

nő válsága jelentkezik. Napjainkban át kell látnunk: a technika nem cél, hanem eszköz, s így nem is a legfőbb érték (erre utalt Fülep Lajos már az első világháború idején, *Az élet értékei* című esszéjében), hanem csak az életforma-változás fontos eszköze. Az életformaváltás igénye – s egyúttal elkerülhetetlen volta – napjainkban az egész lakott világ problémája, s ugyanakkor minden változás hajtóereje, amiből az érték-hierarchiák végtelen ellentmondássora következik. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedekben szinte mindenki máshol keresi a belső válságból kivezető utat, más-képp fogalmazza meg a saját maga által vallott értékeket.

Az utolsó tizenöt év társadalmi változásai során az egyetemes tájékozódás többé-kevésbé meglévő korlátai eltűntek, illetve a korábbi egyoldalú tájékozódást az angolszász és holland világra nyitás váltotta fel; egyúttal az egyéni érdek primátusával együtt jár egyféle sztárkultusz, amely az építészetre is hatást gyakorol. Lassú változások után a szaksajtó felgyorsuló fejlődése már egyféle piacalakító hatással jár. Természetes jelenség az is, hogy a személyes önmegvalósítás lehetősége jobban kibontakozott, az intézményrendszer átalakulása az építészeti értékrendben újabb változásokat hozott, a dekonstruktívizmussal megjelenő teljes relativizmus értékvilága után az újmodern, a minimalizmus, a hűvös tartózkodás alkotómódszerei váltak az értékrend alapjává. Miközben a döntésekben az építető-megbízó szerepe és üzleti érdeke mindent meghatározó tényezővé vált, a helyi piaci értéke és az építmény reklámhordozó jellege, a pénzforrások által meghatározott technológiai, funkcioná-

lis, szerkezeti és kényelmi viszonyai egyértelműen túldimenzionálttá váltak, a tervező szerepe és a közösség szempontjai ismét háttérbe szorultak. A tervező építész bizonytalan helyzetben küzd a különböző szinten elmeredett adottságokkal, a rövidlejáratú pénzügyi megfontolásokkal. Ezzel a válság nem enyhült, csak más területekre koncentrált: újabb viszonylagos érték kategóriák jelennek meg, és időleges értéktípusok váltották fel (gyors tervszolgáltatás, alacsonyabb árajánlat) az előzőeket. A másfél évtized alatt azonban, míg egyrészt kibontakozott a nyolcvanas években már sikeres középgeneráció tevékenysége, a kilencvenes években megjelent a tervezői gyakorlatot az előző nemzedéknél nagyobb számban már nagyirodai tapasztalat nélkül, de az új viszonyokhoz nagyobb alkalmazkodóképességgel közelítő fiatal és új érték szemléletet valló generáció. A gyorsan változó trendek közül így sokféle értékrend és alkotói magatartásmód bontakozik ki, ami az ezredforduló után már jól érzékelhető.

Ma is tény azonban, hogy meghatározó módon az építész személyes kultúrája és tehetsége alakítja ki a mű térszerkezetét és formai jellegét, szellemi döntései teremtik meg a művekben megvalósuló értékeket. A környezet nemcsak az építőközösség kultúráját és képességeit tükrözi hosszú időre hatóan rögzítve egy korszak emberi vonásainak színvonalát, hanem az építész személyes téralkotó tehetségét, gondolatait, téri képzeletének jegyeit és lehetséges értékeit vagy sajnos hiányosságait is megőrzi. Az új szakmai kultúrának és a létrehozott értékek kritikájának, minősítésé-

nek ma sincs jobb értékmérő fóruma, mint a szakma képzett és a szakmagyakorlás során elismert alkotóinak egyféle egyet-

Vámosy Ferenc

építész, építészettörténész (1930 –)

1952-ben szerzett építész-mérnöki diplomát a Budapesti Műszaki Egyetemen. 1952-től 1957-ig tervező irodai gyakorlatot szerzett (KÖZTI). 1958-tól az MTA kutatója, a BME-n és az Iparművészeti Főiskolán oktat kortárs építészettörténetet, és más elméleti tárgyakat; 1998-ban az MTA doktora, 1999-ben egyetemi tanár, 2001-ben a BME *professor emeritusa*. Az 1970-es évektől a magyarországi építészettudomány és építészetoktatás meghatározó alakja, az MTA Építés-Építészettudomány című folyóiratának szerkesztője. Építészettudományi munkásságának elismeréseként 1984-ben Ybl-díjat, 1998-ban Széchenyi-díjat kap. Fontosabb könyvei:

A XX. század építésze (1961); *Tartalom és forma az építészetben* (1963); *Korunk építésze* (1974); *Mérnöki alkotások esztétikája* (Kollár Lajossal) (1996); *Az építészeti kultúra Magyarországon* (F. Vámosy Erzsébettel) (1997); *Az építészet története: a Modern Mozgalom és a későmodern* (2002)

játosabb szellemi értékteremtő megnyilvánulás – szükségességét és jelentőségét.

A kultúra – a sokszínű, regionális és mégis épp ezen keresztül egyetemes emberivé emelkedő, modernitásában kiértett kultúra – mint az értékorientált emberi cselekvés forrása, a sokoldalúan kiművelt és fenntartott, élhető életet nyújtó kultúra mint a személyiség és a mögötte álló közösség önmegvalósulását szolgáló tényleges lehetőség: ez az a központi értékforrás, amely a gazdasági-termelési, szervezési-intézményi és társadalmi-politikai célok és értékek belső összhangját és a továbbfejlődés alapját biztosíthatja. Olyan közös értékekét – ilyen a helyi, saját és egyben egyetemes emberi kultúra és a személyes és közösségi alkotás mint önmegvalósítás értékvilága –, amelyre végtelenül gazdag, mindenki számára hajtóerőt jelentő személyes értékek hierarchiája építhető.

értése, konszenzusa. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a szakmai érték csupán személyes megítélés, vagyis ízlés dolga, hanem azt, hogy az adott területen felelősséget érző és elismert minőséget nyújtó alkotók tevékenysége és véleménye lehet csak helyi vagy egyetemes szintű összehasonlítás alapja. A műfaj művelőinek konszenzusig érett minősítő véleményét indokolt megfontolandó értékmérőnek tekinteni. Ha sejtjük is, hogy a modernizáció új jelenségei az információs társadalom további kiépülése idején mélyreható változásaival a kultúra elemzett szabályozó, életformát és környezetet fenntartó és alakító szerepét nyilvánvalóan átalakítja és módosítja is, mégis okunk feltétel nélkül, hogy a jövő leértékelné, megtagadná az értékek felismerésében, érvényességük elfogadásában, kialakításában a konszenzus – e legsa-

Golda János, Debreceni Élettudományi Intézet 2006

Környezetünk folyton változó világában időtlen és egyetemes értékek mindig jelen vannak. Mondhatnánk ezeket másként, korokat átívelő vagy korok feletti értékeknek, a műfaj alapértékeinek vagy viszonylag állandó értékeinek, vagy a régebbi filozófiák kifejezésével az abszolút értékek körébe tartozónak, örökkévalónak is. Az időtlenség fogalma mégis közelebb áll a modernizáció átalakulásait elfogadó és az egyetemes emberi értékeket magáé-
nak valló gondolkodásmódhoz. A fogalom pár másik oldalán – inkább az időtlen értékekkel együtt, mint velük szemben – jelen vannak a helyi és egyéni, partikuláris és egyedi, eseti, lokális és egyben egyetemes vonásokat hordozó művek saját értékei, a viszonylagosság és változás jegyeit hordozó különös értékvilág szinte határtalan gazdagságú értéktartománya. Különböző változó és egyedi, sokszor eredeti értékek mindig is voltak, és nyilvánvalóan létrejönnek, érvényességre törnek a jövőben is. Az elmülők helyébe hasonló és folyton új értékeket kell teremtenünk a jelenben is, ha felelősséget érzünk építészeti kultúránk alakulásáért, az építészetért.

Skardelli György, Budapest Sportaréna, 2003

Disputális stílusgyakorlatok V. – Kassai úti kampusz –

Szóval ott áll a páros, a két új épület a Kassai úton, *Oktatási Központ* és *Campus Hotel*, meg mellettük *Lovarda*, meg *Közgáz Kar*, köztük a tér, az utca, a park, emberek. Körülöttük a város: erdő és sport és forgalom. És persze kismag lakóházak: családi házak, társasházak, még nagyobb társasházak, környezetükre rátelepülő „elfajzott lakópark-monstrumok”. A hagyomány szerint: az átlagosnál nagyobb telkeken, az értékes területeken villák épültek a Nagyerdőn, mondhatjuk „luxusházak”, minőségi épületek parkokkal körülvéve, laza zöldövezeti rendszert létrehozva, ami évtizedek alatt pénz, spekuláció, politika és ki tudja még mi nyomán zsúfolt, túlbujjánhó, ám még mindig zöld lakóterületté vált. És csökkentek a lakások méretei, és közben számuk sokszorosára duzzadt, és szövetük besűrűsödött, és közelebb került a szomszéd és több lett az autó, de emellett a városrész peremén ott van már a kezdetektől fogva a laktanyaterület sajátos zárt világa, közeli másoknál nagyobb százéves épületei, rendbe szedve, rácsba rakva, ők, a katonai épületek, mindig is túlnőtték magukat minden, környezetük léptékét kertvárosi ritkasággal, alacsonyossággal meghatározó struktúrában.

„Jöttünk hát mi, az egykori militarizált, ám most múltbeli funkcióikat eldobó és újjáéledő eklektikus tömbök időbeli és térbeli – ha értelmezhető ez – szellemi és fizikális érzékenységű folytatásaként”, mondja *Campus Hotel*, mondja *Oktatási Központ*, „és most már geometriáról beszélünk, szimmetriáról és tengelyes meghatározottságról, léptékről, arányokról, formákról. Nemcsak arról, ahogyan egymás mellett állunk, *Közgáz Kar* mögött, hozzá idomulva, szimmetriatengelye nekünk is meghatározó tengelyünk, ám tengelyiránya mellett magassága és vízszintes kiterjedése is mértékadó számunkra”, minden tőle függ, ezt a külső szemlélő is azonnal felfedezi, „még ha ter-

mészetes módon morfológiailag nem is követjük, nyilván nem akarunk archaizálni, az ő arcát felvenni, kezdetnek talán: befoglaló kubatúránk hozzá hasonló.” „Mindketten nagyok vagyunk, környezetünkhöz képest óriásiak, mindketten egyszerű geometriai elemekből épülünk fel. Vagy ezzel szinte egyenértékűen azt is mondhatnánk: teljességünk alapvető formákra redukálódott, így mindkettőnk darabjait nagy, határozott építészeti gesztusok fogják össze” vagy csak megpróbálják összefogni, igen, ezt a kételkedést hozzá kell tennem.

Azért kellett nekik előbb mesélnem, beszélnem bizonyos irányzatokról, mert megkértek rá, hogy jobban feltérképezzék önmagukat, képesek legyenek az önértékelésre. Hogy el tudják helyezni testüket olyan kategóriákon belül, amelyekkel kapcsolatot létesíteni soha

nem szándékoztak, s nem gondoltak arra, az építészetben belül is vannak ilyen fogalmak, fogalmak, melyek komolyak és jelentősek a huszadik század második felében. Valóban, immár a félmúltban: tehát alapvetően megkérdőjelezhető, hogy érvényesek-e még ma is e gondolatok. De közös célunk vitapartnereimmel ebből az irányból is: feltárni létezésük erővonalait, a szabályokat, melyek akarva-akaratlanul meghatározták létrejöttüket. Ott van, kézenfekvő a hasonlóság („hasonlítgatás”) a hatvanas évek minimalista művészetével, az alkotásokat tiszta, geometriai alapformákra redukáló gondolkodásmóddal, amely azonban szilárd, statikus viszonyt teremtett műtárgy és az őt körülvevő tér, műtárgy és a vele érzéki kapcsolatot létesíteni akaró néző között. *Oktatási Központ* ezzel szemben jóval dinamikusabb hatásúnak gondolja magát, „nem pusztán a formám miatt, hanem azért is, mert a látogató képtelen rá, hogy már az első pillantásra megértse, nem tárulok fel, csak folyamatos mozgás, behatolások és kitekintések során, el-

Debreceni Egyetem Társadalomtudományi és Egészségtudományi Oktatási Központ (építész: ifj. Kálmán Ernő és Major György, 2002)
Campus Hotel (építész: Bán Ferenc, 2005)

lentétben, ő egyértelmű és merev”, „vagy inkább egyszerű és kompakt, és ilyen értelemben igen, minimalista vagyok, ha tesszik – mondja egyetértően a szomszéd. – A képlet tényleg egyszerű, de én mégsem vagyok az. Finomabb tömegekre bomlok helyenként, felszínem is cizelláltabb”, toldja meg még *Hotel*. És hogyan állnak egy másfajta, kortárs minimalizmus eszményével, a legapróbb részletekből építkező, minden bonyolultságot elrejtő egyszerűséggel – tesszem fel a kérdést, amire olyan válasz érkezik, mely nem is szólhatna másképpen, mint hogy a látszólagos egyszerűség minden szinten profizmust követel meg, „a tervezőktől a kivitelezőig”, és a beruházótól is, mert neki meg a pénztárcájába kell mélyre nyúlnia; a minimumra való törekvés belső (szerkezeti) maximalizmust feltételez. „De ha purizmusunk csak látszat, akkor milyen gondolatok vezérelhetik az építészeket ilyen formák megjelenítéséhez, ilyen gesztusok megtételéhez?” – kérdezi *Campus Hotel*, akihez csatlakozom én is és társa is, a probléma felfejtésében.

Gondolhatjuk, újabb kézenfekvő magyarázat lehet a modernség óta még mindig jelentős teret magának tudó funkcionista gondolkodásmód, mely szerint a külső a belső szerepeknek megfelelően alakul ki, így alakítják ki az épületet, észérvek alapján, racionális döntéseket hozva; e racionalizmus nyilvánvalóan pontosan a minimumot követeli meg, tehát „nem járunk messze a valóságtól, *Oktatási Központ*ként, nevem is mutatja, több működési egységnek adok otthont, melyek pozíciói, több helyen méretei is, pontosan meghatározhatók nagyobb formáimon belül, a hengerben a könyvtár van, az ellipszis alapú rétegben

a nagyelőadók, a *Közgáz Kar*ral párhuzamos, egységesen összefogott nyúlt tömbből üvegezten nyílik fel a gyógypedagógiai tornaterem”. Am korántsem ilyen egyértelmű és képletszerű a helyzet, nem ural el mindent az ész, a racionalizmussal szemben az „értelmi tényezőt helyenként elnyomja az érzéki tapasztalás”, a kisebb egységek nagyobbba rendeződnek vagy épp fordítva, mint a tornateremnél, nagy gesztusok gyengülnek meg az elaprózódás miatt. És racionális minimalizmusból építkezik *Campus Hotel* is, az óriási számú ágyat végtelen, valóban végtelen, kör alakú folyosórendszerre fűzi fel, legalábbis részben, mert még a végtelen sem elegendően sok, érintőirányban is csatlakoznak csápok, kívülről négyzetesítve a kört, egyszersmind gazdagítva az egyszerűséget, már ha egyáltalán ez nem éppen képtelenség. A funkcionalizmus, mára egyértelművé vált, „sematikus, unalmas és megfáradt”, pusztán racionális elvek alapján nem lehet épületet létrehozni, tovább kell tehát lépniük.

Még ha első pillantásra részleteiben, működésében nem is tárul fel egyikük sem, óriási egységformáik erélyesek, szélsőségesen egyszerűek és összetettek: radikalizmusuk azonban már a tengelyes pozíció-megkötöttségben is tetten érhető, mereven gyógyulnak bele *Közgáz Kar* alaprendszerébe, szigorúan továbbépítve azt. S ebben a radikális értelemben egyfajta fundamentalizmus jellemzi őket, az egyszerűség lényegi elfogadása: visszatérnek az alapformákhoz, minden mást szélsőségesen, „majdhogynem konzervatív módon elutasítunk, ez így van”, mint mások is szerte a világban, olyan eredeti mintákhoz fordulnak vissza, mint a *corbusianus** purizmus,

* Le Corbusier, a funkcionista építészeti elvek radikális propagátorának nevéből képzett, az építészeti kritikai beszédben meghonosodott szó.

ha úgy tetszik: kubista redukció, ami hiteles és a modernség gyökereiből táplálkozó tapasztalathoz vezethet, „tehát ebből a nézőpontból mégsem vagyunk konzervatívak, az csak valamiféle látszat, inkább – ha nem tűnik nagyképűnek – néha az avantgárd nyelv újrafelfedezését, ekképp továbbfejlesztését vélem felfedezni magunkban”.

„Redukálásra való hajlamunkat azonban másfelől is lehet értékelni” – a geometriai alapforma egyszerre mind fundamentalista archetípus, az egyszerű volt lényeg átértelmezése: „látott képek” és „megérzett képzetek”, melyek az egyetemes jelentést hordozzák magukban. Hiszen ez volt évszázadokon keresztül a „körtér”. A hitet középpontba helyező, önmagába záródó, csendes, szinte szakrális hely, a múltat és jelent összekötő időcentrifuga; itt és most ilyen a könyvtár-rotunda és a szálló inverz-rotundája is, hol tudástemplom, hol közösségteremtő eszköz, *Oktatási Központ*nál ez, *Campus Hotel*nél az: mindkét funkció benne rejlett a templomi szerepkörben is, az ideális építészetben is. És mindannyian megegyezünk benne, „állításaink nem túlzóak vagy dagályosak”, az elemi formák mindig többet jelentenek annál, mint aminek látjuk őket, „nálunk az építészet kiegyensúlyozott, nyugodtságra és fegyelmezettségre törekszik, célja a formai tökély, eszköze a tisztaság. Ezért sugároz belőlünk az emelkedettség, a szépség hangulata”, és ezért nevezhetem őket monumentálisnak és klasszicistának. Mert a monumentális épület „emlékmű” – ezek körtemplomok, nem feltétlenül konkrét, tárgyi értelemben, de fenséges érzetű és fenséges irányultságú terük, méretük, formájuk a tartósságot, az örökkévalóságot fejezi ki, talán jelkép is. És ugyanezért klasszicista. Ugyanezért mai Nagytemplom mindkettő: közel szimmetrikusan szerkesztettek és éppenséggel a középpontban is lehetne a lelkük, „azt mondják, majdnem korszerűen egyszerű és elegáns a köntösünk”, továbbá szigorú-merev tengelyek formálják őket, vagyis látszik, nyilvánvaló, a két épület klasszicizmusa inkább fáradtságot tükröz: „monumentálisunkat részben posztmodern manírként definiálhatjuk, és nem egy ideális, az ideális archetípusként.”

„Hogy mindhármunknak, *Közgáz* Karral együtt, közös a fő szervezőtengelyünk, ám redukált-minimalista megformálásunk eltérő” – mondja e ponton *Oktatási Központ*. „Nagy formáim klasszicizmusa mellett úgy vagyok fegyelmezett, hogy tömbjeim egységesen lebomlanak, néhol a már megvitatott funkcionális üvegezett megnyitá-

sokkal, másutt az egyszerre alkalmazott különböző anyagok szinte tobzódó kollázsával, mely egyébként a belsőben is folytatódik, ha lehet, ott még intenzívebben, színek, formák, textúrák feszülnek egymásnak. Hatalmas, sárgára festett vakolt felületeim azért megpróbálják összefogni rendezett kaoszomat”, de tegyük hozzá, ez nem mindenütt sikerül. Közben *Campus Hotel* szilárdabb, „bár képletszerűségem a nyitott átló mentén felbomlik vagy éppen megerősödik, a kör és a négyzet sematikus-sága feltöredezik, míg a másik átló mentén, a zárt tömeggel megerősített sarkokon, a bejáratok tárulnak fel.” „És akkor mégsem olyan radikális ez a minimalizmus?”, szegezi nekünk, jogosan, a kérdést *Közzgaz Kar*. Valószínűsíthető, a racionalizmus a méretes funkcionális programból és a költségoptimalizációból adódik, „és erre a problémára, a nagyságra, mindketten frappáns választ adunk”, még ha „a részletekben vagy éppen az összképben nem is egységes és következetes minden gesztus”.

S végül újra a hatásról, az építészeti befolyásról, épületek és társadalom kapcsolatáról, a vizuális nevelésről, hogy a színvonalas új épületek, így, koncentrálna, miképpen alakítják át a befogadói szemléletmódot, milyen érzékenységet teremthetnek a használóban. Jelesül a diákságban. Az egységes „beépítésünk ellenére, úgy tűnik, meglehetősen sokszínűek vagyunk, legfeljebb tömegeink méretében hasonlítunk egymásra, meg persze megha-

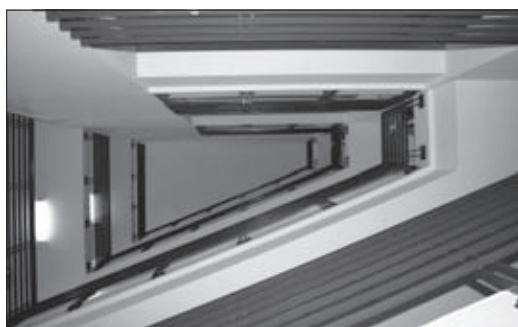
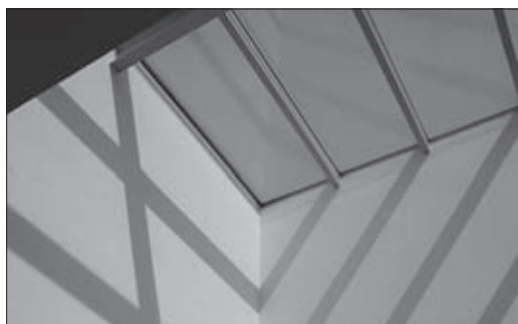
tározó a közöttünk lévő viszony, a tengelyek-irányok szervezése”, mondja *Oktatási Központ*, „különböző karaktereinken belül, ha lehet, én még színesebb vagyok, de úgy, hogy minden felület, minden anyag, az egyes textúrák egyenként megtapogathatók, szagolhatók, érezhetőek, a faanyagok, a beton és a téglák, a mindenféle üvegek, acél, mintha csak egy bemutató tanteremben élne az ember, ahol kipróbálhat bármit,

megismerheti a minket körülvevő világ elemeit” – és majdan szabadon választhat is közülük. Az érzékenyebbek már most is „hangulatokat, gondolatokat kapcsolhatnak az összes matériához vagy csak a kedvencekhez”. Azért ott van *Campus Hotel* is, bár ő „kevésbé

összetett, mindenféle szempontból”, mégis, nála is, a térképzés fontossága kerül előtérbe, tömegek és formák háromdimenziós elhelyezése, csakúgy, mint szomszédjánál, vagy a remélhetőleg a legalább hozzájuk hasonló színvonalon megépülő *Informatikai Tudásközpont* és *ÁNTSZ és Népegészségügyi Kar* komplexuma esetében. De persze mit sem ér az esetlegesen magas esztétikai színvonal, ha maga a *Campus* vagy az épületek nem működnek jól, márpedig „hallani ezt-azt a falak között,” *Oktatási Központ* önkritikusan meg is említi, kisebb teremben „több fény és több levegő is elkelne, köztük a folyosó tágasabb is lehetne, meg van még néhány, a kifogástalan működésemet zavaró tényező”, s hogy „a szobaim alacsonyak, nyomott a tér – így mondják, persze a gazdasági követelményeknek

megfelelően” – érvel *Campus Hotel*: a diákok „érzeteit”, bizony, ez is, fizika és funkció is, a pragmatikus racionalizmus is befolyásolja. Ez szintén része a „Campus-feelingnek”, minden, ami itt történik, és nem elválasztható egymástól, a szemináriumban és a focipályán menetrend szerint bekövetkező izzadás, a színesség, amit a beépített anyagok és Lovarda programkínálata nyújt, a saját kis szoba és a saját kisváros otthonossága, élmények és emlékek, ésatöbbi, ésatöbbi...

Kint és bent

Papp András–Térey János: *Kazamaták*

Kazamata-történelmünkben, melybe a kölcsönösen fenntartott hazugságainkkal vagyunk bezárva, mintha a múlt elviselhetetlen, mert hamis és egymásba kiáltó hangjai visszhangzanának. Épp ezért a Szabadság tér után, a Kossuth téri események közben, az ötvenéves évforduló előtt talán a legjobb megoldás, hogyha nem aktualizálva olvasuk el Papp András és Térey János tragédiáját vagy ülünk be a Katona József Színház előadására. Hovatovább ez az út radikálisabb, zavarba ejtőbb, mint az állandó politikai applikáció fenntartása, amely a motívumokat, a karaktereket és főképp magát a szituációt átolvassa a mára. Bár ez az olvasat szinte szó szerint szembe jön velünk az utcán, a résztvevők gyakorlatilag mindegyik oldalról, mintha egy már megírt darabot dramatizálnának tovább.

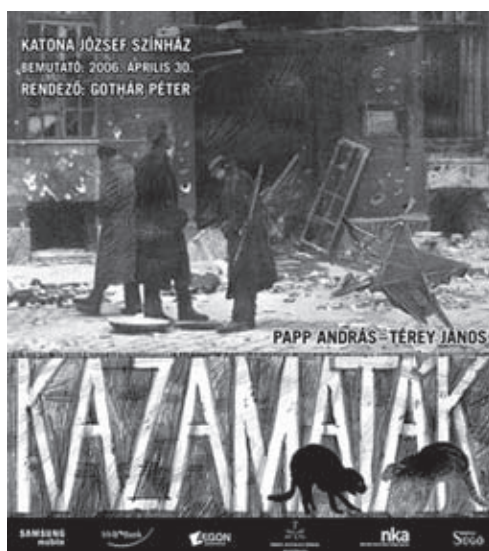
Am Papp András és Térey János drámája a márciusi Holmi folyóiratbeli megjelenés után is jóval több volt már, mint rímbe szedett és epizódokra tagolt segédanyag történelemtényekhez; és most talán még több (az előadással egyetemben több), mint idézhető szöveg és drámai illusztráció politikai karcolatokhoz, közírásokhoz. Önálló remekmű, amelynek históriája olyannyira a magyar történelem néma mélyében gyökerezik, hogy katarzisa, lényege, ahová kifut, túlmutat ötvenhaton, kétezerhaton, Köztársaság és Szabadság téren. Túlmutat és megrendít. A tömeg tragédiája lesz, azé az arctalan tömegé, amely nem eredendően arctalan, hanem a sok-sok különálló arc válik arctalanná. Ahogy Karinthy Frigyes elbeszélésében, a *Krisztus és Barabás*ban a közös hang egészen mást mond, mint az egyéné, úgy ebben a történelmi tragédiában a massa tapasztalata elveszi az individuum felelősségét és lehetőségét is. Csoportok vannak, húshalmazok, akik bemondásra lőnek, akasztanak, anyáznak, aztán meg hazamennek. Nem az vagy, akinek mondd

vagy hiszed magad, hanem az, aminek a többiek éppen tartanak. A huszadik századi magyar történelem, sajnos, ad elég alternatívát, hogy minek tarthatják az embert, akit éppen el akarnak pusztítani – általában ugyanazok. Mintha söpredéknek vagy áldozatnak lenni elsősorban alkati kérdés lenne. Királyhegyi Pál humorista és hívtásos túlélő tömör megfogalmazásában: „Kis ország vagyunk egy csőcselékkel”.

De miről is szól a *Kazamaták*? A kazamatákról, amik nincsenek, az elkeseredett és torzzá váló, formáját, formátumát vesztő forradalmi tömegről, amely a Köztársaság tér alatt hallani véli a labirintusokban fogva tartottakat; a Pártházban rekedt pártmunkásokról, politikusokról, katonai

tisztekről, pechükre besorozott katonákról, akik szintén egyre csak a nem létező kazamatákat keresik, hogy kiszökhessenek; és a Szóvivőről, aki fényképezőgéppel a kezében végig a két helyszín között közlekedik, ironikus megjegyzéseket, morális reflexiókat ugyanúgy rögzít, mint pillanatképeket. Reflektál, archivál. Ő a darab írott változatában Jean-Pierre Pedrazzini francia fotóriporterre, a tér egyik halhatatlan áldozatára hasonlít. A Katona előadásában Rezes Judit játssza ezt a szépküllemű férfit. Lényegi tulajdonságai: eleganciája, éterisége, tisztasága, amitől közvetítője tud lenni az igencsak zavaros és mocskos, iszapos és hömpölygő eseményeknek, az előadás végére – némi túlzással – a történelem angyalává teszik a Szóvivőt. Felemelkedik, felszáll a térről; a térről, amely a köztársaság nevét viseli. A tragédia szöveges változatában még készít egy utolsó képet, aztán a tömeg kihajtja a pártház erkélyéről.

A két elhatárolható oldal: az arcát vesztett tömeg és a pártházban rekedtek, akik közül páran éppen az arcukat próbálják (újra) megtalálni, a kint és a bent állandó váltakozásában léteznek. A kint és a bent

egyszerre metafora és térbeli tény. A tragédia szövege a „kint” és a „bent”, a „hol van a kint?” és a „hol van a bent?” állandó kérdése, perspektíva keresése nyomán terebélyesedik drámává. Ez a történelmi bizonytalanság, hogy a történetben, sőt a történelemben szereplő figurák nem tudják felmérni saját helyzetüket, a külső reflexió, (ön)értelmezés pusztja lehetőségének kiáltó hiányából fakad. A tömeg – durván fogalmazva – nem agyal ezen. A Szóvivő másnemű, mint a többiek; ha tetszik, más a létmódja. A bentiek pedig az értelmezés kényszerében általában rosszul értékelik a helyzetet és a helyzetben saját szerepüket: nincsenek minden szükséges információ birtokában.

Az ellenpontozás a tömegben belül is működik. Van a tömegnek is morális fajsúlyú figurája: Szigeti János teherautó-sofőr, aki belesöpöppen, belesodródik az eseményekbe. A felkelők lefoglalják a szállítmányát, és ő ott ragad, és ha már ott van, akkor próbál ember lenni az embertelenségben: a lincselésnél igyekszik elkerülni a vérontást, egérutat biztosít a menekülőknél. Ő az éppen védtelen oldalán áll. A bentiek közül hasonló morális szempontja van Dimitrov doktornak – aki az előadásból hiányzik. Arra a kérdésre, kinek az oldalán áll, az a válasza: „mindig azén, aki vérzik.” De Szigeti figurájában (Fekete Ernő remekül felépített és feszülten visszafogott előadásában) végig marad valami kisszerű, odakent, amitől ő sem képes hőssé válni. Cselekedete, amelyet meg is fogalmaz, inkább morális rezonórré, mint drámai cselekvővé teszi; bár egy olyan felfogás is elképzelhető, hogy ezek a fűalatti, félig stikában elejtett megjegyzések többet érnek ilyen helyzetekben, nagyobb a határfokuk, mint a nagy szónoklatoknak, amelyekkel egyszerre mindenkit akar valaki megmenteni. Lehet, hogy menteni csak egyenként lehet. Akár így, akár úgy: még Szigeti János figurája is ironikus státuszt kap: még ha éppenséggel az öni-rónia állandó kettőzöttsége, reflektáltsága teszi is azzá, akkor is felvethető a kérdés: meg lehet-e úszni irónia nélkül. Erre a kérdésre pedig nincsen nem ironikus válasz. A darab újabb és újabb ironikus válaszokat ad erre a kérdésre. A benti közeg pártpozíciók és személyes kapcsolódások révén is sokkal tagoltabb, mint a kinti világ, végtére is egy munkahely. Még munkahelyi szerelmi háromszög is van: Mérő Endre (történelmi nevén Mező Imre), Tábori Klára és Esztina István honvédezredes között. Közös történetükben a mozgalmi illegálitás és a fogolylét egyszerre több dimen-

zióban is szóhoz jut: még a mozgalomból (Belgiumból) ismeri egymást Mérő és Tábori; Esztina és Tábori pedig a nagykanizsai internálótáborban találkoztak. Titkolózásuk és bebörtönözöttségük végig megmarad, kapcsolatukat ezeken a metaforákon és tapasztalatokon keresztül tudják szóvá tenni. Ezek az emlékek, reflexek adnak nyelvet az érzelmeknek. Nem kerülhető meg, hogy itt van a színdarabban egyedül emocionális, érzelmi dimenzió. Mérő Endre egyszerre jelentékeny figura és önmaga üres bábja, végig védekezésben van, de mintha védekező képessége mutatná (egykori) támadójátékát. Bentről gyengített és kifelé gyenge. Lengyel Ferenc játékában a néma feszültség és a történelmi tehetetlenség higgadtsága, az áldozatszerep felfedezése és elfogadása rejtett iróniával és nyomatókos jelenléttel

párosul. Tábori szerepében Fullajtár Andrea hideg szépsége szinte lélegzetelállító: minél férfiasabb, annál nőibb. Esztina robbanékonysága, türelmetlensége, mohósága Nagy Ervin előadásában jól tetten érhető. Hármasukhoz kapcsolódik Pócs Péter tüzérezdes: spekulálását és kétségbe esett gyáva mivoltát a maga hús-vér ironiájával adja vissza Máté Gábor. Kinézetre olyan, mintha Svejk lenne az ezredes. A kint és a bent kérdése Mérő Endre eldönthetetlen halálakor átrendeződik: honnan lötték le? Kintről vagy bentről?

Átvitt értelemben (és néha referenciáisan is) eldönthetetlen, hogy ki van kint és ki van bent. Ki van kívül a forradalmon és ki van belül az ellenforradalmon vagy fordítva. Ki áll a nép mellett, ki áll a nép ellen? Ki az, aki ezt meg tudja mondani? A kint és a bent váltakozik abban is, hogy a bentiek többször is kimennek: felderítés, menekülés, tárgyalás végett. Végül összeomlik ez a feszült oppozíció, amely az egész esemény sor strukturális tartóváza volt: a felkelők (tüntetők, forradalmárok, csőcselék) megostromolják a párházat és aztán folyamatosan (mint a mérgezett egerek) rohagnak az egykori kint és bent demarkációs vonalai között, mert amit bent találnak, az nem elég, mintha ennél többet akartak volna találni.

A dráma végére ez a szituáció új, atónálisabb beszédmódokat, szétfolyóbb játék-helyzeteket teremt. Megszűnik a tömeget egybetartó koherens gyűlölet; az elhatároltság, a visszafojtottság – az indulatok, perverz vágyak és neurotikus szorongások is felszínre törnek.

Az arctalannak nevezett tömegnek is vannak hangjai, ha már arcai nincsenek. Meszena, becenevén Körző, a falábú szadista, Bán János remek alakításában a tömeg egyik vezetője. (Meszena és Esztina nevében érdekes a magánhangzók hasonlósága, mintha neveinkkel is menthetetlenül egyek lennénk.) Hasonló dramaturgiai szerepe van a nyüzsgő Beszkártosnak (Bezerédi Zoltán), Bakatornak, aki egész nap lincsel, aztán egyszer csak vamzernak hiszik és felakasztják (Takátsy Péter) és Tilinkónak (Rajkai Zoltán). Mindannyian elképesztő fizikai jelenléttel állnak a színpadon: ijesztő figurák. Akárcsak Iringó (Szirtes Ági) a józsefvárosi prolinó, aki előbb kivágja valakinek a szívét, aztán, „részéről ennyi”, hazamegy vacsorázni. Felbukkan egy Galóca nevezetű bányász is (Ujlaki Dénes), aki börtönből szabadult, és bosszút akar állni az összes degenerált ávóson. Ő az egyik jelenetben végig a „buzi-e vagy” kérdést nyo-

matja. Az ilyen és ehhez hasonló aktualizálások (a magyarigazolvány szó elhangzása, Melyik a jobbik Magyarország?) igyekeznek azon a vonalon belül maradni, ahol az öszszecsengés nem hangzavart jelent, hanem inkább visszhangot. Ilyen elem még Mérő Endre valóságshow-koreográfiára történő kiszavazása is a párházból – bár ennél a résznél talán erősebb a színpadi geg, mint a dramaturgiai hatás. A *Kazamaták* tömegében ugyanakkor megjelennek a deklasszálódott, osztályukat veszített és faszálódásba menekülő figurák is: egykor volt jobb ruhákban, urizálóbb fogalmazással, ők is ott vannak a téren. Velük teljesebb Papp András és Térey János tragédiájának szociologikuma.

Ez a többszólamú tömeg szinte a Katona színpadára született. Ez a színház, pontosabban ez a színpad, hajdan volt kamaraszínházként mindig is intim marad, mindig közel lesz a nézőkhöz. Nem tud olyan nagy lenni, hogy rajta a tömeg, azaz sok remek színész, ne konkrét, személyek közötti sűrű játékban jelenjen meg. Az elmúlt években Hamvai Kornél kiváló darabja, a *Hóhérok hava* és Spiró György *Koccanása* is ezen a színpadon, ebben a játékmódban, az individuális tömeg poézisében bontakozott ki. Nagyszínpadi tablóban erejét, ironiáját, (terminus technicus:) svungjukat veszítenek el ezek a darabok.

Gothár Péter egyszerre díszlettervezője és rendezője az előadásnak: ez látszik is végig. A tér elemei, forgásai mindig a játékot szolgálják, azt segítik.

A dráma remekmű, az előadás pedig remek előadás. Mégis a két szintagma között van némi különbség. Papp és Térey darabja ballada, ahogy Greguss Ágost határozza meg: tragédia dalban elbeszélve. Jó olvasni és közben meg nagyon rossz. Jó, mert élő, ízig-vérig mozog, nyelvi lelemények. Eközben narratívája tagolt, arányosan szerkesztett; nem lehet eltévedni ezen a történelmi téren. És emiatt nehéz és kártikus olvasmány: mert nem lehet eltévedni, el kell gondolkozni rajta. (És éppen morális didaxis nélkül, csakis tragikus deixissel.) A Katona előadása külön meghajlás nélkül ér véget, a személytelenség ünnepe ez, a színészek civil ruhában. Más szemzőgből: a szereplők mai ruhákban. A szereplők ma. Ma mi vagyunk a szereplők. Min-dig mi vagyunk a szereplők.

A *Kazamaták* nem 56 ellenében íródott, ha annak tűnne, ha azzá lenne nyilvánítva, az a magyarországi közélet menthetetlen kiüresedését jelentené. Amikor a darab kockára teszi 56 egyik jelenetét, kétségkí-

vül demitizál: megmutatja a csőcselék indokolatlan tettét. Nádas Péter tesz hasonló gesztust új regényében. De ezek az elbeszélések egy plurálisabb ötvenhatot alakíthatnának ki. Amely nem közösen fenntartott hazugságokból, hanem tükörbe nézésekből állna.

Az előadásban többször is tüzelnek, többen is meghalnak. Vannak olyan pillanatok, amikor a puska velünk néz farkaszemet, aztán valamennyit fordul a szín-

pad, és épphogy mellettünk megy el a golyó. Szemünkbe néz a gyilkos és szemünkbe néz az áldozata.

A kint és a bent között mindig ott vagyunk mi.

(Papp András–Térey János: *Kazamaták. Katona József Színház, Budapest, rendezte: Gothár Péter*)

Szegő János

Politikai-filozófiai színtan

A totalitarizmus és a magyar filozófia című Vulgo-kötetről

A filozófia évszázadokon keresztül nagyon jól megélt abból, hogy elmondta: hogyan *kellene* kinéznie és működnie egy ideális világnak, milyen is *lenne* az emberek eszményi közössége, s milyen tulajdonságokkal rendelkezne az „új ember”. (Akit nem mindig neveztek nevén, sőt, az „ember” megnevezés kompromittálódott is ezekben a diskurzusokban, s helyette beszéltek „emberfölötti ember”-ről, „polgár”-ról, „nembeli lényeg”-ről stb.) A filozófusok egy része életműveket épített arra a diagnózisra, hogy alapvetően baj van a fennállóval, az adottal, válságban vagyunk, és csak valami döntő és mindent átformáló tett háríthatja el fejünk felől a közelgő vészt. Az úgynevezett bölcs pedig magára veszi mind a válság diagnosztizálásának gondját, mind pedig a lehetséges megoldások, terápia kidolgozásának nyűgét. A filozófia vállalja, hogy értékek alapján célokat jelöljön ki, melyeket már csak meg kell valósítani, hogy létrejöhessen egy olyan emberi közösség, mely az akarat összhangjában e célok és értékek megvalósításán fáradozik.

A filozófus hajlamos az adottat, fennállót azon törekvések szűrőjén keresztül szemlélni, melyek a jövőbeli idealitásra irányulnak. Az adott, a faktikus *itt és most* értékvonatkozásai idealitás-mozzanatokkal terhelődnek vagy akár telítődnek, melyek tőlük idegen tartalmi-formai követelményeket kérnek rajtuk számon, s így átlépendő, meghaladandó közbülső fokként jelennek meg az eszmény felé tartó nagy menetelésben. De máris tegyük föl a kérdést: beszélhetünk-e ilyen esetekben még filozófiáról? Filozófia-e még az a gondolatrendszer, mely lemond a *van* gondolati megragadásáról, s azt teljes egészében a *legyen*

felől szemléli? Sőt, gondolkodás-e még az a mentális tevékenység, mely tervez, végrehajt, ám nem kérdezi, jó-e ez, vagy kinek jó, hanem a saját kor torzult gondolati megragadásának praktikus következményeit a jövődöbéli jóval igazolja? Lehet-e lemondani az adott, az egyes felmutatásáról – arról, hogy szóba elegyedjünk vele, kikérdezzük, szándékait, terveit firtassuk, s *ezeket* is tekintetbe véve nyerjünk rálátást az egészre, valamint e horizontból fogalmazzunk meg állításokat, sőt, imperatívuszokat az összesség vonatkozásában? Érdemes talán felidézni a híres mondást a fenomenológiai mozgalom atyjától, Edmund Husserltől, aki hátat fordított a nagy ívű gondolati konstrukcióknak, és szigorúan magukat a dolgokat akarta kikérdezni, körbejárni: „ne bankókat, aprópénzt, uraim!” Hogy azonban kiaknázzuk az e metafora nyújtotta értelmi lehetőségeket, azt mondhatjuk, nem árt vastag pénztárcával rendelkezni; hogy ugyanis egyaránt tudjunk hosszú lejáratú terveket bankókkal finanszírozni, és filléres apróságokat fémpénzzel kifizetni. Több perspektíva lehetőségét egyidejűleg játékban tartani, melyek egyaránt figyelnek az itt és most aktualitására, ám képesek ezt idő- és térbeli távlatokban is szituálni.

Némely korok reménytelenül érzéketlenek a közelség mikrostrukturái iránt, és ahelyett – vagy inkább: mielőtt – megérteni igyekeznének őket, a minden fennálló felforgatásának szándékával rontanak rájuk. Némely filozófiák pedig éppenséggel táptalajául szolgálhatnak az efféle szubverzív furornak – gondoljunk csak Marx tizenegyedik Feuerbach-tézisére: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmeztek*; de a feladat az, hogy *megváltoztassuk*”

(Marx és Engels összes művei. 3. kötet, Kosuth, Bp., 1976. 10.). Érdemes lenne talán minden egyes szón külön elmeditálnunk: kik ezek a filozófusok, filozófusok-e egyáltalán; mi az, hogy „csak” értelmezték a világot; egyáltalán: mit jelent értelmezni; miért áll szemben az értelmezés és megvalósítás aktusa; sőt, a végrehajtandó feladat az értelmezésből nő-e ki, s ha nem, akkor honnan; egyszóval: hogyan s miért változtatni meg a világot? Nem éppen ezzel rontjuk-e el? De, persze, mint ahogyan ez az elmúlt száz évben újra és újra bebizonyosodott. Ha a filozófiai abszolúció nagyvonalúsága és a totális államalakulatok közös nevezőt találnak; ha a filozófia az értelmezésről lemondva akar megváltoztatni; ha a totalizáló gyakorlat és a nagyléptékű gondolkodás egymást támogatva-erősítve rontanak rá a világra – nos, akkor szinte szükségképpen következik be mind a gondolkodás, mind pedig a gyakorlat torzulása, és egyikük sem tarthat igényt többé arra, hogy a bölcsesség barátjaként emlegessék.

A filozófia olykor kíméletlen rezsimek cinkosává szegődik, máskor pedig éppen a bölcsélet segít megértenünk, mi történt, miért történt és miért éppen így történt. Ekkor a filozófia értelmez, megérteni akar és önkritikát gyakorol, ami – talán nem minősül ez túlzásnak – végső soron elemi feladata. Így tekintve akár azt is állíthatjuk, valamennyi filozófiai szöveg magát a filozófiát mint olyat problematizálja, saját magát teszi kérdéssé, saját magára reflektál. Ne gondoljuk azonban, hogy ezzel a gondolkodást egyfajta nárcisztikus köldöknézésként értelmezzük, hanem éppenséggel a reflexió mozzanatát tesszük hangsúlyossá, ami végső soron mind a gondolkodás saját magát kérdéssé tevése, mind pedig a gondolkodó lény, az *animal rationale* saját magára való rákérdezése – hogy ne mondjuk, rácsodálkozása. Ha pedig eltűnik a kérdezés, és csak válaszok vannak, és eltűnik a csodálkozás is, és csak a tények (melyek – mint tudjuk – makacs dolgok) tudomásul vétele van: akkor nincs filozófia, és hazug az a társadalmi praxis, mely eszmei megfontolásokkal támogatja meg hataloméhségét.

Szerencsések azok a társadalmak, államok, melyek elkerülték a totalizálódás sorsát. Erre itt, Közép- és Kelet-Európában nem volt lehetőség. Túlzás lenne talán azt állítani, hogy történelmi szükségszerűség volt, de megkockáztatható. E társadalmak a demokratikus fejlődés periferiáján próbálták évszázadokon át az önérvényesítés jogát kivívni, mígnem kifulladás, és – Bibó szavaival élve – zsákutcába fu-

tottak. Magyarországon hasonló folyamatok játszódtak le, mint bárhol máshol a régióban; Csehszlovákiában, Romániában vagy a Szovjetunióban. A feltárás, feldolgozás munkája ma is nagy kihívás. Erre a kihívásra próbál választ adni a debreceni Vulgo Kutatócsoport és az általa koordinált, *Az európai szellem és a totalitarizmus* című kutatási program, melynek keretein belül 2005 áprilisában konferenciát rendeztek *A totalitarizmus és a magyar filozófia* címmel. A konferencia anyaga ma már könyv formájában is olvasható. A tanulmányok nagy része arra a kérdésre kísérel meg választ találni, hogy ott, ahol a sokféleség, a termékeny párbeszéd „az egészséges vita, a jóízű beszélgetés” (8) tudná kezelni az aktuális korproblémákat, miért mégis az abszolúció mindent egyneműsítő tendenciái váltak uralkodóvá. Ahogy a kötet szerkesztője, Valastyán Tamás megfogalmazta: „a levegőre és fényre tárt abszolútum a nemzetiszocialistáknál kekibarna árnyalatot kapott, a kommunizmusban egészen vörösset, az olasz fasisztáknál megmaradt teljeseen feketének” (7).

A tematikus besorolás alá nem eső első három tanulmány éppen erre a kérdésre reflektál: miért e makacs késztetés az árnyalatok harsány törzsi színekké transzformálására; miért e beteges félelem a sokszínűségtől. Vajda Mihály írása a tömegtársadalmakban rejlő fasisztoid vonásokat teszi felelőssé a filozófia és politika bűnbeeséséért: „a totalitárius diktatúrákat és a modern tömegdemokráciákat [...] nem választja el egymástól valamifajta imaginárius kínai nagy fal” (9). A totalizálódás veszélye permanens, mégpedig azért, mert áthidalhatatlan feszültség lép föl a világértelmezés politikai dimenziója és a pusztai anyagi szükségletek kielégítésének igénye között. A politikacsínálás ugyanis nem tévesztendő össze a jólét és a hasznosság megvalósításával. A politikai gyakorlatnak vannak (lennének) dimenziói, melyeket „a háztartást, a pusztai élet reprodukcióját maguk mögött hagyó emberek szabad, mindig valami újat teremtő beszéde és cselekvése folyamatosan békésen újjáalakít” (12.). Ám ha a jólét igénye maga alá gyűri az „újat teremtő beszédet”, akkor a kultúra kevesek elszigetelt ügye marad, és a civilizáció sivataga terjed. Ludassy Mária tanulmánya is a görög politikaeszményhez nyúl vissza Cassirer vonatkozó nézeteinek elemzése kapcsán. E perspektívából azonban a racionalizmus megjelenése nem valamifajta – a politikum és etikum technicizálódásért felelős – bűnbak lesz, hanem éppenséggel

az a finom, a felvilágosodás szellemi örökségét kiaknázó eljárásokon alapuló képesség, mely megfelelő ellensúlyokat képezhet a romantika nagyvonalú és olykor bizony harsány eszményeivel szemben. Amikor az észhasználat helyét átveszik mitikus hanglejtések, ködös, az eredendő, szerves egységet propagáló államtervezetek, akkor olyan értékhierarchiák alapján szerveződhet meg a mindenkori politikai észlelés, melynek könnyen alapterminusáivá válhatnak a „magasabb és alacsonyabb rendűség”, a „faj” és „hősiesség” fogalmai. „Ahol a népszellem, a nemzeti jelleg partikularitása az egyetemes emberi ellenpólusaként tétélezetetik, ott kezdődik a reneszánsz humanizmusával, a felvilágosodás racionalizmusával szakító modern mitológiája a vérnek és vasnak, a rasszizmusnak és militarizmusnak” (26). A felvilágosodás aporiáit tematizálja Weiss János eszmefuttatása is: „a felvilágosodásnak van egy bizonyos belső affinitása a zsarnoksághoz. A kérdés már csak az, hogy nincs-e valami, ami ennek az affinitásnak gátat szabhatna?” (48). Az a radikális kritikai irány ugyanis, mely felé az aufklérista attitűd törekszik, szakadékot hoz létre a kritikus és a kritizált jelenségek között. A filozófus számára túl csábítóvá válik a kultúrkritikus szerepe, ez pedig számos alkalmat kínál olyan túlkapásokra, melyek súlyosan kompromittálják a bölcséletet, s ennek praktikus-társadalmi vonatkozásait. A filozófus egyidejűleg irtózik a csőcseléktől, valamint nyűgözi le veszélyesen az a hatalmi potenciál, mely, ha a plebs élére áll, akár magasabb eszmék megvalósítására is alkalmas lehet. Lehetséges. A filozófia ez esetben ugyanis önkínzó módon nem tanul és rugaszkodik neki újra és újra annak, hogy (mint Lukács) kitörjön „ebből a válságként érzékelt életből, még hozzá nagyon sokszor a csoda és a megváltás transzcendens fogalmaival” (45).

A kötet következő blokkja a totalitarizmus politikai-filozófiai kontextusát veszi szemügyre. Számos gondolkodó vonatkozó eszmefuttatásai kerülnek terítékre pro és kontra: így Bujalos István írásában Hayek, Popper és Polányi nézetei ütköznek; Egyed Péter Gentile-ről és Evoláról értekezik; Balogh László Kolnai Aurél nyomán értelmezi a praxis és az utópia viszonyát; Kovács Gábor Bibót faggatja; Kicsák Lóránt Mannheim Károly fasizmusértelmezését és az erre megfogalmazott válasz hatókörét vizsgálja; Mester Béla pedig a magyar filozófia elmaradt fordulatáról s ennek következményeiről értekezik. Az alapvető problémát persze a történelem szolgáltatja: mikor és hogyan

adódnak olyan társadalmi-bölcséleti konstellációk, melyek valamilyen hatalommal szövetkezve az itt és most ténszerűségéből rögvest az utópia hely- és időtlenségébe vetődnek vagy próbálnak vetődni, s hogyan képződnek meg azok az ideológiák, melyek az eszmei hátteret szolgáltatják ehhez a salto mortaléhez. A modernitás ellentmondásaiba, hasadékaiba olyan eszmék, attitűdök furakodnak be, melyek adandó alkalommal eszkalálódnak és szétfeszítik a fennálló rend roskatagnak ítélt épületét. „A modernitás ellentmondásai inherensek és permanensek, és körüllegi őket az utópiák veleszületett reménytelensége” (83). A totalizáló gondolkodás, valamint politikai gyakorlat pedig rendet akar, nem lévén képes elviselni az ellentmondásokat, a heterogenitást, s ezért fogalmazza meg magát nagystílusú utópiákban. „A progresszív demokrácia embere elfogadja, hogy egy eszmény szerint él, ami soha nincs és nem is lehet összhangban a valósággal” (83).

Nem elválasztható, hanem egyenesen inherens problémája minden totalizáló gondolkodásnak és gyakorlatnak az etikum kérdése, melyre a konferencia előadásainak következő csoportja reflektál. Losonczi Alpár magának a fogalomnak az elemzésén keresztül explikálja a bűn és a felelősség modernitásbeli problémáját; Takács Ádám írása Lukácsnak a társadalom gyökeres és erőszakos átalakításáról álmódott vízióját s ennek morális következményeit tárja elénk. Novák Zoltán Othamr Spann és Polányi Károly fasizmusképét boncolgatja; Thiel Katalin Hamvasnak a totalitarizmusra és a modernitásra adott válaszát mutatja be; Pető Zsolt Tábor Béla biblicizmusának és metaetikai konzekvenciáinak problémáiba nyújt betekintést; Percz László pedig Pekár Károly és Madzsar József eszméin keresztül mutatja be az eugenika század eleji recepcióját. Lukács paradigmája különös tétet és jelentőséget kölcsönöz annak a cinkos viszonyoknak, melybe a filozófus és a történelem keveredik olykor, s mintegy felmutatja azt is, ahogyan a gondolkodás abszolutisztikus tendenciái a megvalósítás totalitárius gyakorlatával szövetségre lépnek. „A gondolati totalizálás legradikálisabb formáját azonban akkor érheti el, ha arra irányul, hogy ne csak *mindenre*, hanem egyenesen *mindenkire* érvényes feltételeket teremtsen. [...] Egyszóval: ne csak a gondolkodás, hanem közvetlenül a világ megváltoztatását propagálja” (153).

A totalitárius ideológiák és gyakorlatok gyermekesen nárcisztikus természetűek:

önapoteózisukat keresik esztétikai alkotásokban is. A kultúra a politika ügye lesz, a művészet pedig a fennálló rezsim olcsó cicomája. A kötet utolsó blokkjának témája az esztétikum és totalitarizmus viszonya: Wilhelm András írása Bartók ellentmondásos megítélésével foglalkozik; Bódis Zoltán Hamvas paradigmáján mutatja fel a nyelv elromlásának, elrontásának tendenciáját; Széplaky Gerda a nőiségnek a történelemben való megjelenését, vagyis inkább elfátyolozását elemzi; Pólik József a pozitív és negatív utópiáknak a jelennel való kapcsolatát feszegeti; Kunszt György azt vizsgálja, hogyan torzították el az építészet fejlődését az ideológia által oktrojált esztétikai követelések – végül Valastyán Tamás írása Fehér Ferenc kritikusi gyakorlatával foglalkozik: „miképp befolyásolják a totális eszmék a kritikai ítélkezést” (273).

A kötet írásai azt mutatják fel, hogy a totális eszmék éppenséggel lehetetlené teszik a kritikai ítélkezést, beszűkítik a látómezőt, és egydimenziós kvázi-valóságot hoznak létre, ami harsány színekben, hangzatos jelszavakban, mindenki számára érthető alkotásokban fogalmazza meg és ünnepli magát. A filozófiának pedig lehetősége, sőt, feladata szétszálazni a totalitárius tendenciákat, árnyalataiban látni a kekit, a feketét és a vöröset, de az összes többi színt is. Olykor nagyvonalú, olykor pepecselős ecsetkezeléssel színt színre mázolni: a világ tarkaságát megérteni, értelmezni – mielőtt megváltoztatni

(A totalitarizmus és a magyar filozófia. Szerk. Valastyán Tamás, Debrecen, Vulgo, 2005)

Deczki Sarolta

Tűnődések és tűnemények

Bárdos Pál: *Mindenféle tűnemények*

Tűnemények mindenkivel történnek, van, aki tudatosítja magában, van, aki nem, hogy a közelében valami csoda játszódott le, amire oda kell figyelni, mert pillanatok alatt szertefoszlik, mint egy illatfelhő, mint egy eső utáni fénypászma, egy soha vissza nem térő mosoly vagy mozdulat – a tűnemény: tűnékeny csoda, adomány annak, aki ezeket gyűjti és akiket ez gazdagít. Az író megpróbálja külön értelemadás nélkül nyelvi eszközökkel visszaadni azt a lelki megrendülést, ami ilyenkor ezeket a világokat, értékelői horizontokat beborító – megrázó és alapzatukban ide-oda taszigáló élményeket kíséri. Miközben az olvasóra hagyja, alakítsa ki a maga olvasatát, felölti azt a „napszemüveges” álorcát, szerepjátekot kiszolgáló mives magatartási formát, amely a műfaji szabályokkal és formákkal (prózából drámába átcsapás a házaspár gondokat „kibeszélő” párbeszédeiben, prózából lírába a lelkifurdalásokat okozó, halott személyek „feltűnéseivel”, a képek illékony, fluidumszerű árnyalatainak megidézésével, s mindezekből vissza prózába – regénybe – az önreflexió, az írói jelentésadás „bölcességcsöpögtetéseivel”) való játszsi, ámde a nyelvi világ egészét érintő, kontextualitásba helyező pontos bánásmódot felépítve a többrétegűség és többféle olvasat felé irányítva az olvasót, ezzel végső soron fo-

lyamatosan adagolt időhatárokon belüli, rendszeresen előforduló katarzist váltva ki. A műfaji váltások sehol nem lépik túl a szelíd, ironikus látásmód inkább bensőségessé tevő, mint inkább élettereket tágító vagy éppen egybemosó hatását, éreztetve, hogy az élet egyetlen – még a Kádár-rendszerben is – megőrző és az intimitás kikezdehetlen integritását biztosító védőpajzsa a harmónikus egymásra építő házaspár családi élete. Megbeszélhetik a fenyegető és eltaposásra buzdító, építő kinti világ mindennapi katasztrófáit (hétköznapi borzalmaikat), ami a diktatórikus álvalóságú világban az embert minden nap vagy a mindennapi (hétköznapi) embert általában fenyegeti (amivé – a „tömeggé” – válva a távolságot tartó, „napszemüveges”, szemlélődő író is oda belekerül – zuhan –, amikor mondjuk: családapává lesz), s ezzel kintivé rekeszthetik az ellenséges, felmorzsolással fenyegető világot.

Ilyen környezetben, körülmények között találkozik a fiatal író, fiatal házaspár, fiatal (s ígéretes) egyetemi oktató, sőt zavaros körülmények között párttag Löwingerrel, a zsidóval. („A történelmi nevet viselő”) Löwinger, a lakodalmas zsidó zenész, aki megjárta a lágereket, majd egy kis kényszermunkára Recskre (Ebesre) Rákosi is „beutaltatta”, mert kiszolgálta a horthys-

tákat (muzsikált nekik, s '45 után „a nóta rendelője feljelentette”), egy író-olvasó találkozáson kölcsönkér tőle egy százast, majd sorozatban utána többször is, amit aztán rendre meg is ad. Felbukkanásaival emlékeket ébreszt az íróban, így a literátor-alkotó önreflexiói révén a főhős egyre inkább a Kádár-rendszer lesz, ahol „jószagú titkárnők” ugrálnak ki az ablakon, meg oktatók isszák magukat halálra a szobájukban. A sziesztázó író mellé titkosügynök telepedik a padra és provokálja az éppen akkoriban lejátszódó arab-zsidó háború kapcsán. A vendégségbe ígérkező barátok, ismerősök nem jönnek el, érzékeltetve a vendéglátók helyzetét. Az író pedig elhunyt nagyapja miatt állandó lelkiismeret-furdalást érezve tartja a kapcsolatot Löwingerrel. Az emlékfoszlányok kínzó vádakat ébresztenek benne, hiszen lágerből visszatért nagyapja életértelmét, lényét és (*reakciós*) bölcsességét a fiatal sülvölvények könyörtelenségével fojtja a marxista-szósz erre kitalált tengerébe. A nagyapa intellektuális érvei visszatérnek, midőn a kelletlen párttag zárolt „C” újságot olvasva rájön a „vesztésre álló helyzetre”, a kilátástalanságra, majd korábról nagyapja hitének elvesztésére, reménytelenségbe süppedésére és csalódására, amaz (anakronisztikus) lényére, azé, aki előbb fájdalmasan vitatkozott vele, majd élete végéig kerülte megbocsáthatatlan és elviselhetetlen „butaságai” miatt. Löwingernek nincsenek intellektuális érvei, ő egyszerűen csak létezik, de a világa (az Örökkévalóval vitázva) az a hasznavehetetlen zsidó világ, ami fénye helyett, ragyogása helyett, az elesettség és a megtépázott életkörülmények révén mérhetetlen szegénységével valamifajta szájalmat, viszolygást, és megmagyarázhatatlan lelkifurdalást okoz – a zsidóknál. Jobban mondva a zsidó származású írónál, akinek az apja régi mozgalmi ember révén („utolsó mohikán” a vidéki kisvárosban, amíg őt is ki nem szekálják a vezető funkcionáriusok közül) a zsidókat egyszerűen „biboldóknak”, „bibsiknek” vagy „franciáknak” hívja. Az író fiának születésével olyan folytonosságot érez, aminek az egyik végén a nagyapja, a nem is ortodox, csak neológ, de mégis a hagyományok tudatának valamilyen szintjével rendelkező vallásos zsidó volt.

Nagyapja vallásos, apja tagadó (hívén, hogy ateizmusával kilépett és elhagyta a zsidóságot), s a maga értetlen (nagyapja ellen, s maga iránt) már a kommunizmus bűneit is megélő zsidóságával a légereket megjárta nemzedékek kérdései lépnek elő, amikre (különösen az utóbbira) azóta sincs

válasz. (Az ortodox hagyományhűség és az új hazát keresés válasz nélküli felvetései csak jelzésszerűen jelennek meg, amikor a megalázottságot az író felesége, a fiatal anya, a menekülés egyetlen esélyére fordítaná le, illetve a Jom Kippurt konokul tartó – böjtölő, s ezáltal az amúgy is szűkösen élő, s csak egy újabb gyér napot beiktató – Löwinger körülményeivel szembesülünk.)

Bárdos Pál nem kívánja megoldani ezeket a kérdéseket, amelyekre az újabb nemzedékek sem tehettek fel újabb kérdéseket, vagyis a második és harmadik generáció azóta (hiába mondja Löwinger: „mindennek a lényege Auschwitz”, bár hozzáteszi: a kommunisták dalesz [nyomor] és cöesz [nagy baj]); az író kifejezett hitvallása a regényben: értetlenül ugyan (miért történt, ami történt) – de az egyetlen esély: méltósággal kell élni, majd később, mintegy zárszóra még hozzáteszi: hiszen Isten viccel velünk.

Ami a stílusát illeti, a rutin és a gyakorlat mellett modern (csaknem posztmodern) eljárásokat alkalmaz; az idősíkok váltásának kiemelő és nyomatékösítő szerepe van. A helyszínek egymásutánisága az emlékfolyam lélektani megalapozottságát segíti elő.

Minden csak egyszer fordul elő a regényben, illetve az ismétlődések nem töltenek be önmagukban elhatároló, narratív kiemelő és beteljesítő szerepet, azaz nem teszik a regényt – ha lennének – (a gyakori ismétlődések miatt fejlődésre, változásra készített) *valaminek* a regényévé. Bizonyára többször is előfordulhat valakivel, hogy – ha nem ugyanúgy és nem is ugyanolyan formában – de hasonló módon besúgók provokálják, hogy válságos helyzetbe kerül a felesége a főnökével folytatott reménytelen nézettisztázásában, hogy a gyereket később lehet csak elvinni az óvodából stb., de ezek aztán nem válnak ismétlődésükkel feleslegesen fokozó, narratívakibontó szerepűvé (tipikussá), vagyis nem viszik a regényt valamilyen végső végkifejlet felé, amelyik azért mégis halad egy pont, egy állapot irányába. Ez azonban nem valamilyen lélektani megalapozottságú lelki csúcspont, sem pedig valamilyen minden oldalról körülírt helyzet kibontakozása, hanem egy állandóan visszatérő érzet – amit még Löwinger halála sem tud megváltoztatni –, hogy az emlékezés, az emlékfolyam a maga kacskaringóival, kihagyásaival, bizonytalanságaival, a kontextuális világba helyzettsége többrétűségével és -értelmeivel egyetlenegy irányba mutat és egyetlenegy kitűzött cél elérését szolgálja: (éppen

a megszakítotttság felszámolásával, a meglévő hajszálvékony kötelekek fenntartásával, a ki- és szétszabdalt szakadékok feltöltésével) a folytonosság újra kialakítását, illetve annak az érzetnek a kibontását és annak a kibontakozásra lehetőséget kapott és uralkodóvá vált hangulatnak az önmagaságtudatig fokozott tudomását, hogy mindez (mintha) mindig is létezett (volna), az elnyomó diktatúra ellenére is – az emlékezés folyamával helyreállító és létrehozó író személyes narratívája révén és segítségével. A szöveg idősíkjai és helyszínei váltásával tehát nem valahová tart, hanem körbejár egy pontot (a pusztulás és megsemmisülés fekete szakadékát), valamely illő távolság kerületén, míg el nem jut egy biztonságos helyre, ahol a dolgok a maguk menetében a maguk törvényei kialakított közegében fejlődhetnek (azaz mozoghatnak, változhatnak) tovább; ehhez Löwinger felbukkanásai jelentik az (abroncsot egyenlő távolságban kifeszítő, távtartó) küllőt a kerékben, a feszítő zsineget a spárga-körző húzta egyenletes vonal érdekében, hogy a

főszereplő író a kelleténél jobban el ne távolodjon – (írói) foglalkozásából adódó – eredendően erőszakos kifelé húzása okán, és bele se hulljon a Fekete Lyukba (Löwinger léte megtöretett nagyapja lelkiségére transzcendál); vagyis arra az éppen a *folytonosság* állító keresésével feltett kérdésre, hogy a hatalmas pusztító „robbanás” után képesek vagyunk-e még látni és meglátni a borzalmas pusztítás során el nem pusztult világot, magának a félkörnek a leírása után is hatalmas igennel felel. Löwinger halála már akkor történik, amikor az ő távtartó, körpályán megtartó személye és szerepe nyomot hagyott, és a pálya tovább halad egy távolodásra lehetőséget adó egyenes kijárat pont felé. A szöveg többértelműségét biztosítja a műfaji és stilisztikai váltások pontos, dramaturgiai élesre metsett körvonalakkal megrajzolt mozaikja is, mintha a felszíni barázdáltság és rovátkolttság egymagában is utalna a dolgok mélyén rejlő bonyolult világra.

Ács Gábor

Megrendelem a Debreceni Disputa kulturális-közéleti folyóiratot egy évre (12 szám) 2980 Ft-ért. Az összeg befizetéséhez címemre küldjenek postai csekket.

A megrendelő neve: .....

A megrendelő címe: .....

.....

Dátum, aláírás: .....

Kérjük, juttassa el ezt a megrendelőlapot a kiadó címére:
Debreceni Disputa, Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft.
4025 Debrecen, Simonffy u. 2/A

Bővebb felvilágosítás telefonon: (52) 422-630, e-mailen: disputa@deol.hu

1. A lapszerkesztési elvek változásai

A 9–14 éves gyermekeknek szánt *Pionír* című hetilap 1951. június 10-én az Ifjúmunkás Szövetség Központi Bizottságának mozgalmi lapjaként indul Bukarestben. 1953 szeptemberétől 1956 februárjáig a frissen létrehozott Magyar Autonóm Tartomány központjában, Marosvásárhelyen, a pionírszervezetek tartományi lapjaként, a Tartományi Néptanács kiadásában jelenik meg. Ezután ismét Bukarestben adják ki, ezúttal már az Országos Pionírtanács lapjaként, 1967. november 21-éig, amikor átadja helyét az induló *Jóbarátnak*.

Mozgalmi lap lévén célja nem a gyermekolvasó szórakoztatása, illetve szórakoztatva nevelése, hanem az ifjúság célzatos, uralkodó ideológiának megfelelő formálása. Fazakas János (ekkor az IMSZ KV titkára) első számban publikált köszöntőjében a korabeli militarista retorika szellemében így fogalmazza meg az induló lap célkitűzéseit: „Szervezetünk a lappal magyar nyelvű pionírjaink és iskolásaink kezébe újabb fegyvert ad, olyan fegyvert, amellyel sikeresen harcolhatnak feladataik végrehajtásáért”, továbbá megfogalmazza a gyermeknevelés alapelvét: „Pártunk és szervezetünk iránti határtalan odaadás szellemében kell pionírjainkat nevelni”.

A személyiségformálás (öntudatos pártkáderré nevelés) hármas eszköze az önállóságot feladó, vak engedelmességre nevelő fegyverkezés, a különbséget és ezzel a különállást is elmosó egységesítés, illetve a pártideológiai képzés.

A *Pionír* által (különböző időpontokban különböző fokú) agresszivitással közvetített értékrend és gondolkodásmód gyakorlatilag Románia minden egyes magyarul olvasó 9–14 éves gyermekéhez eljutott, hiszen mind a pioníroknak, mind pedig a szervezet soraiba még fel nem vett (esetleg származásuk miatt onnan eleve kizárt) ún. „tanulóknak” kötelező volt rá előfizetni. A lapban közölt írások kifejezetten a pionírtevékenységek megszervezésére tartalmaztak – utasításokat, technikai leírásokat; másokat viszont „osztag vagy csoportgyűléseken” kellett megbeszélni, „feldolgozni”.

Mozgalmi lap lévén a *Pionír* eleinte csupán minimális önállósággal rendelkezett, anyaga különösen az első időkben (Marosvásárhelyre való átköltöztetéséig) szinte szó szerint megegyezett román testvérlapja, az ugyancsak az IMSZ KB által kiadott *Pionierul*, illetve a *Scînteia Pionierului* anyagával. Ez alól gyakorlatilag csak a magyar diákok által beküldött olvasói levelek, il-

letve néhány (Kányádi Sándor, Majtényi Erik, Páskándi Géza által jegyzett) vers jelent kivételt. A *Pionír* lapjain megjelenő írások java része voltaképpen kettős idézetnek tekinthető, hiszen a román nyelvű lapokból átvett szövegek jelentős hányada a *Pionyerszkaja Pravdából* származik.

2. Az olvasó fantomképe

Propagandisztikus céljait nyíltan vállaló lapról lévén szó, a pionírkorú, tehát 9–14 éves (de nem feltétlenül a szervezet kötelékébe tartozó) gyermekolvasók egymást követő évfolyamai a nekik szánt hetilap hasábjain nem önnön képmásukkal, hanem az idealizált pionír figurájával szembesülhettek. A kommunista propaganda voltaképpen a valóság szurrogátumaként funkcionált, célja immár nem a létező megszépítése, deformálása, hanem egy olyan fiktív világ megteremtése, amely hiába áll ellentmondásban az egyén mindennapi tapasztalataival, az kénytelen úgy viselkedni, mintha valóságként fogadná el. A *Pionírban* megjelent versek, elbeszélések, de a szorosan vett sajtóműfajok (cikkek, tudósítások) is a pionír ideáltipikus figuráját rajzolják fel. Viselete az iskolai egyenruha és az emblemátikus pionírnyakkendő, tevékenysége pedig csupán részben az életkora és helyzete (iskolás) alapján feltételezhető tanulás, elenyésző mennyiségben az otthoni, ház körüli segédkezés, legfőbb elfoglaltsága és kedvtelése a különböző közmunkákban való részvétel. Semmilyen, ezektől eltérő érdeklődése nincs, az egyéni kezdeményezés kimerül a közmunka hatékonyabb verzióinak kitalálásában és véghezvitelében. Az alvás kivételével gyakorlatilag minden pillanatban közösségben (tehát szem előtt) van, nincs szabadon használható magánideje. (Még az olyan, alapvetően magányos tevékenységet, mint az olvasást is olvasókörök és irányított olvasmánymegbeszélések fogják/fognák keretbe.) Kényszeres aktivitási lázban ég, egy fotó tanúsága szerint a vakáció első napján a „szünidei munkatervet” beszél meg a pionírok. A munka szerepének hangsúlyozása összhangban áll a Makarenko-féle pedagógiai eszménnyel.

A gyakran emlegetett és a Párt jótéteményének elkönyvelt táborok, hétfégi programok is jobbik esetben szintén az ellenőrzés alá vonás és egységesítés eszközei, rosszabb esetben pedig egyszerűen az intézményesített gyermekmunka különböző formái. Az írásokból így körvonalazódó, a lap potenciális olvasói számára követendő példának szánt gyermekszereplő tehát

az RNK Pionírszervezetének Szabályzatát testesíti meg.¹ A propagandairadalom által szimulált valóság működésének vakfoltjait éppen egy író szavai mutatják. Lev Kaszil, a *Vologya utcája* című, korabeli ifjúsági sikerregény szerzője, egy bukaresti író-olvasó-találkozón így foglalja össze a valóság- és jellemábrázolás írói módszerét: „Az írónak ismernie kell a népet, a jó és rossz embereket. *Ki kell választania egy nagyon jót, ez lesz a tipikus*, akiről ír. Ez tehát nem mindig élő, valóságos gyerek.” (1955/111. kiemelés tőlem V.J.)

3. A Pionírirodalom

3.1. Infantilizmus, emancipáció megfélemlítés

A Gheorghiu-Dej korszak gyermekirodalmának gyermekképét vizsgálva feltűnő, hogy két ellentétes tendencia feszül benne egymásnak: az infantilizálás és az emancipatorikus szándék.

A versek címzettjei a formálódásra váró gyermekek: „Ők is fények / Féltett fényei a népnek, / Napocskái a hazának, szemefényei a Pártnak” (Anavi Ádám: *A párt szíve bennünk lüktet*, 1955/119.). Az alárendelt helyzetben, passzív szituációban, álnaiv környezetben megjelenő szereplők általában lányok vagy a többi szereplőhöz képest fiatalabbak.

A propagandisztikus mondanivaló gyakran naiv gyermeki nézőpont, gondolatmenet, viselkedésforma mögé rejtőzve fogalmazódik meg. Ez a fajta álnaivítás rányomja bélyegét a nyelvhasználatra is, hiszen a komikum határát súroló jeleneteket, megoldási módokat kínál fel. A másik póluson a gyermek felnőttként jelenik meg, a felnőttekkel egy sorban dolgozik vagy harcol. (A háború vagy az illegalitás korszakában játszódó elbeszélésekben visszatérő figura a röpcédulákat osztogató vagy a partizánok közt harcoló gyermek.) A pionírszervezet a maga katonai hierarchiájával önmagában is kedvez ennek a kvázi-emancipatorikus játéknak; a gyűlések, megbeszélések forgatókönyve (de sokszor a témája is) a felnőttvilág erőteljesen átpolitizált te-

vékenységeit idézi. (Például megvitatni az éppen aktuális választásokat, a pártkongresszus határozatát stb.) Az elvileg kiskorú, tehát választásra nem jogosult olvasóknak szóló *Pionír* mindvégig fontos szerepet szán a politikai választásoknak, hol jobban, hol rejtettebben arra buzdítva a gyermekolvasót, hogy családi, ismeretségi körében kampánytevékenységet végezzen. A gyermekolvasó rendszeresen értesül a főbb politikai események hatalmi ideológiának megfelelő értelmezésével.²

A *Pionír* irodalma tehát a „napfényes gyermekkorát gondtalanul kiélvező”, de felnőttként gondolkodó és dolgozó gyermekeszményt rajzolja meg. A paradoxon áthidalását egyrészt a közmunkák megéneklésével, másrészt a gyermeki és felnőtt tevékenységek egymás mellé helyezésével, egyenértékűsítésével éri el. A földmunka, a tanulás és a harc így válik egymás szinonimájává: „Földműves embernek / drága az aratás / tanuló gyermeknek / vizsgálja: számadás. // Egyéves munkája / most szökik kalászbába. / Sorakozz vidáman / vizsgára – csatába!” (Majtényi Erik: *Vizsga*, 1951/53.)

Az infantilizálás és a konkrét célok érdekében történő emancipálás paradox folyamatában jön létre a szülő-gyerek viszonyt felülíró új családmodell, amelyben a Párt tölti be a gondoskodó szülő szerepkörét. (A biológiai szülők ugyanakkor idealizált párttagokként jelennek meg a jelenben játszódó történetekben, a múltban játszódókban pedig mint az illegalitás hősei. Ritkán, a kollektivizálási folyamattal párhuzamosan megjelenik a múlthoz ragaszkodó, tévelygő szülő, felcserélődnek a szerepek, az öntudatos pionír vezeti rá szüleit a helyes útra. Nincs értelmiségi szülő, csak munkás, paraszt, katona.)

Az infantilizáláshoz hasonló szerepet játszik a megfélemlítés, amelynek eszköze többnyire az itt és máshol, illetve a Kelet-Nyugat dichotómia negatív értéktöltetű pólusának részletes, horrorisztikus elemekben bővelkedő leírása. Különösen 1954-ig gyakoriak (a koreai háború vagy a Tito-ellenes kampány során) a lap utolsó oldalán közölt (gyakran fotóval/illusztrációval ellá-

¹ Lásd: *RNK.Pionírszervezetének Szabályzata*, III.évf. /104. 1955. szept 8.

² A Romániában is visszhangot verő (akár a középiskola padjai közé is beszivárgó) 56-os magyarországi forradalomról például, egészen november 15-éig mit sem tudhat meg a *Pionír* olvasója, ekkor viszont a következő, gyermekszempontokat is figyelembe vevő „tudósítás” olvasható a lapban „*Győzött a magyar nép!*” címmel: „...A nép ellenségei fegyvert emeltek a néphatalomra. Rettenetes pusztításuk nyomán sok ezer felnőtt és gyerek hajléktalanná vált. Tűz emésztett, lövedék rombolt le számos lakóházat, iskolát, kórházat. Az épületek törött ablakain befúj a szél, dideregnek és éheznek a gyerekek.” A román dolgozók által nyújtott anyagi segítség részletezése után a „tudósítás” azzal a megállapítással zárul, hogy: „November 4-én Budapesten megalakult a forradalmi munkás-paraszt kormány, amely a varsói szerződés értelmében Magyarországon állomásozó szovjet katonák segítségével véget vetett a fasiszta garázdálkodásnak – leverte az ellenforradalmat.” (1956/309.)

tott) hírek árván maradt, megkínzott, megcsonkított, nyomorgó gyerekekről. A partizánharcok vagy az illegális kommunista tevékenység idején játszódó történetekben, versekben is gyakori a „vadállati kegyetlenséggel megkínzott” gyermekszereplő. A horrorelemekben bővelkedő, morbid hőskultusznak köszönhetően a gyermekolvasó évről évre újra szembesülhetett a kommunista pantheon néhány nemzetközi, nemzeti vagy regionális ifjú hőséne (Zoja Koszmogyemskaja, Vasile Roaita, Tyukodi András) tetteivel, de különösen halálának körülményeivel.

A megfélemlítés másik módszere az állandó megfigyelés és a legkisebb hibát is szankcionáló büntetés. A lap időről időre változó (*A Pionír Távírója jelenti, Foto Feri látta, Négy szemközt*) címet viselő rovata nem más, mint a feljelentés és a nyilvános megszégyenítés fóruma, ahol a hibát és elkövetőjét osztálytársak, tanárok, de akár szülők „feljelentő levele” alapján, mindenki számára azonosíthatóan (név, helység, iskola megadásával) leplezik le.

3.2. *Tempo di marcia*

A lap nyíltan vállalt propagandisztikus céljainak megfelelően a versek nagy része valamilyen országos (augusztus 23., december 30.) vagy a teljes szocialista tábor körében kiemelkedő jelentőséggel bíró (november 7.) esemény évfordulójának megünneplésére írott induló. (Igen gyakori, hogy a verseket megzenésítve, kottával együtt közlik, a dalok számára megadott tempójelölés a teljes versanyagban ott lüktet!) Ezeknek egy része a csoportszellem megerősítését célozza, a képzeletbeli „Mi” nevében többes szám első személyben megszólaló hang, egy erős, harcos közösség autoritását fogalmazza versbe. Az élet minden területén érzékelhető katonai készültség, a militarista formák használata egyébként a kor szellemének meghatározó jegye, amint azt a passzivitás, az állandó ellenőrizhetőség és megfélemlítettség fenntartására kitalált, „békeharc” kifejezés is tükrözi. A porondon egyedül maradt győztes erő, a különböző neveket viselő kommunista párt saját hatalmának megőrzése végett az általa megkonstruált, személyében változó, de tulajdonságaiban állandó ellenségkép rögeszmés alkalmazásával fenntartja és gerjeszti az állandó veszélyeztetettség érzését. Mindez a gyermekvilág szintjén mindjárt a pionírszervezet „Légy készen!” jelszavában jelen van.

A *Pionír*ban közölt írások (elsősorban próza) tanúsága szerint a gyermeki játék

éppen a pionírrá nevelés során elsajátított katonai fegyelemnek köszönhetően bármikor átalakulhat a közösség érdekében véghezvitt cselekedetté. Méhes György *Három fiú és egy lány* című (folytatásokban közölt) regényében a játszani induló gyermekszereplők lelepleznek egy galád terveket forraló volt háztulajdonost, és védelmükbe veszik az akadémikus professzort, aki a vajdahunyadi gyár termelését segítő kísérleten dolgozik.

A regény zárlata a militarista retorikával átítatott csoportszellem apoteózisa:

„– Professzor elvtárs, osztagunk nevében tisztelettel jelentem, hogy az ellenség támadását elhárítottuk (...) Ezentúl állandó figyelőszolgálatot tartunk a várfalnál, ha bármire szükség van, tessék csak nekünk szólni.

Calamfir felállt, majd Iovan mesterre támaszkodva kiment a verandára. A lépcsőfeljárónál kettős sorokban álltak a pionírok. Jobb szélén a kutyás osztag Hanneloréval az élen. (...).

– Köszönöm nektek, pionírok, amit értem tettetek.

Egyszerre harminc kéz emelkedett tisztelegésre és felcsattant a köszöntés: Vidáman köszönt a pionír!” (1959/191.)

A pattogó ritmusú, áradó optimizmust sugalló indulók mindig mozgósító szerepet töltenek be, valamilyen tevékenység virtuális kísérőjeként, hatékonyságának fokozására („Ócskavasat gyűjt víg csapatunk / Add hát, pajti, ha van hamarost, / Görbe szöged, karikád, suta ásód!” – Veress Zoltán: *Vasgyűjtők éneke*), vagy egyszerűen az egyéniséget megszüntető agresszív közösségi szellem kifejeződéseként jelennek meg. „Ma még a könyv, holnap az építés / szólít, hegy és völgy megremeg bele. / Fel tanulásra, fel szilaj rohamra! / Lenin legifjabb serege.” (Majtényi Erik: *Lenin legifjabb serege*)

A munka, a korabeli diskurzusban többnyire a harc szinonimája, s mint ilyen, a gyermeki élethelyzetből való kiemelkedés, a felnőtté avatás eszköze: „Felszedik mind, mi kárba veszne / s a sok szem mind-mind kenyér. / Kalásszal harcolnak ők napon-ta / a gyönyörű békéért” (Kányádi Sándor: *Kalászgyűjtés*, 1955/85.). A *Pionír* oldalain mindennaposak a különböző (többnyire szezonális) közmunkákra (kalászszedés, szüret, utca-, lakóház-, utcatakarítás, papír-, üveg-, és vasgyűjtés), illetve az iskola mellett végzendő munkákra (nyúltenyésztés, selyemhernyó-gondozás, barkácsolás stb.) való felszólítások. Munka és harc összemosása, a kor irodalmát átszövő fiktív ellen-

séggel való állandó csatározás domesztikált változata a munkaverseny, illetve a tanulási verseny, amely e tevékenységeket a sport és a játék attribútumaival ruházza fel: „Rajta, menjünk a határba! Gyűjtsünk kalászt garmadába! (...) Piros pipacs, égő virág! / Melyik lesz a győztes brigád? (Nyárádi Endre: *Gyűjtsük garmadába!* 1954/47.)

A korszak népszerű ún. „gyűlöletverseinek” (Buda 2002. 24.; Osman 2004. 58.) retorikája vissza-visszaköszön a *Pionír* versenyében is. Kifejezetten az ellenség verbális megszüntetését célzó, tipikus „gyűlöletvers” nem található ugyan a gyermeklapban, gyakori viszont, hogy a jelen megvalósításainak himnikus dicséretét néhány sor erejéig megszakítja a múltbeli vagy a felvázolt idillt fenyegető jelenbeli ellenséggel való szembenállás. A korszak jellemző retorikai megoldása, a dichotomikus szerkesztésmód elsősorban olyan versekben jelenik meg, amelyekben egymás mellé helyeződik az értékelen múlt és az értéktelített jelen. Az összehasonlítás eredménye didaktikus élel, többnyire felszólító módban megfogalmazott tanulságként szólal meg: „Kell forró szíved hogy szeressed, / hogy érte verjen szüntelen (...) És ajkad is kell, hogy dicsérje, a pártot, népünk csillagát.” (Majtényi Erik: *Kigyúlt csillag*. A Román Népköztársaság Alkotmányához, 1956/ 251.)

A múlt negatívumai helyenként konkrétan a gyermeki nyomor, testi nélkülözések, fizikai bántalmazások formáját öltik (pl. Hajnal Anna: *Hajdan és most*) vagy Páskándi Géza: *Ének augusztus 23-ról* című versében („Fasiszták ölték meg apám, / naponta egyszer, ha ettem / két hétig éltem föld alatt, / sovány és sápadt lettem”). Máskor képletesebb, elvontabb formában, az én tárgyiasulásaként jelentkeznek: „Áru voltam, cernává gyúrtek, / s mindenki eldobott”. (Szász János: *Évforduló*, 1957/65)

A múltat és jelent összevető (helyenként az idillt a jelenből távolabb, egy közeli jövőbe kivetítő) dichotomikus szerkesztésmódnak köszönhetően ezek a versek/elbeszélések megannyi üdvtörténetként funkcionálnak. Az üdvözülés narratívái a tévelygéstől, árvaságból a felismerésen át vezetnek a deisztikus erőként megjelenő Párt/Ügy/Közösség megtalálásához, a vele való testi-lelki azonosuláshoz. A világrendező elv érvényesülése általában a megújulást jelző kozmikus/természeti metaforasorban (hajnal, virágzás, napfény stb.) ölt formát. Ritkán nagyon is konkrét, már-már profán hasonlatok is megjelenhetnek, az egyik vers például lakás feldúlásával és rendbetételével ábrázolja az érvényesítés/új

énre találás folyamatát: „Feldúlták lelked, / bús szobád, / egymásra hányták bútorát, / helyére mindent ő rakott, / s a kertre ő tárt ablakot.” (Kiss Jenő: *Sorok a párt-ról*, 1961/47.)

A kozmikus hatalomként megjelenített Eszme természetesen messiásként, kultúr-héroszként ábrázolt hősokeket kíván. A legkevésbé egyénített hősfigura a világháború káoszát megszüntető szovjet hadsereg, illetve annak képviselője, a vöröskatona. A vele való találkozást általában valamilyen kulturális toposzra való utalással fogalmazzák meg. Hajdu Zoltán versében például pseudo-Prométheuszként, fényhozóként jelenik meg: „Felejtethetlen az a nap, / mikor a szovjet hős nyomába, / feltűnt a legszebb virradat / rab népünk örök szabadsága! (...) Köszöntünk győztes, jó haza, / köszönt román föld ifjú népe! / Augusztus vörös csillaga / öntsd fényed e harcoss népre!” (*Pionír köszöntő*, 1955/101.). Domahidi Gyula a regionális irodalmi hagyomány újraírásához folyamodik: *Még előttem áll az ifjú arca* című verse a transzilvánizmus egyik emblemikus versének, Áprily Lajos: *Tetőnjének* átirata. A hegy-völgy ellentét itt a „mosolygó vöröskatona” és a „gyáva náci hordák” szembeállításában fejeződik ki. Ez utóbbiak a gyűlöletversek retorikájának megfelelően magukon viselik a fizikai deformáltság, a visszataszító állatokkal való hasonlóság ismert jegyeit (Osman 2004. 59–60) „Kancsal szemük gyűlöletben égett / kezükben öltek a fegyverek”. A szovjet katona ellenben „ifjú sas”, aki az Áprily-versből ismert, a korszak költészetében közhelyként visszatérő gesztussal „ennivalóval kínál”. Megjelenése, barátságos gesztusa megszünteti a káoszt és megteremti az idillt: „a szabadság édes szellője szállt / s a boldogságtól felzsongott a völgy”.

A névtelen szovjet katona megénekélése mellett, 1948-tól kezdve egyre gyakoribbak a személyi kultusz versei, amelyekben elsősorban Sztálin, az eszmei atyának tekintett Lenin vagy a „helyi hős” (Gheorghe Gheorghiu-Dej) jelenik meg messiási szerepben. Páskándi Géza *Vizsgadalá*ban Sztálin nemcsak személyében, de már fényképe által is inspiráló múzsa az iskolai élet nagy kihívásainak leküzdésében: „Már virágosak az iskolakapuk / s a virágok közt Sztálin néz reád, / Ügy érzed, tudod / bátor vagy e képtől.” (1950/2.) E gondolatmenet természetes következménye tehát, hogy a már említett infantilizált világképbe illően hálája jeléül önmagát kínálja fel születésnapi ajándékkul egy másik vers gyermek beszélője: „Ha virág volnék – épp ma nyílnék

/ Sztálin elvtárs – Neked!” (Kászoni Kata: *Köszöntő*, 1951/81.)

Sztálin halálával, illetve a személyi kultusz éveiben történeteket kritikával illető XX. kongresszus után eltűnnek a Sztálin-versek, immár Lenin válik eszményi példaképpé. A *Pionír* Lenin születésének, illetve halálának minden évfordulóján közöl néhány vele foglalkozó írást. Gyermeklap lévén különösen Lenin gyermekekkel való jószágos viselkedéséről vagy gyermekkorát feldolgozó, elbeszélő szovjet ifjúsági könyvekből ad közre egy-egy részletet, ahol a kis Vologya Uljanov úgy jelenik meg, mint az érvényben levő *Pionírszabályzat* absztrakciója. A versek nem annyira a személyes példaadást emelik ki, hanem az elvont gondolat, a Párt, a kommunista eszme megtestesítőjeként ábrázolják Lenint: „Millió szobrot emelgetek néki, / én akkor is az élőt látom mindig: / Oroszországból elindult egy férfi, / s azóta egyre lángol szívtől szívig. // Hogyha van hit, mely soha el nem hagyhat, / és reménység, mely egy a győzelemmel, / Lenin maga az örökké szebb holnap – / számomra Ő, a legemberibb ember.” (Hajdu Zoltán: *Lenin*, 1956/136.)

Mivel a verseknek, elbeszéléseknek ott-hont adó lap gyerekeknek szól, akiknek korlátozott a múlttól való közvetlen ismeretük, nagyobb hangsúly esik az idilli fényekben ábrázolt jelenre, mint a múltra.

Az értéktelített jelen pillanata nem egy folyamat végpontjaként, hanem csupán köztes állomásaként tűnik fel, az idill fenntartása állandó erőfeszítést, egymást feltételező, egymással egyenértékű munkát, illetve harcot követel még a gyerekektől is. A múlt-jelen dichotómia pozitív pólusának képi megjelenítéséhez általában a megvalósítások vagy az ország természeti szépségeinek, gazdaságának rögeszmés leltározása szolgál eszközzül. A leltározás időnként az ódai megjelenítés és a hódolat kifejezésének eszköze: „Hazám, te zúgó gyárak földje: / golyóscsapágy, relon, papír. dicsőségedet dübörögje – / vidáman köszönt a pionír!” (Lászlóffy Aladár: *Vidáman köszönt a pionír!* 1965/26.)

Az expresszionista retorikát idéző újabb és újabb hullámokban érkező felsorolások egyre fokozódó nyomása teremti meg a verszárlatban a didaktikus precizitással megfogalmazott tanulságot. A felsorolás szemantikai szerepet is kaphat: egy-egy fogalom (Haza, Népköztársaság) definiálásának feladatát is betölti, s ezzel párhuzamosan az értelmezett kifejezés használati körét is megszabja: „Jelent kincses hegyégeket / és búzamezőt végtelent, / jelen-

ti büszke gyáraink, / iskolákat, bányát, kohót, / ahol a dolgozó az úr, / ki a jövőért harcba fog. // Jelenti, hogy dolgozz, tanulj, / építsd, szépítsd szabad hazád – / mert jogot ad és kötelez / az a szó: Népköztársaság.” (Szilágyi Domokos: *A Köztársaság ünnepén*, 1960/52.)

Külön kategóriát képeznek azok a versek, amelyekben a jelenbeli idill nem (vagy nem csupán) az anyagi jólét hangsúlyozásából jön létre, hanem az egymás mellett élő népek békés egymásra találásában jut kifejezésre: „Szép hazánkban boldog minden ember, / román, török, bolgár, szász, magyar, / összefogva, nagy családba forrva, / békés jövőt, építést akar. // Munkában, nagy, hősi küzdelemben, / csillagunk – a győztes párt vezet, / róla zengünk, csodás erejéről, / messze szálló, boldog éneket.” (Domahídi Gyula: *Dal a hazáról*, 1955/116.)

Az ilyen típusú versek, általában a népek (elsősorban a Romániában élő népcsoportok) testvériségét megjelölő szövegek (a képanyag is!) elsősorban azalatt jelennek meg, amíg a *Pionír* a MAT lapja.

A *Pionír*ban közzétett irodalmi szövegek legfőbb jellemzője a korabeli megszólalásmód uralkodó vonása: a logokrácia. A minimálisra szűkített, gondosan definiált, egymással csak adott keretek közt kombinálható, szűkre szabott alkalmazási körrel rendelkező szavak, kifejezések kitartó és rögeszmés ismételtetése könnyebbé tette a tartalom ellenőrizhetőségét, ugyanakkor éppen az állandó logomán ismételtetés következtében megerősítette a hatalmi ideológia helyzetét. A logokrácia a végletekig kiüresedett jelentés és a valóságot rendszeresen behelyettesítő, felülíró, megszüntető ellenőrzött beszéd uralma. A *Pionír* oldalain közzétett (közvetlen vagy közvetett) propagandisztikus irodalom esetében mindez az indoktrináció, az új ember formálásának didaktikai eszköze, amelyet a hatalom az ország valamennyi gyermekén rendszerességgel alkalmazott.

Bibliográfia

- BUDA Attila, 2002 – A vas és az acél országa. In: L. Simon László (szerk.): *Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég! Agitativ antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956*. Budapest, Korona Kiadó, 5–27.
- GUYOT, Adeline – RESTELLINI, Patrick, 2002 *Arta nazista. O arta de propaganda*. Editura Corint, Bucuresti.
- OSMAN, Fernanda Emanuela: *Note despre poezia agitatorica a anilor 50*. In: *Caietele Echinox*, vol.7. Literatura si totalitarism, Editura Dacia, Cluj, 2004

Naplóbejegyzések '56-ról

Tamács Attilának

Fekete-fehér képek. '56 fekete-fehér és szürke. A harcocszi füstje és ahogy felveri a port. Nagy port kavár. Integetnek a járókelők. Félnék és örülnek egyszerre. Gyorsan el kell majd felejteniük, hogy örültek. Ballon és viharkabát. Lőállás utcakövekből. Ágyúroncs, kiégett szovjet páncélautó. Van zene is. Az ötödik és az Egmont-nyitány. Hozzászól ez a zene a szürke képekhez. Minden fekete vagy fehér. Azt mondják, hogy nem volt más bakelit a Parlamentben, ahonnan a Rádió szólt. Így készült el ez a film. Minél több fotó volt, minél több felvétel, annál könnyebb volt azonosítani a felkelőket. Pózolj csak, halálraitélt! A fénykép, a film: nyomozati anyag. Attól függ, ki nézi.

Én tíz évvel később születtem, mégis életem eseményének tudom '56-ot. Úgy tekintek rá, mintha már akkor is éltem volna. Mondjuk nem hiszem el, hogy nem éltem. Szép enyhe őszi nap, vonulunk, felszabadultnak érezzük magunkat, a hazugság oda, nincs több megaláztatás, nincs több félelem. Ne csináljunk mindent késve, Nagy Imrét a vezetésbe! Szabad sajtó, szabad nép! Ezt kéri a magyar nép! Ott megyek a Simonyi úton, a Péterfián, s a Nagytemplom előtt jobbra a pártbizottsághoz. Jönnek a vagongyáriak, a dohánygyáriak, özönlnek a kiscsöcsből. Itt van a kezemben a Néplap-különkiadás, friss nyomdászag, a szabadság lehelete, a 20 pont, a csillagos ég fölöttem, az erkölcsi törvény bennem. Anyukám nagyon aggódik értem, s mire hazaérek, már sortűz dördül.

Tényleg volt a Néplap-különkiadás a kezemben. Nagyapám hatalmas íróasztalában találtam, egy titkos fiókban. Jól elrejtette, aztán elfelejtette. Éppen úgy, ahogy az egész ország. Dolgot még úgy nem felejtettek el, mint '56-ot. Ezt az újságot elvittem magammal az iskolába. Meg akartam mutatni a barátaimnak. Az énektanár észrevette és lehívott magával az udvarra. Drámai figyelmeztetések közepette magához vette a 20 pontot, hogy ne keverjem magam bajba. Az igazság és a baj egyek voltak ebben az ügyben. Vigyázni kellett, nehogy baj legyen. Akarsz nagyfiú lenni, akarsz tovább tanulni, akarsz nyugodtan élni? Na akkor ne ugrálj, ne okoskodj. Ne érdekeljen már annyira az igazság. Igazság? Ugyan.

Legalább ebből megértettem, hogy az a sok kisebb-nagyobb hazugság, ami megszervezte az életet az én Kádár-koromban, az azért van, mert van egy generális nagy hazugság, amiből származik aztán az összes többi. Hogy mennyire nagyon magabiztosak ott fönn és itt lenn, Kádár, Gáspár, Czinege és Berecz, valamint minden párttitkár és még a párttagok is, de ha ez az őshazugság egy apró gesztus, egy fintor, egy tétova hangsúly erejéig felbukkan, akkor érezhető a bizonytalanság, a kínos serteperte, az erőltetett handa-banda vagy az árulkodó csönd. Vagy nem mondani semmit, ha meg muszáj, akkor gyorsan kimondani, hogy „ellenforradalom”, hogy essünk túl rajta. Egy idő után még Kádárnak sem esett jól kimondani. Valahogy ezzel hengegni, ezen csámcsogni, azt nem tartotta ildomosnak. Lett belőle „októberi események”. „Októberi sajnálatos események”. A nagy októberi szocialista sajnálatos események.

Nálunk otthon fel sem merült, hogy ellenforradalomnak kellene mondani. Már miért is kellene hülyeségeket beszélni? *Valami az valami*, ahogy tapasztalták. Ha a szüleim azt mondták, hogy a forradalom alatt, előtt, után, az olyan volt, mint az ostrom alatt, 45 előtt, 45 után: rendes, megszokott szó, az időszámítás vonatkoztatási pontja. Otthon apám, anyám, nagyapám, nagyanyám így mondta. Így mondta, mert így tudta. Legalább ezt *így* akarta tudni. Legalábbis otthon. Nálunk otthon nem divott az ellenforradalom. Nem tört át. Nem jött be. Nem vett sajnálatos fordulatot. Ott maradt az iskolában, meg ahol még mondták. Hadd mondják, tudják ők is, hogy nem igaz.

Az egyik nagyapámat államosították. Az államé vagy kié lett minden, a műhely meg az egész családja is. A másik nagyapámat bélistázták. Lehet, hogy nem volt elég proletár, hát csináltak még. Proletárokat előállító diktatúra. A nagymamámat meghurcolták a vallása miatt. Államosítás, bélistázás, klerikális reakció – ez volt, ami megelőzte a születésemet. Nagyjából oda lett az életük. Az apám még alig kezdte el és máris. Érthető, hogy ennek nem tudott örülni a család. Nem hagyták, hogy örüljön. Nem volt valami sok örömtartalék. Szerintem ezért legalább annyit ki akartak mondani, hogy forradalom. Ez nem volt gyógyír jóformán semmire, de azért néha kimondták, s mindjárt elmagyarázták, hogy ezt

csak itthon, csak a négy fal között, ott kint nem. Nincs értelme bátornak lenni. Aránytalanul nincs értelme.

Biztos ki kellett mondanom nekem is valamikor, de nem emlékszem. Lehet, hogy kimondtam, de aztán elfelejtettem. Később pedig megúsztam. Hál' Istennek például nem volt érettségi tétel. Így húztam ki a nyolcvanas éveket. Kikérdeztem apámékat, hogy mire emlékeznek, elolvastam szamizdatban Bill Lomax könyvét, underground gyűjtöttem az ismereteket. Ma már látom, '56 számomra hősmonda lett. Heroizmusa, idealizmusa, tisztasága, ésszerűtlensége és kilátástalansága ellenpéldája lett mindannak, ami körülvelt. Valószerűtlen és szép ellenpéldája a nagyon távolinak tetsző múltból. Amihez nem tudott méltó lenni Magyarország sem '89-ben, sem utána. Azért, mert Magyarországot közben kicserélték. Más hon állt az x folyam partjára.

Brecht szerint a népet nem lehet leváltani. 1953. június 17-én Kelet-Berlinben és NDK-szerre még vagy száz helyen fellázkodtak a munkások a „munkáshatalom” ellen. Úgy tudták, mert azt mondták nekik, hogy hatalmon vannak, s ezt nem tudták összeegyeztetni azzal, hogy az „elvtársak” semmibe vették a jogukat, megalázták és megnyomorították őket. A Sztálin sugárútról indultak el és normaemelést követeltek, ám lázadásuk hamar felkeléssé vált: a politikai foglyok szabadon bocsátását, a kormány lemondását és szabad választásokat követelve általános sztrájkba léptek. A fegyveres népi rendőrség megingott: nem akart a népre lőni. A munkásfelkelést a munkáshatalom nevében a szovjet Vörös Hadsereg páncélosai verték le. Elég volt a tankokkal térülni-fordulni. Meghalt vagy száz munkás, 18 embert a szovjet katonák végeztek ki, kettőt a munkáshatalom akasztatott fel, körülbelül háromezer embert pedig börtönbe zárt. Proletárokat irtó diktatúra. Kelet-Berlinben színről színre lelepleződött a szovjet rezsिम természete. Érelődött a berlini fal gondolata. Rendészeti kérdéssé vált a szocializmus. Kellő mennyiségű kötél és kellő számú zárka. A többieknek mindjárt kedvük lett élni *ebben* a szép szocialista rendszerben. Ezen a körülhatárolt bizonytalan formájú területen.

1956 októberében Magyarországon a megaláztatás és a kilátástalanság ellen lobbant föl az elemi népharag. Az előbb Debrecenben, majd Budapesten utcára vonulók az 1948–49-ben kialakult uralmi rendszer ellen keltek fel. Egyetemisták és munkások a Rákosi-rendszer lebontását akarták. A munkások és parasztok államszocialis-

ta kizsákmányolásának megszüntetését, az alapvető demokratikus szabadságjogok tiszteletben tartását, az ország függetlenségének helyreállítását, nemzeti hagyományainak megőrzését követelték. Azért lázadtak fel, mert a kommunista rezsिम megnyomorította az életüket, megalázta őket és kilátástalanságba taszította őket. A gyülekezet élménye, a közös szabad akarat felemelő érzése eufórikus hatású volt. A hazugságot, a hazugságra kényszerítést a legnehezebb megszokni. Van úgy, hogy az ember inkább nem akar élni. Az Auschwitzot megjárt hithű kommunista, a Tűzoltó utcaiak parancsnoka, Angyal István inkább halni akart, mint Kádárral együtt hazudni. A forradalom hősi eszményében megigazuló vásott gyermek, Mansfeld Péter valósággal kiprovokálta a kötelet. S meg is akarták őket ölni, mert idealizmusuk, bátorságuk, tisztaságuk, ésszerűtlenségük és kilátástalanságuk nem fért bele az országnyi cellába. Kicsukódott a barakkból. A legvidámabból.

1956 világesemény volt. Ami a Perényi és a Kossuth utcán, a Corvin közben és a Széna téren, kisvárosok és falvak sokaságában történt, az volt az első nagy erejű, látható és hallható jele a szovjet típusú totális rendszer tagadásának. Annak a jelzése, hogy a háborúban vesztes, újra megcsonkított és a szovjet érdekszférába erőszakkal besorolt Magyarország nem tűri el tovább a megaláztatásokat. Annak látványos kinyilvánítása, hogy a kommunista rendszer a kor egyetlen lényeges kérdésére sem adott választ: sem a társadalmi-gazdasági modernizációra, sem a politikai közösség, sem a nemzetállami függetlenség, se a kisebbségek jogainak égető problémájára. Hanem éppen ellenkezőleg: az ellentmondásos társadalmi mobilizációt a régi kultúraalkotó rétegek kisémmizésével, a szabadság megszüntetésével, az egyenlőség megcsúfolásával kapcsolta össze. A kommunista vezetőréteg uralmát féktelen terrorral, a társadalom elleni szüntelen hadjárattal biztosította. A régi elnyomás új formát öltött, s az elnyomók ráadásul nagy nemes eszmékre, világmegváltó szándékokra hivatkoztak. Hazudtak éjjel, hazudtak nappal, hazudtak minden hullámhosszon.

1956 dicsősége révén a magyar név megint szép lett. A századfordulón, az első és második világháború idején megszolgált vagy keltett roszhírünket '56 oszlatta el. Az elkeseredett, aránytalanul merész, meghökkenően bátor forradalom és szabadságharc az egész világon rokonszenvet keltett a magyar nép iránt. A szabadságharcosok-

nak nem volt esélyük a győzelemre a világ legnagyobb szárazföldi hadseregével szemben. Akad nem egy olyan szemtanú, aki már a forradalom első éjszakáján megértette, hogy elkerülhetetlen a katasztrofális vereség. Hogy Magyarországon nem fog segíteni senki. Hogy nem fog befordulni a sarkon az angol tank, hogy nem érkeznek amerikai ejtőernyősök. Csak biztató, buzdító szavak jöttek. A szabad világ üzent. Diszkrétan integető kéz a nyugati diplomáciai kocsiból. Ekkor szűnt meg véglegesen Európa. Attól, hogy ideiglenesen tartózkodott hazánktól.

Hogy érthették volna ezt a „szent suhancok”, a pesti srácok, a kocsikísérők, kazánfűtők, darukezelők, fakitermelők, műszerészek, traktorosok, csillések, betanított munkások, esztergályosok, lakatosok, bányászok, hegesztők, fűtők, csiszolók – mind, akiket a Vágó-, a Ledényi-, a Cieslár- vagy a Tutsek-tanács halálra ítél. Honnan tudhatták volna, hogy amikor büszkén bevallották minden forradalmas tettüket, akkor önmaguk halálos ítéletét írták alá. Honnan tudhatták volna, hogy életükkel az áruló, a muszkavezető Kádár rendszerének árát fizetik meg. Nem tudták, hogy a csalárd és kíméletlen megtorlás, a bosszú és a hazugság egy új világot alapoz meg, a reformált Kádár-rendszert, a lehető szovjet rezsimek *legélhetőbbikét*. Ahol a hallgatagok, a passzívak, az élni akarók kapnak majd háztájit, SZOT-beutalót, várólistáról Trabantot és világútlevelet. Azt a Kádár-rendszert, amely mindegyik mozzanatában 1956-ra reflektált. Attól félt, arra emlékezett, azt akarta elfelejteni, átírni, elhazudni. És jószerével abba bukott bele. Nem tudta tovább rejtegetni.

Ez volt 1956 látványos hatása. A világ politikusainak cinizmusa, közönye és a világ rokonszenve. Október 23. eufóriája és annak gyors elfojtása. Annak belátása, hogy évtizedekig nem változhat semmi. Hogy nem számíthatunk senkire. Hogy innen nem szabadulunk. Aki addig tartotta magát, az most megadta. Munkásőr lett, besúgó vagy cinikus. Közömbös felejtő vagy kényszerű hallgatag. Lelke jobb részének elrejtője. Saját maga rejtekhelye. Mert mégis változik valami. Valami kevés, és ettől boldogabbak vagyunk. Most már nem akasztanak, most már van vaj, tanácsilakás, hűtőszekrény és kabaré. Hazajárhatnak a nyugati rokonok és hoznak ezt-azt. Fejlődünk, na. Színes göncök a ballonok, viharkabátok a szürke képek helyett.

S ezzel együtt volt 56 bukásának, szörnyű megtorlásának és elfelejtésének egy

rejtett, mondhatni alattomos hatása. A társadalom kapitulációra kényszerítése, morális tartásának végzetes megtöretése. A szolidaritás készségének elsorvasztása. A jó és a rossz közötti különbség elmosódása. A jó és a rossz felcserélődése. A rosszal való önfelmentő, önigazoló azonosulás. A jó becsmérlésének reflexe. Magasra köpni, aztán aláállni.

Ausztria tavaly ünnepelte az államszerződés ötvenedik évfordulóját. Ausztriának elfelejtkeztek a náci múltjáról. A kis német nyelvű ország: a kis áldozat. Ausztriát 55-ben elengedték a ruszikk. Sétáltam én is a Belvedere-palotában, ahol frappáns kiállításal emlékeztek a nagy napra. Megjegyeztem magamnak a csillámló termet, a köszöntőbeszédeket és a kristálypoharakat, amivel koccintottak a felek. Egy kis identitás-profilírozás, egy kis ügyesség, valamivel jobb geopolitikai helyzet és huss. Sok magyar hitte, hogy majd mi is odébbállhatunk. Nem csak az a 200 ezer disszidens, hanem az egész ország. Hogy mi nem leszünk szovjet gyarmat. Hogy végre egyszer győzhetünk. S nem leszünk dicsőséges lúzerek. Saját magát verő nemzet. Lettünk és vagyunk.

Fekete-fehér képek egy huszadik századi lázadásról. Soha többé össze nem álló mozaik. Szétzilált régimódi puzzle. Forradalmunk tisztasága megengedi, hogy így gyűjtsünk mártírjaink családjának. 18 teherautó élelmiszer indul Pestre. Egy fecni a Néplapból, egy lyukas zászló, egy darab a „postarabló” szobrából. Szabó bácsi, Nickelsburg és Bajusz. Mintegy 300 szakmunkás és betanított munkás tizenegynéhány perc alatt megálló szíve. Kátrány-papírba göngyölve, arccal lefelé. Azzal a nyilvánvaló szándékkal. Hogy. Egy heroikus, aránytalanul bátor, tiszta, ésszerűtlen és kilátástalan forradalom, melynek hasznát az árulók látták. Leginkább az árulóknak színesedett ki a világ. A többi elrejtve. Nem: elfelejtve.